

İSTANBUL'DAN LOZAN'A İNGİLTERE'NİN BOĞAZLAR POLİTİKASI

1915-1923

ESİN YURDUSEV

Ülkelerin çıkarları ve bu çıkarlarına ilişkin oluşturdukları politikalar, onların dış çevre ve uluslararası aktörlerle olan ilişkilerini düzenler. Devletlerin çıkar tanımları, genellikle, edinilen uzun ve tarihi tecrübeler sonucunda ortaya çıkar ve gelişir. Bazen de, yaşanan beklenmedik değişimler ya da olaylar, onların yeniden farklı bir biçimde yorumlanmasına sebep olabilir. Bir ülkenin yetkili karar alıcıları, ya da onların temsilcileri, kendi iç politikalarının dışında kalan dış politika hedeflerini ve diğer devletlerle olan ilişkilerini, genellikle bu *ulusal çıkarlar* tanımı çerçevesinde şekillendirir. Bununla birlikte, ülkelerin dış politika hedeflerinin oluşumunda belirleyici olan, sadece, tanımlanmış ulusal çıkar değerlerinin varlığı değildir, aynı zamanda, bunların ülkeyi yönetenlerce nasıl algılandığı, nasıl uygulamaya konduğu, ya da bunlarla ilgili geliştirdikleri hareket biçimleridir. Bu noktada, liderlerin karakterlerinin de, politikaların şekillenmesinde önemli bir payı olduğunu vurgulamak gerekir.

Burada ele alınacak dönemde, İngiltere'nin çıkar tanımlamalarının, ulusal sınırlarından çok uzakta bir yerlerdeki stratejik suyollarının ve ilgili ülkenin kaderini nasıl etkileyebildiği; uluslararası sistemdeki ve stratejik dengelerdeki farklılaşmalara göre değişim göstererek, nasıl yeniden yorumlandığı, konusu irdelenecektir. Bu bağlamda, incelenen dönemde, ülkeyi yöneten ve İngiliz dış politikasında etkin olan liderlerin bakış açıları özellikle önem taşımaktadır. Onların hedefleri, hareket tarzları, kullandıkları usuller, en nihayetinde de, ulusal çıkar değerlerini algılayış biçimleri; temel prensipleri on dokuzuncu yüzyılda oluşturulmuş ve belirli iniş çıkışlar olsa da sürdürülmüş bir politikadan dönüşü simgelerken, aynı zamanda da, farklı temeller üzerine oturtulan başka bir politikanın doğuşuna işaret etmiştir. Ancak bu politika, ne İngiliz ulusal çıkarlarını, ne de geleneksel İngiliz dış politikasının esaslarını temsil etmektedir; dolayısıyla başarılı olması çok zordur. İşte, bu çalışma, bir bakıma söz konusu başarısızlığın hikâyesidir.

Türk Boğazları ve onlarla ilgili diplomasi bahsinde, ilgili aktörler arasında İngiltere'yi en birinci sırada saymak gerekir. Bilindiği gibi İngilizlerin Türk Boğazlarına yönelik politikaları, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş, İngiltere'nin siyasi ve askerî çıkarlarının korunmasında stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu ülkenin dış politikasını belirleyen en temel noktalardan birini oluşturmuştur¹. Bu politika, onu yönlendiren ana prensipleri itibari ile farklı bir yapı arz etmiş ve İngiltere açısından Mart 1915'te, Ruslarla yapılan ve savaş sonunda, İstanbul ve Boğazların yönetiminde Rusya lehinde değişikliklere gidileceğini vaat eden bir anlaşma ile son bulmuştur². Bu, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden bir arayışın, mevcut şartlar çerçevesinde, İngiliz çıkarlarına en uygun bir biçimde sonuçlanması anlamını taşımıştır³. Ancak İngilizler açısından olumlu gibi görünen bu sonuç, 1917 yılında Rusya'da yönetime gelen Bolşeviklerin, savaş öncesinde yapılan bütün gizli anlaşmalarla birlikte, Mart 1915 anlaşmasını da reddetmesi ile birlikte tamamıyla değişmiştir. Bu gelişme ve devamında birbirini izleyen olaylar dizisi, *Boğazlar Sorununu* bir kez daha gündeme getirmiş ve mesele ancak 1923'de imzalanan, Lozan

¹ Bu konu ile ilgili bkz. Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası" *Belleten*, C.LXIII, Ağustos 1999, sayı. 237, s. 559-595.

² Genellikle İstanbul Anlaşması olarak bilinmekle birlikte, tam bir anlaşma şeklinde olmayan ve karşılıklı vaatleri (*aide-mémoire*) içeren metinler şeklinde ortaya çıkan bu doküman, batılı kaynaklarda farklı isimler altında verilmektedir. Bkz. M.S. Anderson, "The Anglo-Franco-Russian Agreements of March-April 1915" *Great Powers and the Middle East: Documents*, (London: Robert Cunningham and Sons, 1970), ss. 158-160; A.L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, Document 25, "The Anglo-Franco-Russian Agreements of March-April 1915" (London: Longman, 1989), ss. 113-115; J.C. Hurewitz, "The Constantinople Agreement, 4 March-10 April 1915" *Diplomacy in the Near and the Middle East a Documentary Record 1914-1956*, Cilt. II, (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1956), ss. 4-7. Bu anlaşmayla, Rusya'nın Boğazlardaki taleplerine karşılık olarak (desidera) İngiltere'nin elde edeceği çıkarlar şunlardır: Boğazlarda ticaret gemilerine serbest ticaret hakkının tanınması; İstanbul'un serbest bir liman olması; Kutsal yerlerin Müslümanların ellerinde kalması; İran'daki tarafsız bölgenin İngiltere'nin kontrolüne ve hâkimiyetine geçmesi.

³ Bilindiği gibi, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz stratejisinin en temel hedefi, Hindistan ve Hindistan'a giden yolların güvenliği üzerine kurulmuştur. İngiltere'nin Türk Boğazları'na yönelik politikaları da bu temel hedefi destekler nitelikte olmuştur. Mart 1915'de yapılan anlaşmanın İngiltere için en önemli noktalarından birisi de, bu ülkenin, İran'ın Körfeze bakan bütün güney kıyıları boyunca, kontrolü ele geçirmesi olmuştur. Bu bölge uzun zaman Hindistan'ın stratejik sınırlarından biri olarak kabul edilmişti. Belki de bu öneme atfen, Mart 1915'de yapılan anlaşma, İngiliz kaynaklarının bazılarında İran ile bağlantılı olarak değerlendirilmekte, 'Constantinople-Persia Agreement' olarak yer almaktadır.

Boğazlar Sözleşmesi (Lousanne Straits Convention) ile bir çözüme ulaşabilmiştir.

Tıpkı on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, savaş sonu dönemde de İngiltere; Boğazlar, İstanbul'la bağlantılı sorunlar ve ilgili diplomasinin, en temel aktörü konumunda olmuş ve tarihi gelişmelerin oluşumunda etkin bir rol oynamıştır. Fakat bu dönem politikalarını belirleyen, dolayısıyla, Boğazlar Diplomasisine tesir eden İngiliz liderler, bu meseleyi on dokuzuncu yüzyıl seleflerinden çok ayrı noktalardan değerlendirmiş, soruna çözüm arayışlarını, öncekilerin bütünüyle tersi olan prensipler üzerinden yürütmüşlerdir. Ayrıca dönemin şartları ve Boğazlar sorununa yükledikleri, on dokuzuncu yüzyıl deneyimlerine göre başlıklar göstermektedir. Bütün bunlar ve Boğazlar Diplomasisinin başoyuncusu olarak İngiltere'nin rolü, İngiliz devlet adamlarının meseleye bakışı ve onların İngiliz Boğazlar politikalarını yürütüş tarzları çerçevesinde değerlendirilecektir⁴.

1917-1919 arasındaki dönemde, geleneksel İngiliz Boğazlar politikasını oluşturan temel prensiplerde, iki önemli değişiklik gündeme gelmiştir. Birinci olarak İngiltere, neredeyse on dokuzuncu yüzyılın tamamı boyunca sürdürülen bir politikadan kesin bir dönüğe işaret ederek, Boğazların bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık olması prensibini yerleştirmeyi ve uygulanabilir kılmayı hedeflemiş; ikinci olarak ise, geleneksel İngiliz stratejisinin savuna geldiğinin aksine, Boğazlar bölgesindeki Türk varlığını ve kontrolünü tümden ortadan kaldırmayı istemiş ve buna göre politikalar belirlemiştir⁵.

Boğazlar meselesi ile ilgili temel sorunların çözümünde oluşturulan prensipler içinde, cezalandırmaya yönelik bir hedefi de kapsayan bu önemli politika değişikliğinin ana sebeplerini, savaş sırasında yaşanan büyük zorluklarda aramak gerekir. İngiltere, çok gerekli olduğu halde, Boğazlardan geçişi sağlayamamış ve Rusya'ya, Boğazlar yoluyla oluşturmak istediği malzeme hattını gerçekleştirilememiştir. Dönemin en mükemmel deniz gücü büyük bir

⁴ Bu makale, daha önce yayımlanmış ve on dokuzuncu yüzyıl İngiliz Boğazlar Politikalarını inceleyen makalenin, bir devamı niteliği taşımaktadır. Bkz. Yürdusev, a. g. e., not 1.

⁵ Neredeyse bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca İngilizler Boğazların kapalılığı prensibini savunmuş, İstanbul ve Boğazların ise Türklerin ellerinde ve yönetiminde kalması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Yeni dönemde gelişen İngiliz Boğazlar politikası ise, on dokuzuncu yüzyılda belirlenen ve zaman zaman iniş çıkışlar olsa da büyük ölçüde korunmaya çalışılan bu temel prensiplerden kesin bir dönüğe işaret etmektedir.

başarısızlığa imza atarken, onun karşısında hiçbir iddiası olmayan ve zayıflamakta olan bir güç, bütün savaş boyunca, Boğazları kapalı tutmayı başarabilmişti. İngiltere'nin itibarını oldukça zedeleyen bu durum, savaşı en azından iki yıl daha uzatmış, ağır maddi ve manevi kayıplara sebep olmuştu. İşte bu tecrübeden hareketle ve ileride benzeri sorunların tekrür etmesine imkân vermemek için, dönemin politikalarında etkin olan İngiliz Başbakanı, David Lloyd George⁶ Boğazların statüsünde, yukarıda sözü edilen değişikliklerin yapılmasını en çok isteyen ve uzun süre de savunan kişi olmuştur⁷.

1917-20 arası dönemdeki yeni boğazlar politikası, büyük ölçüde başarısızlığa mahkûmdur. Çünkü doğası itibariyle cezalandırmaya yöneliktir ve Lord Palmerston'dan Edward Grey'e kadar bütün dış politika yöneticilerinin benzer esaslar üzerinde yürüttükleri bir politikanın tersine, temel İngiliz dış politika çıkarlarını da desteklememektedir. Savaş sonunda, devletlerarasında Wilson'un prensipleri ile de beslenen yeni bir dünya düzeni kurulmaya çalışılırken, hedefleri içinde cezalandırmaya yönelik bir amaç olan bir politikanın uygulanabilmesi kolay görünmemektedir. Üstelik hedeflenen amacın gerçekleşmesinde kullanılan yöntemler hatalıdır; bu nedenle de karşı tepkinin oluşmasını güçlendirici bir etkiye yol açacaktır. Dolayısıyla beklentiler tam anlamıyla gerçekleştirilemeyecek ve İngilizlerin Boğazlara yönelik olarak oluşturdukları politikada, zaman zaman iniş çıkışlar, tereddütler, hatta imkânsızlıklar yaşanacak ve Lozan'a varan süreçte, giderek değişime zorlanacaktır. Yazının devamında bu konu irdelenecek, Lozan'a uzanan dönem içinde, İngiliz Boğazlar diplomasisinin evreleri, farklı zaman dilimlerine ayrılarak incelenmeye çalışılacaktır.

1917'ye kadar İngiliz Boğazlar Politikasının Gelişimi

1916 boyunca ve 1917'nin başına kadar gelişen İngiliz savaş hedefleri, 1915'de Rusya ile yapılan anlaşmanın maddeleri ile paralellik arz eder bir şekilde, Türklerin İstanbul ve Avrupa'dan çıkarılmasını amaçlar. Bu elbette

⁶ Lloyd George ile ilgili geniş bilgi için bkz. G.M.Thomson, *The Prime Ministers, From Robert Walpole to Margaret Thatcher*, (London: Nation Wide Book Service, 1980), ss. 187-192.

⁷ Lloyd George anılarında Boğazlarla ilgili şu düşünceleri dile getirmiştir: "Rusya ve Romanya, Alman ve Avusturya orduları tarafından değil, Çanakkale Boğazı tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Yine bu Boğaz, savaş boyunca, İngiliz ordusunun ve donanmasının uğradığı en utanç verici yenilginin de sorumlusudur. Bu dar suyolları, Müttefiklerin zafer şansını engellemiş ve bu zaferi neredeyse iki yıl geciktirmiştir..." D. Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, II Vols, (New Haven: Yale University Press, 1939), cilt. 2, s. 807.

ki, savaş sonundaki başarı ve İngiltere'nin, Türkiye'nin Asya topraklarındaki bazı çıkarlarının tatmin edilmesi ile yakından ilişkilidir⁸. İngiltere'nin bu hedefine ve Türk topraklarının paylaşımına yönelik anlaşmalar Nisan 1917'ye kadar tamamlanır⁹.

1917'nin başlarına gelindiğinde, İngiltere'de bir kabine değişikliği olmuş ve dönemin uluslararası diplomasisinde çok etkin olacak bir isim, David Lloyd George başbakanlığa gelmiştir. Beş kişiden oluşan küçük Savaş Kabinesi ve yönetim biçimi ile A. J. P Taylor'un deyimiyle, diktatör vari bir tavır sergileyen¹⁰ bu devlet adamı, İngiliz politikalarının, dolayısıyla da Lozan'a varan süreçte gelişen İngiliz Boğazlar diplomasisinin baş mimarıdır. İşte, Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa'dan çıkarılmasını da isteyen ilk resmî

⁸ Mesele, Arap topraklarının paylaşımı ve Hindistan'ın stratejik sınırlarına yakınlıklarıyla önem arz eden, İran Körfezi ve Süveyş Kanalı'nın, gelecekte kimin tarafından kontrol edileceği konularını kapsıyordu. Bu görüşmeler sırasında İngiltere'nin politikalarında belirleyici olan en önemli faktör, savaş sonunda Rusya'nın Boğazların, İstanbul'un ve Anadolu'da bazı yerlerin kontrolüne sahip olacağı varsayımıydı. Geniş kapsamlı düşünüldüğünde, bu durum gelecekte, Rusya'nın Anadolu ve Orta Doğu'dan geçen ve Hindistan'a yönelen bağlantı yollarında, eskisinden çok daha fazla bir tehlike oluşturabileceği ihtimalini de akıllara getiriyordu. Yapılan görüşmelerde hep bu düşünceden hareket edilmiş ve gelecekte, doğuda Basra'dan batıda İskenderun (bu bölgenin Fransızların eline geçmesi halinde) ya da Haifa'ya uzanan ve mümkünse bir de demiryolu ile desteklenecek bir müdafaa hatı oluşturulması planlanmıştı. Bkz. Macfie, a.g.e., not 2, s. 59.

⁹ Mayıs 1916'ya kadar, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Asya'daki Türk topraklarının paylaşımı konusundaki anlaşmalar tamamlandı. İngiliz-Fransız görüşmeleri 1915-16'nın güz ve kışında, Francois George Picot and Mark Sykes tarafından yürütüldü. Bu görüşmeler sonucunda ortaya çıkan Sykes-Picot Antlaşması, yapı itibarıyla, 1916'nın Mayıs ve Ekim aylarını kapsayan dönemde, üç hükümet arasında çeşitli mektup alışverişlerinden oluşan üçlü bir anlaşmadır. Anlaşmanın metni için bkz. Hurewitz, a.g.e., not 2, Cilt II. ss. 18-22. İtalya da sonradan Nisan 1917'de Londra Antlaşması ile buna eklendi. Bu antlaşmanın metni için a.y., Vol.II, ss. 11-12. Londra Antlaşması'nın görüşmeleri için bkz. W.W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy During the First World War*, (London: George Allen and Unwin Limited, 1957), ss. 238-358. Osmanlı İmparatorluğunun paylaşımından kendisine düşen pay olarak İngiltere, Mısır'dan İran sınırlarına kadar yayılan geniş bir kuşaktaki bağımsız Arap topraklarının hamiliğini üstlenecek; Haifa ve Acre'nin Akdeniz limanları üzerinde olduğu kadar, Basra'dan İran Körfezi üzerindeki Bağdat'a uzanan bölgenin de direk kontrolünü ele geçirecekti. Bütün bu sözü edilen bölgeler İngiltere için, Hindistan'ın stratejik sınırlarını oluşturuyordu.

¹⁰ A. J. P. Taylor, *English History 1914-1945* (London: Dook Club Associates, 1977), s.73; Edwards da Lloyd George'un yönetim tarzı ile ilgili benzer bir ifade kullanarak, "diktatör vari bir şekilde yönettiğini söyler." Bkz. J. R. Edwards, *British History 1815-1939* (London: G. Bell and Sons Ltd. 1979), s. 442. 1917'nin başlarına gelindiğinde, savaşın getirdiği ekonomik zorluklar, hükümetin yetersizliği ile gündeme oturan siyasi sıkıntılarla birleşince, İngiltere, büyük bir krizle karşı karşıya gelir. Bu durumu iyi kullanan, David Lloyd George ve arkadaşlarının organize ettiği bir kabine krizi, Başbakan Herbert Asquith'i istifaya zorlar. Lloyd George ve beraberindeki beş kişiden oluşan savaş kabinesi, dönemin politikalarında etkin rol oynar. Bu üyeler, Lord Curson (Lordlar Kamarasındaki muhafazakâr lider), Milner, Henderson, Bonar Law ve Dışişleri Bakanı olarak A.J. Balfour'dur. Kabine yükü çok ağır olduğu için sayı önce altıya, bir kaç ay sonra da yediye çıkar. A.y., s. 442.

İngiliz ve Müttefik savaş hedefleri, 1917'nin başında, İngiltere'deki bu yeni dönemde açıklanır¹¹.

Yayınlanan ortak bildirmede (declaration), 1915'de İstanbul ve Boğazlar ile ilgili yapılan gizli pazarlıklar onaylanıncasına, "Batı medeniyetine bütünüyle yabancı olan Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'dan tamamıyla kovulması"¹² gerektiği hararetle savunulmuş ve yine 1916'da, Türkiye'nin Asya topraklarının paylaşımına yönelik olarak vücuda gelen, gizli anlaşmalar için zemin hazırlanıncasına, "Türklerin kötü yönetimi altındaki halkların özgürlüğü"¹³ istenmiştir. Hatta daha da ileri gidilmiş, İngiliz Bakanı Balfour, "Türklerin Avrupa'dan kovulması ve Türk olmayan ırklar üzerindeki Türk yönetiminin ortadan kaldırılması, barış için, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri kazandırılması kadar elzemdir"¹⁴ açıklamasında bulunmuştur. Fakat sonradan gelişen birtakım olaylar ve akabindeki tarihi süreç, bu güçlü ifadeleri, uygulanması çok zor bir duruma getirecek ve giderek geçersiz kılacaktır.

Kuşkusuz ki, 1917 yılına damgasını vuran ve önceden yapılan bütün planları altüst eden en büyük gelişme, Rusya'da ortaya çıkan büyük dönüşümdür. Ülkede kendini gösteren siyasî çalkantılar, arka arkaya yönetim değişikliklerine sebep olmuş ve giderek sistemin tamamıyla değişmesine neden olan bir devrim niteliğine kavuşarak, sonunda Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri ile nihai şeklini almıştır¹⁵. Bu devrimle, Rusya'da dünyaya bakışın ve siyasî yapının ne ölçüde değiştiği ve bu değişikliğin, genel Müttefik planlarına ne kadar büyük darbeler indireceği, arka arkaya gelen Rus bildirelerinden yavaş yavaş belirginleşmeye

¹¹ G.L.Dickinson,ed., *Documents and Statements Relating to Peace Proposals and War Aims* (London: George Allen and Unwin, Ltd., 1919), ss. 13, 21; A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford: At the Clarendon Press, 1954), ss. 555-557; C.J.Smith, *Russian Struggle for Power: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, (New York: Greenwood Publishers, 1969), ss. 450-453.

¹² V.H. Rothwell, *British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1971), s. 65; Smith, *a.g.e.*, not.11, s. 451. "Türklerin Avrupa'dan çıkarılması" demek, pratikte Türkiye'nin İstanbul ile birlikte, Edirne'nin de içinde bulunduğu Doğu Trakya'nın tamamını kaybetmesi anlamını taşıyordu.

¹³ Taylor, *a.g.e.*, not 11, (1954), s. 556; Smith, *a.g.e.*, not 11, s. 451.

¹⁴ Dickinson, *a.g.e.*, not 11, s. 21.

¹⁵ Rusya'daki çalkantıların nedeni, Rusya'da olup bitenlere, devam eden savaşa ve dünyaya bakışa dair farklı siyasî ve ideolojik yaklaşımları olan gruplar arasındaki güç savaşındır. Konu ile ilgili ayrıntılar için bak: Smith, *a.g.e.*, not 11, ss. 468-486.

başlamıştır¹⁶. Bunlar, süregelen savaşın kendisine ve belirli noktalarda da Müttefiklerin Savaş Hedeflerine ters düşebilecek politikalar izlenebileceğinin sinyallerini verir. Kasım ortalarında Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleriyle, Rus politikasındaki değişimin son merhalesine de girilmiş olur. Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, Müttefiklere karşı bir yükümlülüklerinin olmadığını, önceden yapılmış olan gizli anlaşmaların hiç birisini tanımadıklarını ve hatta içeriklerini açıklayacaklarını duyurur¹⁷.

Buna uygun olarak Rusya Aralık 1917'de, savaş sırasında yapılan bütün gizli anlaşmaları gün yüzüne çıkararak¹⁸, 1915'de Müttefiklerle yapılan İstanbul Anlaşmasını reddettiklerini, İstanbul'un ise Müslüman ellerde kalması gerektiğini ilan eder¹⁹; böylece Müttefikleri, dolayısıyla da İngiltere'yi oldukça zor bir durumda bırakır. Bütün bunlara ek olarak bir de, savaştan tamamıyla çekilir²⁰.

¹⁶ 9 Nisan 1917'deki, Geçici Hükümet'in bildirgesi: "Bağımsız Rusya'nın hedefi diğer uluslar üzerinde hâkimiyet kurmak, ya da onların ulusal varlıklarını, ya da güç kullanarak yabancı toprakları ele geçirmek değil, insanların kendi geleceklerini kendilerinin teminine (self determination) dayalı sürekli barışın tesisini sağlamaktır..." bkg. F.A.Golder, *Documents of Russian History 1914-17*, "The Provisional Government and War Aims, 9 April 1917" (Gloucester, Mass.:Peter Smith, 1964), ss. 329-331. Bunu takiben Petrograd Sovyetlerinin, 15 Mayıs 1917'de bütün dünyada yaşayan sosyalistlere yönelik olarak yaptıkları çağrıda, yukarıdaki noktalar yinelenirken, "herhangi bir akli çekince olmaksızın oluşturdukları ve proletarian akla ve kalbe dayalı olan barış formüllerinin, savaş tazminatları ve toprak ilhakları olmaksızın, insanların kendi geleceklerini kendilerinin tayinine dayalı" olduğunun altını çizer. "Appeal by the Petrograd Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies to the Socialists of All Countries, May 5, 1917" a.y., ss. 340-343.

¹⁷ Rus Devrimi ve Müttefikler arasındaki ilişkiler için bkg. Taylor, a.g.e., not 11, ss. 558-568.

¹⁸ A.y., s. 559; Edwards, a. g. e., not 10, s.447.

¹⁹ H.N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923* (New York: Howard Fertig, 1966), s. 199. Rusların, Rusya'daki Müslümanları ve Türkleri, Arapları ve Hindistan'daki Müslümanları da kapsayan Doğudaki tüm Müslümanlara yönelik çağrısı ve İstanbul için söyledikleri için bkg. Hurewitz, "Soviet Appeal to Muslim Workers in Russia and the East, 3 December, 1917" a.g.e., not 2, ss. 27-28. Daha sonra 7 Aralık 1917'de "Rusya'nın ve Doğu memleketlerinin Müslüman işçilerine yönelik olarak yapılan açık çağrıda, İstanbul'un Rusya tarafından ilhakının ve Türkiye'nin parçalanmasına yönelik anlaşmalar içinde, Rusya'nın payına düşen kısmın reddedildiği ve bununla ilgili anlaşmaların geçersiz sayıldığına ilişkin ifadeler yer almıştır: "Appeal of the Council of People's Commissars of the R.S.F.S.R. to all Muslim Workers of Russia and the East, 7 December 1917" Anderson, a.g.e., not 2, ss. 165-166.

²⁰ Rusya 5 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta Almanlarla tek başına bir ateşkes imzalar. Daha sonra aynı yerde, 3 Mart 1918'de, Almanya ve onun Bağlaşıkları ile Rusya arasında Barış Antlaşması imzalanır. Bu Antlaşma ile Rusya Baltık Devletlerini ve Ukrayna'yı Almanlara terk eder. Osmanlı ile olan bölümünde Rusya, 1878 yılında Osmanlı'dan aldığı Batum ve Ardahan'ı geri vererek, Kapitülasyonlara ilişkin haklarından feragat ettiğini kabul eder. Anlaşmanın metni için bkg. Hurewitz, a.g.e., not 2, ss.31-33.

Bütün bu gelişmeler çok uzun bir süre sonra ilk defa olarak Rusya'yı, Boğazlar ve İstanbul ile ilgili meselelerden çekip çıkarmış, konuyu bir süre için Müttefikler, esas itibariyle İngiltere ve Amerika arasında sürdürülecek bir diplomasinin gelişimine bırakmıştır.

1917-1919 Arası Dönemde Gelişen İngiliz Boğazlar Politikası

Gerçekleşen devrimle Rusya'nın 1915 Anlaşmasında kristalize olan taleplerinden vazgeçerek, bir süre için kendi içine dönmesi, bütün onduku-zuncu yüzyıl boyunca etkin olan Boğazlar Sorunu-Rusya bağlantısını ortadan kaldırmış; fakat asıl sorunun kendisini çözmeye yeterli olmamıştır. Müttefikler açısından, özellikle İngiltere düşünüldüğünde, Rusya'nın Boğazlar diplomasinden çekilmesi olumlu bir gelişmedir²¹. Bu şekilde gelecekte Rusların İstanbul ve Boğazları kontrol edemeyecekleri kesinlik kazanmıştır; bunun yanı sıra, ortaya konulan savaş hedeflerinde, Türklerin de olmaması öngörülmektedir. Bu iki unsur ortadan kalkmış gibi görüldüğüne, ya da öyle varsayıldığına göre, ortadaki asıl soru, İstanbul ve Boğazlar kimin ya da kimlerin kontrolünde olacak ve nasıl bir sistem içinde olacaktır? İşte 1917-19 arası dönemin en büyük arayışı bu soruya cevap bulmaya çalışmak olmuştur.

Bu dönemde Boğazlar ve İstanbul ile ilgili konularda İngiltere ve Amerika'nın daha etkin bir biçimde çalıştıkları, esasen bunu da kendilerinin çözmesi gereken konular kapsamında gördükleri anlaşılıyor. Bu dönemde iki ülke, genel itibari ile İstanbul'un ve dolayısıyla Boğazların milletlerarası bir kontrole sokulması (internationalized) konusunda görüş birliğine varırlar²². Ama bunun ne şekilde gerçekleşebileceği konusu henüz bir açıklık taşımamaktadır. Bu konu ile ilgili kapsamlı bir öneri, İngiliz Dışişlerinin

²¹ İngiltere, Boğazlar ve İstanbul konusunda Rusya'ya söz vermiş ve buna karşılık kendisi de, genel İngiliz stratejilerine uygun bir takım karşılıklar almıştı; ama bütün bunları, büyük bir iç rahatlığı ile yaptığı söylenemez. Çünkü Rusya'nın Boğazlar, İstanbul ve Anadolu'nun bazı doğu vilayetlerinde varlık gösterecek olması, biraz tedirgin edici olmuş, Anadolu toprakları ile ilgili daha sonraki paylaşımlar yapılırken, İngiltere hep Rusya faktörünü ve onun bir gün tehdit oluşturabileceği ihtimalini düşünerek planlar yapmıştır. Bu nedenlerle Rusya'nın gizli anlaşmalardaki isteklerinden vazgeçmesi, aslında İngiltere açısından oldukça rahatlatıcı olmuştur.

²² Boğazlar sorununa çözüm arayışlarına yönelik bu ilk gelişme, Balfour'un Nisan ayında Washington'u ziyareti sırasında ortaya çıkar. Bu konu ile ilgili bilgi, Colonel House'un anılarında yer almaktadır. Nakleden, L. Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965), s.55.

1917 Ekiminde hazırladığı ve yeni savaş hedeflerini öneren bir memorandumu ile ortaya konulur²³. 1917 Ocağında açıklanan savaş hedeflerine kıyasla çok derin bir farklılaşmaya işaret eden bu memoranduma göre, Boğazlar hem barış, hem de savaş zamanlarında olmak üzere bütün devletlerin savaş gemilerine sürekli olarak açık tutulmalıdır²⁴. İstanbul Türklerin elinde kalmaya devam edebilir; ama bu, şehrin ve Boğazların üzerinde hamilik görevi yürütecek olan, Birleşik Devletler'in kontrolü altında olmalıdır.

Dışişlerinin bu yeni yaklaşımı, Lloyd George tarafından da benimsenir ve İngiliz Boğazlar politikasını bu yeni yönelişe göre biçimlendirmeye çalıştığı görülür²⁵. Giderek barış önerilerine de dönüşecek olan savaş hedefleri, büyük ölçüde netlik kazanmıştır, ama bunların hayata geçirilebilmesi için, esas itibari ile savaşın sona ermesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Almanya yanında savaşa devam ettiği sürece, barışa yakın zamanda ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Osmanlı'yı, tıpkı Rusya örneğinde olduğu gibi, fakat ters orantılı olarak, savaştan çekilmeye ve Müttefiklerle, -tek başına hatta Almanlara karşı-, barış yapmaya ikna etmek gerekmektedir. Daha önce de çeşitli zamanlarda gerçekleştirilmeye çalışılan bu hedef²⁶, bu defa biraz daha ciddiyetle ve bizzat Lloyd George'un direktif

²³ Rothwell, *a.g.e.*, not 12, s.137.

²⁴ Bu 1915'de kararlaştırılan ve Ocak 1917' deki savaş hedeflerinde de teyit edilen rejim anlayışının değiştiğini gösteriyordu. 1915'de Rusya ile yapılan anlaşma sırasında İngiliz (desiderası) istekleri olarak konulan taleplerde, Boğazların bütün ülkelerin ticaret gemilerine sürekli olarak açık olması isteniyordu. Şimdi ise, öncekine ek olarak, Boğazların savaş gemilerine de sürekli olarak açık olması istenmektedir. Bu büyük ihtimalle, Rusya faktörü ve gelecekte bu ülke ile ortaya çıkabilecek savaş olasılığı düşünülerek tasarlanmıştır.

²⁵ Evans, *a.g.e.*, not 22, s.69. Bununla birlikte, zaman içinde İşçi Partisi de sorunun çözümüne yönelik bir öneri geliştirmiştir. Buna göre, Boğazların kontrolü, Milletler Cemiyeti adına hareket edecek uluslararası bir komisyon tarafından yürütülmelidir. A. Mayer, *Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917-18* (New Haven: Yale University Press, 1959), s. 319. Boğazlar sorununa yönelik bu iki yaklaşım ve hangisinin daha uygulanabilir ve gerçekçi bir çözüm olabileceği konusu bundan sonra, Lozan'a kadar uzanan dönemin tartışma zemininde önemli bir yer tutmuştur.

²⁶ İngiltere, 1914'te ve daha sonra 1915'te, Türkiye ile diğerlerinden ayırarak, barış yapmak istemişti. Bkz. Rothwell, *a.g.e.*, not 12, s.123. Bu konu daha sonra, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik isteklerinden vazgeçmesini takiben Temmuz 1917'de gündeme gelmiş, İngiliz Hükümeti, Aubrey Herbert'i görüşmelerde bulunmak üzere İsviçre'ye göndermek istemişti. Fakat Almanların İstanbul'daki gücü ve etkinliği göz önüne alınarak, böyle bir girişimin başarısı konusunda tereddüde düşülmüş ve vazgeçilmişti. Bkz. A. L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-18", *Middle Eastern Studies*, Vol. 19, no.1 (January 1983), s. 67.

leri ile ele alınır. 1917 Aralığından 1918'in ortalarına kadar olan çabalar bu yöndedir.

Müttefiklerin barış önerilerinin Boğazlarla ilgili olan bölümünde, İstanbul Türkiye'nin başkenti olarak kalacak, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı asker ve silahtan arındırılmış, tarafsız bir konuma getirilecektir (neutralization)²⁷. Fakat bu görüşmelerden somut neticeler ortaya çıkmaz²⁸. Bu İngiltere için aslında bir hayal kırıklığıdır. Çünkü Savaşın bir an önce sona ermesi, İngiltere'nin mevcut siyasi ve ekonomik durumu ve dünya politikasındaki geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, İngiltere içinde yaşanan siyasi çalkantılar ve ekonomik sıkıntılar da barışı her zamankinden daha elzem kılmaktadır²⁹. Bu nedenle, Rusya ile Almanya arasında görüşmeler devam ederken, İngiliz hükümeti, Türkiye ile barış

²⁷ Buradan kasıt, denize belli bir mesafeye kadar olan bölgelerin, askerî güçlerden ve kalelerden arındırılması ve Karadeniz ile Akdeniz arasında kalan suyunun kontrolünün da uluslararası bir komisyona bırakılması. H. N. Howard, *Turkey the Straits and U.S. Policy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974), s. 45. Başbakan Lloyd George, Aralık 1917'de, Osmanlı İmparatorluğu ile barışın olabilirliği konusunda gayri resmî görüşmeleri yürütmek üzere, Philip Kerr'i (daha sonra Lord Lothian), İsviçre'ye gönderir. *A.y.*, 42. Buradan edinilen ilk izlenimlere göre, İttihat ve Terakki Partisi'nin içinde, Almanya'ya karşı olanlar ve savaşın sona erdirilerek, bir an önce barış yapılmasını isteyenler vardı: Türkler belirli koşullar çerçevesinde, barış görüşmelerine başlamayı düşünebilirlerdi. Bu koşulların neler olduğu konusu için bkz. *a.y.*, 42-43. Hatta Boğazlarla ilgili olarak, İstanbul'un Türklerin elinde kalması şartıyla, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının tarafsızlaştırılarak (nötralizé), uluslararası bir komisyonun kontrolü altına konulmasını, kabul edebilecekleri anlaşılıyordu. *A.y.*, 45. Bu temel bilgiden hareketle, Philip Kerr, o sırada İsviçre'de bulunan Muhtar Bey ile muhtemel barış şartları konusunda resmî olmayan görüşmelerde bulunur.

²⁸ Belki de Brest-Litovsk'ta Ruslarla Almanlar arasında barış müzakerelerinin hâlâ sürüyor olması ve Almanya tarafında bir zafer havasının hâkim olması, Osmanlı'nın Müttefikler lehine bir adım atmasının önündeki en büyük engeldir.

²⁹ Öncelikle, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar, Rusya'daki devrimin yansımalarıyla beslenen işçi hareketleri ile de birleşince, ülkenin istikrarını tehdit eder bir görünüm vermeye başlamıştır. Öte yandan Rusya'daki devrimin ortaya saçtığı fikirler, savaş hedeflerinin yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirmiş; İşçi Partisi'nin ülkedeki sol hareket ve işçi birlikleri ile birlikte hareket ederek, gizli diplomasiyi reddettiklerini ve eski düşmanlarla yeniden barışılmasını istediklerini açıklamasıyla bir baskı unsuru haline de gelmiştir. Edwards, *a.g.e.*, not 10, s. 447. Üstelik koalisyon hükümeti içinde de uzlaşılarak barış yapılması yönünde talepler artmaya başlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. D.R.Woodward, "The Origins and Intent of David Lloyd George's January 5 War Aims Speech," *The Historian*, no. 34 (November 1971), ss. 22-39. Bütün bunlara ilaveten, savaş içinde yapılan gizli anlaşmaların Rusya tarafından açıklanmasıyla, İngilizlerin Türklerle ve daha genel anlamda da Müslümanlarla ilgili kanılarının neler olduğu bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Bunun İngiliz İmparatorluğu içinde yaşayan Müslümanlar üzerinde, özellikle Hindistan'da, belirli etkileri olmuştur. İngilizler buralardan asker toplamakta zorluklarla karşılaşmaya başlamıştı. Lloyd George bu konu ile ilgili Parlamento'da 26 Ocak 1920'de açıklamalarda bulunmuştur. *Great Britain, Parliament, Parliamentary Debates (Commons)*, 5th Series, 125 (1920), s.1962.

yapmak için son bir çabanın içine daha girer. Bununla paralellik arz eder bir biçimde, 5 Ocak 1918'de Lloyd George, bir süredir üzerinde çalışılan yeni savaş hedeflerini açıklar. Geçmiş yılın savaş hedeflerinden büyük ölçüde uzaklaşarak, oldukça ılımlı bir tavır sergileyen bu hedefler, "Müttefiklerin baskın olarak Türk ırkına sahip olan, Türkiye'nin başkentini ya da Küçük Asya'nın ve Trakya'nın o zengin ve çok bilinen topraklarını Türklerin ellerinden almak için savaşmadıklarını, ya da Türk ırkının ana topraklarındaki Türk İmparatorluğu ile onun başkenti İstanbul'un varlığının devamına karşı bir tavırlarının olmayacağını"³⁰ dile getirir. Bir barış önerisi haline de getirilen bu yeni yaklaşımda, Türkiye'ye savaşı hemen durdurması karşılığında, Trakya ve İstanbul'u da içine alan, ağırlıklı olarak Türk olan topraklar üzerinde, bağımsız bir devlet olarak tanınacağı vaadinde bulunulur³¹. Çok net görülebileceği üzere, Türkiye'ye sunulan bu barış önerisi, Türkiye'nin Avrupa'daki varlığını (İstanbul) reddetmiyor ve Türk nüfusunun yoğunlukta olduğu kendi toprakları üzerinde, onu tanıdığını kabul ediyordu. Bu her ne kadar Türkiye'nin öneriyi kabul edip, barış yapması şartıyla sınırlı olsa da, geri planda, İngilizlerin geneldeki Türkiye politikasında dikkati çeken bir yumuşama olduğunu gösterir. Bununla birlikte 1918'in ortalarına kadar sarkan barış çabaları sonuçsuz kalır ve Türkiye savaştan çekilmez.

Bu arada, dönemin Boğazlar diplomasisinin iki temel aktöründen biri olan Birleşik Devletler'in başkanı Wilson, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un açıkladığı (5 Ocak 1918) yeni savaş hedefleriyle benzer noktalar içeren, ünlü On dört Maddelik Barış Planını açıklar³². 8 Ocak 1918'de Kongreye sunulan bu planın XII. maddesi bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar ile ilgilidir. Buna göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümü güvenli bir hükümranlığa kavuşturulmalı, fakat şu anda Türk yönetimi altında bulu-

³⁰ PRO, FO 800/206, "Balfour to Beaverbrook, 9 August 1918"; Dickinson, *a.g.e.*, not 11, s.109; Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 45. Sir Charles Petrie, *Diplomatic History, 1713-1933*, (London: Hollis and Carter Ltd., 1947), s. 323. Ayrıca, Lloyd George'un bu yeni savaş hedeflerinin genel bir yorumu için bkz. Taylor, *a.g.e.*, not 10, ss. 116-117.

³¹ Önerilen diğer maddeler, Kapitülasyonların kaldırılmasının kabulünü ve finansal konularda Türkiye'nin lehine birtakım düzenlemelerin yapılmasını içeriyordu. Buna karşılık Türkiye Boğazları açacak, Ermenilerin yaşadığı bölgeyi ve Mezopotamya'yı da içine alan Arabistan'ın bağımsızlığını tanıyacak ve Filistin ile Suriye'ye tam otonomi verecekti. Bkz. Macfie, *a.g.e.*, not 26, s. 68; R. B. Mowat, *History of European Diplomacy, 1914-25* (New York: Longmans, Green and Company, 1927), s. 287, Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 45.

³² Başkan Wilson'un On dört maddelik barış prensiplerini içeren planın bütün maddeleri için bkz. Petrie, *a.g.e.*, not 30, Appendix II, ss. 357-358; H.A.L. Fisher, *A History of Europe* (London: Edward Arnold, 1936), Appendix C, s.1233.

nan uluslar da tereddüde meydan bırakmayacak bir can güvenliği ve tehditlerden uzak, özerk bir gelişmeye kavuşturulmalı ve Çanakkale Boğazı, uluslararası garantiler altında gemilerin serbest geçişine ve bütün ulusların serbest ticaretine açık olmalıydı.³³ Görüleceği üzere, tıpkı 5 Ocak İngiliz savaş hedeflerinde olduğu gibi, Amerikan Barış Planında da Boğazlar rejimi üzerinde uluslararası bir kontrolden bahsediliyor, ama bunun niteliğinin ne olabileceği konusuna bir açıklık getirilmiyordu. İstanbul'un geleceği konusu da belirsizliğini sürdürüyordu. Yine İngilizlerinkiyle benzer bir biçimde, en kesin ve kararlı yaklaşım, Boğazlardan serbest geçiş hakkının olması noktasında belirliyordu. Ashına bakılırsa bu, savaşın en başından sonuna kadar, Müttefiklerin üzerinde hemfikir oldukları, belli ölçülerde de başarı sağlayabildikleri tek konudur³⁴.

1918'in sonlarına gelindiğinde, Suriye cephesindeki yenilgiler ve Bulgaristan'ın Müttefiklere teslim olmasını takiben Osmanlılar da savaş sürdürmekte zorlanmaya başlamıştır. 14 Ekim 1918'de, Osmanlı Hükümeti, Başkan Wilson'un ortaya koyduğu prensipler çerçevesinde barış yapmaya hazır olduğunu bildirir³⁵. Bunu takiben, 30 Ekim 1918'de, Mondros limanında, 25 maddelik Ateşkes imzalanır³⁶. Müttefikler adına İngiltere,³⁷ hem başlangıçtaki işlemleri yürüten, hem de sonrasında hükümlerin uygulanmasında aktif rol oynayan taraftır. Hiç vakit kaybedilmeden, ateşkesin Birinci Maddesine istinaden, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ulaşımına açılarak Kara Deniz'e geçiş yolu verilir. Ateşkesin maddeleri, Lloyd George'un ve Wilson'un Boğazlarla ilgili planlarının uygulanması için yeterli zemine sahiptir³⁸. Bundan sonraki iş, bu planların bir barış antlaşması haline

³³ Howard *a.g.e.*, not 27, s. 46; Macfie, *a.g.e.*, not 2, s. 116. Petrie, *a.g.e.*, not 30, s. 357.

³⁴ Bu noktadaki kararlılık, uzun süredir yerleşik hale gelmiş, Denizlerin Serbestliği (freedom of the seas) konusundaki Anglo-Amerikan geleneğinin bir yansıması olarak da düşünülebilir. Fakat bunun bir prensip olarak telaffuz edilmesi bir şey; Paris Barış konferansının sergileyeceği gibi, bu konuda, uygulanabilir bir rejim oluşturulabilmesi ise başka bir şeydir. Bundan sonraki dönemin Boğazlarla ilgili en önemli meselesi bu ve onun bağlantısı olan, İstanbul'un geleceği konusudur.

³⁵ Howard, *a.g.e.*, not 27, 47.

³⁶ Ateşkesin maddeleri için bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, ss. 36-37.

³⁷ Yakın ve Orta Doğu'da hâlâ savaş gücü olan tek Müttefik gücü İngiltere idi. Ayrıca, Türklere karşı savaşta, işin büyük çoğunluğunu İngiliz orduları yapmıştı. Bu nedenle, biraz da bu işi gönüllü olarak yerine getirdiler.

³⁸ Ateşkesin maddeleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazı boyunca uzanan kalelerin ve İstanbul ile birlikte, gerekli görülen her stratejik noktanın işgal edilmesine imkân tanıyordu.

dönüştürülebil-mesidir. Fakat beklenenin aksine bu hiç kolay olmaz ve sürdürülebilir bir barışa ulaşabilmesi için uzun zaman geçmesi gerekir.

Ocak -Kasım 1919 Arasında Gelişen İngiliz Boğazlar Politikası

1919'un başlarından itibaren ve Kasım ayı sonuna kadar gelişen İngiliz politikalarının iki temel hedefi olmuştur. Bunlardan birincisi, gelecekte, İstanbul ve Boğazların statülerinin ne olacağı ve nasıl bir idare biçimi içinde yönetilecekleri sorusuna bir cevap bulmak; ikincisi ise, Türklerin Avrupa'dan sürülüp sürülmemesi, daha açık bir ifadeyle, İstanbul'da Türk hükümlerinin tanınıp tanınmaması meselesini bir sonuca bağlamak³⁹.

Paris Konferansı ile başlayan barış görüşmeleri, İngilizlerin üzerinde durduğu iki meselenin çözülmesi yolunda uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu döneme kadar, İngilizlerin İstanbul ve Boğazlarla ilgili olarak geliştirdikleri uluslararası yönetim biçiminin açık ifadesi, bütünüyle Amerikan idaresi altında bir Boğazlar rejimi oluşturmaktı. Paris görüşmelerinin ortaya koyduğu şekliyle, burada asıl yapılması gereken, Birleşik Devletler Başkanı Wilson'un böyle bir hareket tarzı konusunda ikna edilmesiydi. Bu ise çok kolay görünmüyordu, çünkü İngiliz önerisi, Wilson'un özelde Amerikan dış politikasında, genel de de savaş sonu dönemde, devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde çerçevesini oluşturduğu prensiplerle büyük ölçüde çelişiyordu. Buna ek olarak, Wilson prensipleri ile savaş sırasında Müttefikler arasında yapılan gizli anlaşmalarda yer alan paylaşımlar da birbirlerine oldukça zıt bir yapı sunuyordu. İşte Paris görüşmelerinin en temel işlevlerinden birisi, bu gizli anlaşmalarda hedeflenen ile Wilson prensiplerini bağdaştırabilecek bir yöntemi bulmaya çalışmak olmuştur. Ara yol, toplantıların en başında kurulan Milletler Cemiyeti bünyesinde oluşturulacak bir manda sistemi⁴⁰ olarak formüle edilmiştir (30 Ocak 1919).

Oluşturulan bu yeni formülden yola çıkarak, 14 Mayıs'ta Lloyd George, esas itibariyle Harold Nicolson⁴¹ tarafından, Osmanlı İmparatorluğunun ye-

³⁹ Bu pratikte, İstanbul'un da Türklerin elinden alınması anlamına geliyordu.

⁴⁰ Milletler Cemiyeti'nin Manda yönetimi ile ilgili 22. Maddesi, "Article 22 of the Covenant of the League of Nations, 28 June 1919" için bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, Vol II, ss. 61-62. Manda sistemi konusundaki tartışmalar için bkz. Evans, *a.g.e.*, not 22, ss. 89-107.

⁴¹ Harold Nicolson, Yunanistan ve Arnavutluk meselelerini incelemek üzere oluşturulan komisyonda İngiltere'yi temsil etti.

niden organizasyonu üzerine, hazırlanan planı başkan Wilson'a sunar. Bu planın ilk maddesi, yukarıda sözü edilen birinci mesele ile ilgilidir, dolayısıyla, İstanbul ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları düşünülen topraklar üzerinde⁴² Amerikan mandası oluşturulmasını öngörür⁴³. Uzun süre karşı tavır almasına rağmen,⁴⁴ Başkan Wilson, Haziran ayı sonlarına doğru, Nicolson tarafından kaleme alınan iki öneriyi, Senatonun onayına sunulmak şartıyla kabul eder⁴⁵.

İngilizlerin üzerinde durduğu ikinci nokta: 'İstanbul'daki Türk hâkimiyetinin tanınıp tanınmaması, ya da Türklerin Avrupa'dan silinip silinmemesi,' meselesidir. Enteresan bir biçimde, hem Lloyd George hem de Wilson bu hususta ortak bir tavır benimserler; öyle ki, iki liderin benzer yaklaşımlar içinde olduğu, neredeyse tek konudur. Onlar açısından bakıldığında, Türklerin lehine oluşturulan barış hedefleri, savaşın sonlandırmasına yeterli olmamıştır. Bu nedenle her iki lider de, daha önce oluşturulan yumuşatılmış savaş hedeflerinden çok uzaklaşarak, bir kez daha, Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasından yana kesin bir tavır alır⁴⁶.

⁴² O dönemi anlatan yabancı kaynaklarda ve söz konusu planda ifade bu şekilde değil, direk olarak Ermenistan (Armenia) olarak verilmektedir.

⁴³ Bu planın diğer maddeleri, Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın manda rejimi altında, Osmanlı topraklarında hangi bölgeleri kontrol edeceğini belirliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Howard, *a.g.e.*, not 27, 64.

⁴⁴ Wilson daha küçük bir gücün (ülke olarak) bu işi yürütmesinin daha iyi olacağını düşünüyordu. Ona göre 'Amerikan halkı böyle bir Mandayı bir kazanç gibi değil, büyük bir yük olarak algılayacaktır.' Bkz. Lloyd George, *a.g.e.*, not 7, Cilt. I, ss. 117-118.

⁴⁵ Howard, *a.g.e.*, not 27, 64; 70. Burada düşünülen Birleşik Devletlerin mandası altında oluşturulacak ayrı bir Boğazlar Devletidir. Fakat onlar için asıl mesele, Türklerin İstanbul'u kaybedip kaybetmeyecekleri değil, Batı Trakya'nın yeni Boğazlar Devletine bağlanıp bağlanmayacağıdır.

⁴⁶ Wilson'a göre "İstanbul bir Türk şehri değildir, orada diğer ırklar çoğunluktadır." Bu nedenle, Osmanlı Sultanının ve Osmanlı Hükümetinin İstanbul'daki varlığına bir son verilmesi, gerekirse sürülmelidir. Genel itibari ile Türklerin İstanbul'dan mahrum bırakılması ile ilgili olarak da Wilson, kendisi açısından meselenin bir karara vardığı düşüncesindedir: "Avrupa'daki Türkler konusu onun tarafından uzun süreden beri incelenmektedir ve her geçen yıl, Türklerin Avrupa'dan tamamıyla temizlenmesi gerektiği fikrini doğrulamıştır." Nakleden Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 70. Esas itibari ile Lloyd George'da benzer bir yaklaşım içindedir, Türkler konusunda 1918 öncesi fikirlerine geri dönmüştür. Ona göre, "İstanbul Boğazı ve Çanakkale arasındaki dar suyollarından serbest geçiş güvenliği mutlaka sağlanmalıdır ve bu üzerinde Türk imzası bulunan bir kâğıt garantisine değil, fakat üzerinde serbest geçiş hakkını sağlayacağına inanılan ellere bırakılmalıdır..." Lloyd George, *a.g.e.*, not 7, cilt 2, 807-813. Özetle, Boğazlar eski sahiplerine emanet edilmemelidir. Lloyd George, *Parliamentary Debates (Commons)*, Vol. CXXIII, (December 18, 1919), ss. 767.

İngiltere açısından bakıldığında, Boğazlarla ilgili öne çıkan iki temel güçlük, bu konferans sırasında çözülmüş gibi görünmektedir. Geriye, gizli anlaşmalarda ifadesini bulan Osmanlı topraklarının paylaşımı meselesinin bir sonuca bağlanması ve bu çerçevede bir barış antlaşmasının oluşturulması kalmıştır. Fakat bu o kadar kolay değildir; çünkü Almanya'dan farklı olarak, Türkiye ile yapılan ateşkes anlaşmasının hükümleri Wilson Prensipleri bağlamında değil⁴⁷, Osmanlı topraklarının Müttefiklerce paylaşımını öngören, gizli anlaşmaların hükümleri ışığında tespit edilmişti. Bu nedenle, formülün bulunması yeterli olmamış, manda sistemi ile yönetilecek bölgeler, sınırları ve kimin tarafından idare edileceği tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Ayrıca, henüz Boğazların kaderinin ne olacağı da bir netlik taşımamaktadır; bunun için Birleşik Devletler'in kararının beklenmesi gerekecektir⁴⁸, Dolayısıyla bu mevzu, bir barış antlaşmasının maddelerinin oluşturulabileceği olgunluğa henüz erişememiştir.

Her ne kadar, Konferans sırasında Osmanlı ile yapılacak Barış Antlaşmasının şartları belirlenemese de, bununla dolaylı olarak ilgili; ama giderek sorunun tam da merkezine oturacak, çok önemli bir karar alınır. Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'un tasarrufu ile Mayıs ayında⁴⁹, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasına izin verilir. Burada Wilson'un büyük desteği inkâr edilemezse de, kararın asıl mimarı İngiliz Başbakanı Lloyd George'dur.

Arka planda, Lloyd George'un bu yöndeki kararını destekleyen ve besleyen belli sebepler söz konusudur. Bunlardan birincisi, Müttefikler arasında, başlangıçta görüş ayrılığı şeklinde beliren; ama giderek güvensizliğe varan anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıdır. Bu durum Paris Konferansı sırasında ve özellikle İtalya ile Müttefiklerin geri kalanı arasında hissedilir olmuştur. Bilindiği gibi, her ne kadar Müttefikler, bu kelimenin anlamı itibarı ile belli bir

⁴⁷ Evans, *a.g.e.*, not 22, s. 131; Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 55; A. J. Grant and Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries 1789-1950* Sixth Edition, (London: Longmans, Green and Co Ltd., 1952), 438. Almanya'nın yanında savaşa giren diğer ülkelerden, Bulgaristan ateşkesi 29 Eylül'de, Avusturya Macaristan 3 Kasım'da imzaladı. Tıpkı Osmanlı örneğinde olduğu gibi, bu ülkeler için de Wilson prensipleri uygulanmadı. Çünkü bu devletler ateşkesi büyük bir yenilginin ardından ve şartsız bir teslimiyetin sonunda imzaladı. Bkz. *a.y.*, s. 438.

⁴⁸ Lloyd George, *Parliamentary Debates (Commons)*, Vol. CXXI (November 17, 1919), s. 742; Petrie, *a.g.e.*, not 30, s. 332.

⁴⁹ Karar 6 Mayıs'ta alınmış ve 15 Mayıs'ta da uygulanmıştır.

birlikteliğin içinde yer almakta idiyşeler de; savaşın en başından beri pek çok konuda farklı bakış açıları sergilemişlerdir. Osmanlı Meselesi gündeme geldiğinde ise durum iyice karışır; çünkü savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalardaki paylaşım, hangi ülkenin, asıl olarak hangi yerleri ve hangi sınırlar içinde kendi payı olarak göreceği meselesini tam olarak belirlemediştir. Bu durum özellikle, Müttefiklere sonradan katılan Yunanistan ve İtalya için geçerlidir. İki devletin ilgi alanları ve çıkarları İzmir'de çakışmıştır⁵⁰. Lloyd George, Paris görüşmeleri sırasında daha çok Yunanistan'dan yana bir tavır takınarak⁵¹, İtalyan taleplerine karşı soğuk bir bakış açısı sergilemiştir⁵².

Bütün bunlar İtalya'nın Müttefiklere, özellikle de İngiltere'ye olan güveninin giderek azalmasına neden olarak, onu kendi başına hareket etme noktasına getirir. En sonunda da bu ülke, Müttefiklerin onayını bekleme-

⁵⁰ Yunanistan, Batı Anadolu'da Ege kıyılarını, özellikle de İzmir ve çevresini, kendi ırkından olan insanların da yaşadığı düşüncesiyle, kendi etki alanı olarak telakki ediyor, dolayısıyla da kendi yönetimi altında görmek istiyordu. Onun bu yaklaşımı, belirli ölçülerde Birleşik Devletler ve İngiltere tarafından da desteklenmiştir. İtalya ise yapılan gizli anlaşmalar gereği, Anadolu toprakları üzerinde, Güneyde Adana ve çevresi ile İzmir'e kadar uzanan ve orayı da içine alan hattun kendisine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yaklaşım ise İngiltere ve Amerika tarafından destek görmemiştir. Hatta bir ara Anadolu'nun mandalara bölünerek paylaşımı görüşülürken, İtalya'nın tamamen devre dışı bırakılması bile düşünülmüştür. Howard, a.g.e., not 27, s. 67.

⁵¹ İzmir'in Yunan mandası altında olması istenmiş, On iki Adanın ve Rodos'un da, İtalya tarafından Yunanistan'a verilmesi önerisi getirilmişti. H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925* (New York: Longmans, Green and Company, 1934), s. 106.

⁵² İngiltere, İtalya'nın taleplerine, 1917'de yapılan ve bu ülkenin kendi istekleri için referans gösterdiği, aynı gizli anlaşma (Saint Jean de Maurienne) çerçevesinde karşı bir tavır sergilemiştir. Her şeyden önce Anlaşmanın önsözünde, bu anlaşmanın geçerliliğinin, Rusya'nın onayına tabi olduğu söylenmektedir. Oysaki Rusya bu anlaşmayı onaylamamıştır. Nicolson, a.y., s. 87. Bu İngiltere'nin elini belli ölçülerde güçlendiren bir durumdur, fakat Lloyd George'un kendi taahhütlerini yok sayması o kadar da kolay değildir. Bununla birlikte farklı kaçış noktaları öne sürmeyi sürdürmüştür. Ona göre anlaşmanın hükümleri, İtalya'nın Türkiye ile yapılan savaşta büyük çapta bir askeri katkı yapması koşuluyla geçerli olabilirdi, oysaki böyle bir şart gerçekleştirilmemiş ve bu bölgedeki savaşın asıl yükü İngiltere tarafından çekilmiştir. Görüleceği üzere, bu noktada İtalya ile İngiltere arasında, yapılan gizli anlaşmalar konusunda, ciddi bir yorum farkı mevcuttu. İtalya olayı savaşın bütünü ve Müttefik birlikteliği açısından, İngiltere ise olayı, bütünüyle Türkiye çerçevesinde düşünüyordu. Bu açıdan bakıldığında çok da haksız sayılmazdı, çünkü kilit ülke Türkiye olmuştu ve savaş sırasında yapılan gizli anlaşmaların neredeyse tamamı bu ülke odaklı olarak oluşturulmuştu. Ayrıca İngiltere pratikte de Türkiye'nin ele geçirilmesini, tamamıyla İngiliz ordusunun başarısına bağlıyor ve bu nedenle de bu ülke ile ilgili kararların tamamıyla kendi denetimi çerçevesinde olmasını istiyordu. Lloyd George *Parliamentary Debates (Commons)*, Vol. CXX (October 30, 1919), ss. 977.

den, Mondros Ateşkes Anlaşmasınının 7. Maddesine dayanarak, Adana bölgesine (Kilikya) asker çıkarır⁵³. İtalya'nın tek taraflı olarak ortaya koyduğu bu girişim, aslında biraz aceleci ve zamansızdır, dolayısıyla vaktinden önce bir hareketin oluşması sonucunu doğurmuştur. Tam da Paris Barış görüşmeleri sırasında ortaya çıkan bu gelişme, İtalya'nın İzmir'e de asker gönderebileceği ihtimalini gündeme taşır. İşte bu tehlikeyi bertaraf etmek ve İtalya'nın daha ileri bir hareketini durdurabilmek için⁵⁴, o an elde var olan en yakın gücün, yani Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması kararı alınır.

Kuşkusuz ki, bu kararın böylesine çabuk alınmasının, geri planda başka nedenleri de mevcuttur. Lloyd George, stratejik olarak Akdeniz'deki İngiliz çıkarları noktasında değerlendirdiğinde, Yunanistan'ı bölgede yükselen ve İngiltere'ye en yakın güç olarak görmüş; dolayısıyla, bu ülkenin varlığını çok önemsemiştir⁵⁵. Bu nedenle de, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de stratejik olarak güçlenmesine yardımcı olabilecek, bir köprübaşı mevzii (İzmir) kazanmasına yardımcı olmuştur. Şu sözler onun Yunanistan'a duyduğu güveni açıkça ortaya koyar: "Doğu Akdeniz'de Yunan medeniyetinin yeniden inşa edilmesinin, mutlak barışa doğru yapılmış gerçek bir katkı olacağı yönünde, gerçek ve derin bir inancım vardı."⁵⁶.

Bütün bunları destekleyen bir başka unsur da Yunan Başbakanı Venizelos'tur. Venizelos oldukça etkili bir kişiliktir ve Aralık 1912'de Venizelos'la ilk karşılaşması sonunda Lloyd George onu "Büyük bir adam, çok büyük bir adam"⁵⁷ olarak nitelendirmiştir. İngiliz Başbakanı'nın Venizelos'a duyduğu bu saygı, sonrasında Venizelos'un Müttefiklere sergilediği bağlılıkla

⁵³ M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, (London: Longman, 1987), s. 308.

⁵⁴ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 106; Evans, *a.g.e.*, not 22, s. 166. Fisher, *a.g.e.*, not 32, s. 1179; Yapp, *a.g.e.*, not 53, s. 308. Bazı kaynaklar, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması ve işgal hareketinin, Ateşkes anlaşmasınının 7. maddesini uygulamaya koymak için yapıldığını belirtirler. Buradan kastedilen şey, aslında, bu hareketin Anadolu'nun paylaşımını yürürlüğe koymak için başlatıldığıdır.

⁵⁵ İleriye doğru bakıldığında, Rusya'nın Boğazları kullanmasının uzun süre engellenemeyeceği açıktır, özellikle Boğazların bütün ülkelere açık olması savunulurken. Dolayısıyla, Hindistan'a yönelik bağlantı yollarının güvenliği düşünüldüğünde, Ege havzasında ve Anadolu'nun Batı kıyılarında, Yunanistan gibi bir ülkenin olması, özellikle savaş koşullarında- İngiltere için büyük bir önem taşıyacaktır. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 97. Bu durum İstanbul'da ve Boğazlarda Birleşik Devletlerin olası varlığı ile de birleşince, İngiliz çıkarları için oldukça uygun bir ortamı oluşturacaktır.

⁵⁶ Lloyd George, *a.g.e.*, not 7, Vol. II, s. 867.

⁵⁷ Yapp, *a.g.e.*, not 53, s. 307.

gelişerek, tam bir güven ve inanca dönüşmüştür. Fakat bütün bu olumlu düşüncelerin ve beklentilerin aksine, İzmir’de başlayan Yunan askerî harekâtı en başından itibaren, normal bir işgal ve düzenli bir ordunun davranışı olmaktan çıkarak, durdurulamaz bir katliam şeklini almış⁵⁸ ve savaş sonrası dönemde herkesin geleceğini çeşitli açılardan etkileyecek en kritik olay niteliğini kazanmıştır.

Nasıl ki 1915 Çanakkale Harekâtı, Müttefikler açısından, savaşın gidişini olumsuz etkileyen tarihi bir hatadır; Yunanlıların İzmir’e asker çıkarmasına izin verilmesi kararı da, savaş sonrası dönemin benzer bir tarihi yanığıdır. Savaşın başından beri zar zor yürütülen bir İttifakın dağılışının ilk adımını teşkil etmiş, fakat tam tersi olarak da, buna karşı oluşan tepki, Türk ulusal hareketini birleştirip bütünleştiren bir yapı taşı oluşturmuş ve kurtuluş mücadelesini hızlandırmıştır.

Bu dönem İngiliz politikalarını bütünüyle yöneten ve yönlendiren Lloyd George’un öngörülerinin, varsayımlarının, dolayısıyla kararlarının bazı yanıkları söz konusudur. Birinci olarak, Türkiye’nin ateşkes anlaşması sonunda, tam bir teslimiyet içinde olduğunu varsaymış, bu ülke ile yapılacak barış antlaşmasının da, sadece Müttefikler arasında kararlaştırmaya kalan, teknik bir mesele olduğunu düşünmüştür. Meseleyi çok basite indirgeyen bu yaklaşım, sonrasında İngiliz politikaları için çok büyük açmazlar yaratmıştır.

⁵⁸ Bu dönemde İstanbul’daki İsveç Elçiliğinde Dragoman olarak görev yapan, oryantalist Johannes Kolmodin ailesine 23.10.1921’de gönderdiği mektubun bir bölümünde şu gerçeği dile getirmektedir: “Osmanlı Devleti’nin talebi üzerine, Marmara Denizi’nin güneyinde Yunan işgali altında olan bölgeleri ziyaret eden, Türk yanlısı olmayan, Müttefik araştırma komisyonu ve onlara, Uluslararası Kızıl Haç’dan eşlik eden bir delege (Mr. Maurice Gebri), Yunan askerî otoritelerinin sistematik ve kasıtlı olarak Türkleri imha etmeye çalıştıkları sonucuna varmıştı.” Kolmodin devamında, şunları söyler: “Eğer adil olmak gerekirse, Yunanlıların bu yaptıkları, Türklerin Ermenilerle ilgili suçlanmalarından çok daha önemli bir durumdur. Türkler ülkelerini Ruslara karşı savunmuşlardır ve bu sırada belki, vatana sevgisi eksik olduğu ve ordunun arkasından düşmanla işbirliği yaptığı şüphelenilen, yurtsever olmayan bir ahalî unsuruna karşı, durumun gerektirdiğinden daha fazla şiddet kullanmış olabilirler. Yunanlılar, yabancı bir toprağa fethedenler olarak gelmişler ve kendilerini, fetih ettikleri yerdeki halkı büyük ölçüde katletmeye izinli görmüşlerdir. Böylesine bir tuhaflığın benzeri ancak ortaçağ Bizans tarihinde bulunabilir. Eğer kendilerini Medeniyetün dışında bir yere yerleştirmiş bir halk varsa, diyebilirim ki, onlar şu anda Yunanlılardır.” Nakleden, Sigrid Kahle, “Johannes Kolmodin: His Youth, Politikam Thinking, and Life with the Turks Reflected in His Letters to His Parents” (ed), Elizabeth Özdalga, *The Last Dragoman: The Swedish Orientalist Johannes Kolmodin as Scholar, Activist and Diplomat* (İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul, 2006), s. 54-55.

Zannedilenin aksine, ciddi bir karşı direnişle karşılaşmış ve antlaşmanın dayatılabilmesi için büyük oranlarda güç kullanımına ihtiyaç duyulmuştur.

İkinci olarak Lloyd George, Yunanistan'ın İzmir' e asker çıkarması kararını verirken, Osmanlı'nın yakın tarihi geçmişini, Türklerin Yunanlılar ile ilgili hislerini ve Yunan halkının potansiyel gücünü yeterince değerlendirememiştir. Ayrıca, bir Yunan ve İtalyan işgali durumunda, bütün tablonun değişeceği ve Türklerin bunu asla kabul etmeyeceği yönündeki ciddi uyarıları da göz ardı etmiştir⁵⁹. Bu işgalden sonra, İstanbul'da, Müttefiklerden herhangi birinin eliyle kurulacak ayrı bir Boğazlar Devletini, Türklerle kabul ettirme ihtimali, artık çok zorlaşmıştır. Harold Nicolson'un bu konudaki yorumu "Türkler kaderlerine küserek de olsa, kendi topraklarında, Büyük Güçlerden birinin yönetimini kabul edebileceklerdi; kabul edemeyecekleri şey, bu topraklardan bir parçanın Yunan Krallığı'na dâhil edilmesiydi"⁶⁰ şeklindedir. İşte Lloyd George'un belki de en büyük hatası bu hassasiyeti görememek olmuştur.

İngiliz Başbakanının politikalarında göze çarpan diğer bir sorun da, benzerleriyle mukayese edildiğinde oldukça demokratik bir geleneğe sahip olan İngiliz sistemi içinde, benmerkezci ve diktatör vari tavırlarla, bu ülkenin politikalarını yönetmeye çalışması olmuştur. Edwards'ın ifadeleriyle, "Lloyd George, askerî konularda, ciddi hatalar yapmasına sebep olan çok az bir bilgiye sahipti ve muhalefete hiç tahammülü yoktu."⁶¹ Dolayısıyla, pek çok konuda olduğu gibi, İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik politikalarında da kendi düşünceleri doğrultusunda hareket etmiş; siyasî meselelerde, Kabine

⁵⁹ Türklerin tavrının böyle gelişeceği çok önceden öngörülmüş, bunun uyarısı, daha Ateşkes Anlaşması imzalanırken, Osmanlı delegasyonunun Başkanı Rauf Bey tarafından İngilizlere yapılmıştır: "Hiçbir şekilde (ateşkes hükümlerine göre işgal durumunda dahi) Yunan ve İtalyan orduları, İstanbul ya da İzmir'e gönderilmemelidir. Aksi bir uygulama ülkede ihtilal anlamına gelecektir" Macfie, *a.g.e.*, not 26, s. 68; Macfie, *a.g.e.*, not 2, 64. Açık bir ikaz niteliğindeki bu sözler, İngilizler nezdinde yeterince dikkate alınmamış, o ana kadar Müttefik işgalini bütünüyle hissetmeyen Anadolu halkı, tam da Rauf Bey'in uyarılarında belirtilen iki ülkenin işgali ile karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de öngörüldüğü gibi olmuş, halk galeyana gelerek, devamında büyük bir mücadelenin parçası olmuştur.

⁶⁰ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, 103. Her ne kadar, Türklerin, Avrupa'nın büyük güçlerinden birisinin yönetimini kabul edebileceği meselesi gerçeği yansıtan bir durum olmasa da; Nicolson'un Yunanistan ile ilgili tesbiti Türklerin Yunanlılara yönelik duygularını yansıtabilecek niteliktedir.

⁶¹ Edwards, *a.g.e.* not 10, s.

üyelerinin fikrini almadan⁶², askerî meselelerde de, İngiliz Genel Kurmayına⁶³ danışmadan kararlar almıştır.

Lloyd George'un başka bir hatası, savaş sonu dönemde, Türklerin cezalandırılmasına yönelik olarak oluşturduğu ve Boğazların Türk hâkimiyeti ve kontrolünden mahrum edilmesine dayandırdığı yeni Boğazlar politikasında; ileride karşılaşılabilecek muhtemel askerî, siyasî ve ekonomik problemleri önceden tasavvur edememesidir. Belki de bu, Amerika'nın desteğini yanında hissettiği ve barış zamanı politikalarında, onun bir ağırlığının ve yardımının olacağını varsaydığı için böyledir. Hâlbuki gelecekte, değişen dengeler sebebiyle, büyük ölçüde kendi inisiyatif ve kaynakları ile çözmesi gereken bir problemle karşı karşıya kalacak; bu durum ise onu, Boğazların kontrolü ile ilgili süregelen katı politikalarında, yumuşamaya, hatta geri adım atmaya zorlayacaktır.

⁶² Örneğin, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına İngiltere'nin verdiği destek kabinenin onayından yoksundur ve büyük bir tepkiye neden olmuştur. A.J. Balfour, kararla ilgili olarak kendisine danışılmadığı için kızgındır L. Mosley, *Curzon: The End of an Epoch* (London: Longmans, Green and Company, 1961), ss. 206-207. Paris Barış Konferansı sırasında, İngiliz Dışişleri neredeyse bütünüyle Paris'e taşınır. Kabinenin dört üyesi (Lloyd George, Balfour, Law, Barnes), bir de Dominion Başbakanı buradadır. Bununla birlikte, Lloyd George, bütün büyük sorunları, beraberindeki kabine üyelerine danışmadan, kendisi ele almayı tercih eder. Bkz. Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. 132. Ayrıca, 18 Mayıs'ta, acil Kabine toplantısı için Paris'e giden Lord Curzon burada ertesi gün yapılan toplantıda, bu kararı onaylamadığını ve büyük bir hata olarak gördüğünü; fakat artık çok geç olduğu için, yapılması gerekenin, Yunan kuvvetlerinin, kendi kaynakları ve kendi kendilerine yapabileceklerinden daha fazla alanı işgal etmelerine izin verilmemesi olduğunu dile getirir. Bkz. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, ss. 106-107. Daha sonra Curzon, 20 Haziran 1919'da Balfour'a, İzmir'in Yunan işgali ile ilgili olarak yazdığı mektupta, pek çok önemli nokta arasında Yunanlıların işgal sırasında, Paris Konferansı çerçevesinde oluşturulan ve işgal edilecek olan ülkelerde uygulanması öngörülen temel prensipleri açıkça ihlal ettiği konusunda, eleştirilerini dile getirir. Bu mektubun tamamı Nicolson tarafından nakledilmiştir. *A.y.*, ss. 107-109.

⁶³ İngiliz Genel Kurmayı da kendilerine danışılmadan alınan Yunan işgali kararını şaşkınlıkla karşılamıştır. W. S. Churchill, *The Aftermath* (London: Thornton Butterworth Limited, 1929), 366-67. Onlara göre bu, Küçük Asya topraklarında nesiller boyu kan dökülmesine sebep olabilecek çok rahatsız edici bir durumdur. *A.y.*, s. 388. Aslına bakılırsa, daha 30 Ocak 1919'daki Barış Delegasyonunun (Paris) toplantısına katılan İngiliz askerî yetkilileri, İstanbul'un uluslararası bir kontrol altında, Türkiye'de bırakılmasından yana görüş bildirmişlerdi. Bkz. H. Nicolson, *Peacemaking 1919*, (New York: Harcourt, Brace and Company, 1939), s. 252. İstanbul için böyle düşünürken, İzmir'in ve çevresinin Yunanistan'a bırakılmasına hoş bakmayacakları açıktır. Özellikle Henry Wilson (İngiliz Genel Kurmay Başkanı) ve Churchill (1920 sonuna kadar kabinede Savaş Bakanı olarak görev yapar), İngiltere'nin Türkiye politikasının, bu ülkeyi Bolşeviklerin kucağına itebileceği; bunun ise İngiltere'nin hem Orta Doğu, hem de Hindistan politikaları üzerinde ciddi yansımaları olabileceği endişesini dile getirirler. Churchill, *a.g.e.* not 61, s. 419.

Lloyd George'un diğer bir yanlığı da, savaş sonu dönemdeki bütün politikaların merkezine Amerika'yı oturtması ve bu ülkenin Avrupa meselelerinde etkin bir güç olarak devam edeceğini zannetmesidir. Bu o kadar böyledir ki, bütün savaş sonrası düzenlemelerde, öncelikle bu ülke ile anlaşılmaya çalışılmış, onun onayı aranmış, diğer Müttefik ülkeler ikinci sırada değerlendirilmiştir. Bu nedenle Amerikan Senato'sundan gelen haberin, İngiliz politikalarını yönetenler üzerinde oldukça sarsıcı bir etkisi olmuştur. İngiliz Parlamentosu, Versailles Barış Antlaşmasını ezici bir çoğunlukla kabul eder ve Wilson'un prensiplerini alkışlarken⁶⁴, Amerikan Senatosu, aynı Antlaşmayı büyük eleştirilerle karşılamış⁶⁵; sadece Antlaşmayı ret etmekle kalmamış, Milletler Cemiyeti Sözleşmesini de geri çevirmiştir. (19 Kasım 1919). İşte bu İngilizler açısından gerçekten de beklenilenin çok dışında bir sonuç⁶⁶ olmuş ve sonraki dönemin bütün gelişmelerini etkilemiş, hatta değiştirmiştir.

Aralık 1919- Ocak 1920 Arasında Gelişen İngiliz Boğazlar Politikası

Birleşik Devletler'in Versailles Antlaşması'nı reddetmesi, İngilizlerin savaş sonrası dönemdeki Boğazlar politikasında, gerçekten temel bir değişikliğe yol açacak ilk gelişmedir⁶⁷. Versailles Antlaşması'nın reddi, aslında, Boğazlardaki manda rejiminin de reddi manasına gelmiştir. Bunun hemen akabinde Amerika, Avrupa meselelerinden de çekileceğini ilan etmiştir⁶⁸. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde, bu yeni durum, Birleşik Devletlerin Türkiye ile ilgili problemlerin çözümü sürecinde artık yer almayacağını göstermektedir.

⁶⁴ Taylor, *a.g.e.*, not10, s.135.

⁶⁵ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 111; Evans, *a.g.e.*, not 22, s. 233.

⁶⁶ Çünkü neredeyse Antlaşmanın tamamı üzerinde Wilson etkin bir rol oynamış, hatta güçlü bir tavır sergileyerek ve biraz da zorlayarak, mesela, İngiltere'nin ve Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen, Milletler Cemiyeti Misak'ının içine Barış Antlaşmasının yerleştirilmesini sağlamıştır. Bkz. Grant and Temperley, *a.g.e.*, not 47, ss. 428-429.

⁶⁷ Lloyd George ve İngiliz Dışişleri, yeni bir prensip olarak Savaş gemileri için serbest geçiş hakkı kuralını yerleştirmeyi ve Boğazların kuy kesimlerini tarafsızlaştırarak (nötralizé) Türk kontrolünden uzaklaştırmayı ve yerine Milletler Cemiyeti bünyesinde oluşturulacak Amerikan mandası altında, ayrı bir Boğazlar statüsü oluşturmayı planlamışlardı.

⁶⁸ 9 Aralık 1919'da Amerika, Barış Delegasyonunu Paris'ten çekmiş ve artık, "asıl itibari ile Avrupa'yı ilgilendiren siyasî meselelerin çözümü sürecinde aktif olarak yer almayacağını" açıklamıştı. Bkz. R.J. Sontag, *A Broken World, 1919-1939* (New York: Harper and Row, 1971), s. 22; Evans, *a.g.e.*, not 22, ss. 237-238.

Böylesi bir durumun Boğazlar diplomasisi söz konusu olduğunda tek anlamı, ne İngiltere, ne de Fransa'nın doldurmak istemediği sıkıntılı bir yerde (Boğazlar, İstanbul ve Marmara), yeniden bir güç boşluğunun ortaya çıkmasıdır. İşte bu dönemde İngilizler bir kez daha, bizzat kendilerinin çözmesi gereken o eski problem, 'Boğazlar Sorunu' ile baş başa kalmıştır.

Bu arada yılsonuna doğru, İngiliz Dışişlerinde bir değişiklik olmuş ve Balfour'un yerine görevi, Türkiye ile ilgili meseleler söz konusu olduğunda adı hep gündemde olan, Lord Curzon devralmıştır⁶⁹. Şimdi işler eskisinden daha karışıktır ve çözülmesi gereken bir Türkiye problemi vardır. Gecikilen her günün Barış antlaşmasını biraz daha zora soktuğunu Curzon çok iyi bilmektedir⁷⁰. Gerçekten de, İtalyan ve Yunan işgali Anadolu'daki ulusal hareketin ivme kazanmasını etkilemiştir⁷¹. Bu hareketin gelişip güçlenmesi demek, Barış Antlaşmasının hükümlerinin uygulanmasının sıkıntıya girmesi demektir. Sultan bu hükümleri kabul etse bile, büyük bir ihtimalle, Ulusal Birlik ve Bağımsızlık hareketini yürütenler bu antlaşmayı asla kabul etmeyecekler, uygulanması için üzerlerinde güç kullanmak gerekecektir. Dolayısıyla

⁶⁹ Lord Curzon İngiliz Savaş Kabinesi'nin bir üyesiydi. Barış Konferansı sırasında Balfour Paris'te olduğu için, bu süre zarfında İngiliz Dışişlerini yönetti. 1919 yazı boyunca, gayri resmî olarak Dışişleri Bakanının görevlerini de yerine getirdi. Kasım ayında bu görevi resmî olarak Balfour'dan devraldı. Aslına bakılırsa Curzon uzun süredir, özellikle Paris'teki pasif tavrından ve Dışişleri ile ilgili meselelerde dizginleri Lloyd George'a vermesinden dolayı Balfour'u eleştiriyordu. Fakat o da bu durumu değiştirmek için fazla bir şey yapmadı. Kendi mazeretini ise şu sözlerle açıklıyor : "Ben Kasım 1919'da onun (Balfour) yerini aldığım zaman, zarar çoktan verilmişti." Nakleden Mosley, *a.g.e.*, not 62, s. 207.

⁷⁰ Daha Mart 1919'da, Başbakan ve Kabine üyelerini, "Türk mücadele hareketinin büyümesi ve Müttefiklerin zafer kazanma iradelerinin zayıflamasıyla, Barış Antlaşmasının taslağını oluşturmaktaki gecikme, Türklere, barışı dayatmayı neredeyse imkânsız kılacaktır" şeklinde uyarır. Nakleden, Nicolson, *a.g.e.*, not 51, ss. 78,79.

⁷¹ Anadolu'nun Doğu vilayetlerinden gelen Ulusal hareketin temsilcileri, ilk kongrelerini Temmuz ve Ağustos aylarında Erzurum'da yapmış, Mustafa Kemal ise başkan seçilmiştir. Anadolu'nun her yerinden gelen delegeler ikinci önemli toplantılarını Eylül ayında Sivas'ta yapmıştır. İşte Mustafa Kemal ve arkadaşları, ulusal birlik ve bağımsızlık hareketinin o altı prensibini burada açıklamıştır. S. R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustopha Kemal and the Turkish National Movement*. (London: Sage Publications Limited, 1975), s. 17; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1968), ss. 248-249. Sivas Kongresi'nin yapıldığı sıralarda Sultan'ın otoritesi İstanbul sınırlarını aşamaz, hatta orada bile tartışmalı iken, ulusal hareketi oluşturanlar burada, Sultan'a bağlılıklarını da tekrarlamıştır. *A.y.*, s. 249. Dolayısıyla bu hareket en başından itibaren, karşı olduğu unsurun, ülkesini işgal edip, mandalara bölmek isteyen Müttefik devletleri olduğunu ortaya koymuştur. Ulusal Paktnın altı prensibi için bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, II, ss. 74-75; Anderson, *a.g.e.*, not 2, ss. 173-174.

zaman ve Barış Antlaşmasının imzalanmasındaki gecikme, Müttefiklerin aleyhine işlemektedir.

Bu olumsuz gidişi bir noktadan yakalayıp durdurabilmek ve tersine çevirebilmek için Curzon, elde kalan tek muhatabı olan Fransa ile resmî görüşmeleri başlatmakta gecikmez⁷². Aralık 1919'da Londra'da Dışişleri Bakanlığında başlayan görüşmeler⁷³, bu ay içinde, karşılıklı müzakerelerle devam eder. Burada gündeme gelen en önemli konu, Boğazların kontrolü ve İstanbul'un idaresinin nasıl bir sistem üzerine oturtulacağıdır⁷⁴. En sonunda oluşturulan ve Fransa'nın da onayladığı taslak, büyük ölçüde Curzon'un formüle ettiği maddeleri içerir. Bu "Curzon Planı", Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını, İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir organizasyonun yönetimine bırakılmasını⁷⁵, Anadolu topraklarındaki Türk hükümlerinin ise, yabancı danışmanlar ve etki alanlarına tabi olarak devamını öngörür⁷⁶.

Her ne kadar, zihinleri uzun süredir meşgul eden Türkiye Meselesinin, nihayet sonuna yaklaşılmış gibi görünse de, bu konuda, kabine içinde bir süredir devam eden huzursuzluk ve görüş ayrılıkları⁷⁷ İstanbul ve Boğazlar konusunda iyice belirginlik kazanır. Dolayısıyla, iki ayrı görüşün ve savunucularının mücadelesine dönüşür. Türklerin İstanbul'daki varlığını, Avrupa'nın içindeki bir ülsere benzeten Curzon⁷⁸, bunun tedavisi için 'kesin

⁷² Paris Barış Konferansında, Türkiye ile ilgili meselelerde bir karara varılamamış, bu nedenle de Versailles Barış Antlaşmasının imzalanmasından bir gün önce (27 Haziran), Türkiye ile yapılacak antlaşma, ileri bir tarihte tekrar görüşülmek üzere ertelenmişti. Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 71.

⁷³ Genel çerçeve, 11 Aralık'ta başlayan üç günlük The Downing Street konferansı'nda belirlenir. Daha sonra 22 Aralık'ta tekrar bir araya gelinerek, karşılıklı olarak oluşturulan taslak metinlerde çalışılır.

⁷⁴ Boğazların kontrolünün ne şekilde olacağı büyük ölçüde formüle edilebilecek bir aşamadaydı. Esas sorunlu mesele İstanbul'du. İstanbul'un geleceğinin ne olacağı ve Türklerin bu gelecekte yer alıp almayacağı kimse tarafından bilinmiyordu. Ashna bakılırsa ne İngiltere ne de Fransa, bu gelecekte hükümler konumunda yer almayı istemiyordu.

⁷⁵ İngilizler burada, Boğazlar İstanbul ve Doğu Trakya'yı içine alan bir bölgede, ayrı bir Boğazlar Devleti oluşturmayı planlıyorlardı. Kurulacak olan bu devlet, Müttefiklerin kontrol ettiği uluslararası bir komisyon tarafından idare edilecekti. Her ne kadar, bu komisyon ismi itibarıyla uluslararası olacak ise de, komisyonun kendisi İngiliz ve Fransızlar tarafından kontrol edilecek bir müttefik komisyonu olacaktı.

⁷⁶ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 112.

⁷⁷ *A.y.*, s. 107; Nicolson, *a.g.e.*, not 63, s. 343.

⁷⁸ Nakleden Lloyd George, *a.g.e.*, not 7, Cilt II, s. 658. Lloyd George da Türkler için buna yakın fakat biraz daha kötü bir benzetme yapmış, Türklerin Avrupa'daki varlığını Kanser'e benzetmişti. Bkz. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 96.

ve kararlı bir operasyonla⁷⁹ Türklerin Avrupa'daki topraklardan sökülüp atılmasını; İstanbul ve Boğazların ise başka ellerin güvenliğine bırakılmasını savunur. Türklerin İstanbul'daki hâkimiyet hakkının devamından yana olan Edwin Montagu ise, daha 1917'den bu yana, İngiliz savaş hedefi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesi fikrine sürekli olarak karşı çıkmıştır⁸⁰. Montagu'nun en büyük korkusu, Türkiye'nin parçalanmasının Hindistan'da ve Britanya İmparatorluğu'nun diğer Arap bölgelerindeki Müslümanlar⁸¹ arasında huzursuzluğa ve infiale sebep olacağıdır⁸². Fikirleri Curzon ile çatışsa da, Montagu, kabinenin diğer üyelerini ikna etmekte başarılı olur⁸³. Sonuç itibari ile Ocak 1920'de toplanan İngiliz kabinesi, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın politikalarını adeta çiğneyerek, Türkleri Avrupa'dan silme çabalarına bir son verme ve onların İstanbul'daki hükümlerlik haklarını sürdürmelerine izin verme kararı alır⁸⁴. Bu İngiltere'nin Boğazlara yönelik politikaları açısından çok tarihi bir karardır⁸⁵. Ayrıca bu, İngiltere'nin, savaş sonu dönemde temel prensiplerini oluşturduğu bir politikadan yavaş yavaş çekilişinin de ilk adımını teşkil etmiştir.

Akabinde gelişen İngiliz Boğazlar Diplomasisi, giderek savaş zamanı ihtiraslarından arınmış ve barış zamanı gerçeklerine uzanan yeni bir döneme girmiştir. Bundan sonra oluşturulan bütün taslak planların, Türklerin

⁷⁹ A.y., s. 76.

⁸⁰ Rothwell, a.g.e., not 12, s. 127.

⁸¹ Yaklaşık yetmiş milyon Hindistan'da, birkaç milyon da Mısır ve Sudan'da vardı. Bu ha-
liyle, belki de dönemin en büyük Müslüman nüfusunu barındıran İmparatorluğu İngiltere'ydi.

⁸² Nicolson, a.g.e., not 51, s. 112. Aslında onun bu endişeleri pek de temelsiz değildir. Daha 17 Mayıs'ta, Hindistan'da yaşayan Müslüman'ların ileri gelenlerinden bir heyet, Paris'teki konferansa gelerek, Türk ırkının kendisine ait topraklar üzerinde bütünlüğünün korunmasını, Sultan'ın da sadece Türklerin değil, bütün Müslüman dünyasının liderliğini sürdürmesini istemişlerdi. Evans, a.g.e., not 22, s. 167. Çok açıkça bellidir ki, bu insanlar, Türkiye'nin parçalanmasına kesinlikle karşıdır, *The Times*, May 18, 1920.

⁸³ W. Churchill, a.g.e., not 63, s. 514; Nicolson a.g.e., not 51, s. 113.

⁸⁴ E. L. Woodward and R. Butler et al., eds., "Memorandum by Earl Curzon on the Future of Constantinople" *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, 20 Vols., (London: His Majesty's Stationary Office, 1947-1976) Vol. 4, no. 646, ss. 992 (Bundan sonra *DBFP* olarak verilecek); M. Kent, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire" eds., M. Kent *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (London: George Allen and Unwin, 1984), s. 192; Nicolson a.g.e., not 51, ss. 112-113.

⁸⁵ Çünkü bu İngiliz kabinesi'nin tarihinde, Boğazlar konusuyla ilgili olarak, Başbakan ve Dışişleri Bakanının politikalarını ret ettiği üçüncü karardır. Diğerleri için bkz. Yurdusev, a.g.e., not 1, ss. 574, 587.

İstanbul'daki varlığını, şu veya bu şekilde kabul ederek hazırlanması gerekmektedir.

İstanbul Meselesi'nin bu şekilde bir sonuca bağlanmasının en belirleyici faktörü, hiç kuşkusuz, Lloyd George'un da daha sonra önemle vurguladığı gibi, Hindistan tartışmasıdır⁸⁶. Bilindiği gibi on dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz Politikacıları, Boğazlar ve Boğazların güvenliği hususunu, hep Hindistan ve Hindistan'a giden yolların güvenliği bağlamında değerlendirmiş⁸⁷; Türklerin İstanbul ve Boğazlardaki hükümranlılığını ise, bu ilişki çerçevesinde en güvenilir unsur olarak görmüşlerdir⁸⁸. Garip bir tecelli olarak, Kabinenin İstanbul ile ilgili kararında, Boğazlar ve İstanbul, yine Hindistan'la ilintili olarak ele alınmıştı. Fakat bu defa, Hindistan'ın güvenliği, buraya ulaşan yolların korunması ya da gelebilecek dış tehditler kapsamında değil, ama belki çok daha önemli bir noktadan, içeriden gelebilecek tehlikeler bağlamında mütalaa edilmişti. Bilindiği gibi Hindistan, Britanya'yı gerçek bir imparatorluk yapan en önemli kazanımdı, burada Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek bir isyan kıvılcımı, bütün bir imparatorluğa mal olabilecek bir ateşe dönüşebilirdi.

Kabine'nin, İstanbul'un Türk varlığını destekleyen kararını arka planda besleyen bir başka tartışma noktası da, Türkleri İstanbul'dan çıkarmak gerektiğinde, mevcut askerî imkânların, bunu ne derecede sağlayabileceği konusuydu. Tartışmaların geldiği nokta, İngiltere'nin bunu zorlayacak bir askerî gücünün olmadığını ortaya koyuyordu⁸⁹. General Henry Wilson ve Churchill, bu görüşün önde gelen savunucularıydı. Churchill'in naklettiği

⁸⁶ *Parliamentary Debates*, 125 (1920): 1962-64.

⁸⁷ Örnekleme gerekirse, bir süre Boğazlar, Rus ilerlemelerini ve bu ülkenin Akdeniz'e inmesini engelleyecek etkin bariyerler olarak; bir süre Hindistan'ın savunusunu yapmak yolunda kullanılacak stratejik saldırı noktaları; en nihayetinde de Hindistan'ın, Rus ilerlemeleri karşısındaki güvenliğini sağlamak ve Orta Asya'da belli kazançlar elde etmek hedefine yönelik pazarlık konusu (İstanbul Anlaşması), ya da pazarlık gücünü artırıcı unsurlar olarak kullanılmıştır. Yurdusev, a.g.e., not, 1, s. 594.

⁸⁸ A.y., 562.

⁸⁹ Bu nedenle, İngiliz askerî yetkilileri, Türklerle sert maddeler içeren bir antlaşmanın yapılmasına ve devamında da İstanbul'dan çıkarılmaları düşüncesine karşı çıkıyordu. Ayrıca geçici bir işgalin bile bir maliyeti vardı. Lloyd George'un Parlamentoda yaptığı bir açıklamaya göre, İstanbul'un işgalinde kullanılan İngiliz deniz ve kara güçlerinin haftalık maliyeti 754.535 Sterlindi. Bkz. *Great Britain, Parliament, Parliamentary Debates (Commons)*, 5th series, 121 (1919): 1876, 125 (1920): 1026. İngiltere, Aralık 1919 itibarı ile Türkiye'de 31.000 işgal gücü bulunduruyordu, bunun 18.000 Hindistan'dan gelen askerlerdi. Bkz. Churchill, a.g.e., 63, ss. 370-71.

kadarıyla, Kabine'ye yöneltilen, "askerleriniz olmadan, Türkleri İstanbul'dan nasıl süreceksiniz?"⁹⁰ Sorusuna tatmin edici bir cevap alınamamıştı. Dolayısıyla, bu karar öncesindeki, hem Hindistan, hem de askerî güç tartışmalarının vardığı sonuç, İngiliz çıkarları ve mevcut şartlar düşünüldüğünde, Sultan'ın ve hükümetinin İstanbul'da kalmasının, en doğru seçim olacağı şeklindedir⁹¹.

Ortaya çıkan bu netice ise, oluşturulan Barış planı taslağının tümünden gözden geçirilerek düzeltilmesi anlamına gelmiştir. Çünkü bu taslağın temel dayanağı, bütün Boğazlar bölgesindeki Türk hükümrancılığına bertaraf etmek ve İstanbul'un büyük bir bölümünü de içine alan bir Boğazlar devleti kurmak üzerine kurulmuştu. İçinde gerekirse zor kullanmayı da barındıran bu sert çözümün ret edilmesinden sonra, ortaya çıkan bu tabloya göre yeniden şekillendirilecek, başka bir yol haritasının oluşturulması gerekmiştir.

Sevr Antlaşmasına Giden Yolda İngiliz Boğazlar Politikası Şubat-Ağustos 1920

İngiliz Kabinesi'nin kararını takiben, aynı ay içinde Paris Barış Konferansı resmî olarak kapanmış (21 Ocak 1920); ama çözümlenmemiş bir Türkiye meselesi olduğu için, liderler uygun olan en kısa zaman içinde bir araya gelme ve bu ülke ile yapılacak barış antlaşmasının taslağını hazırlama kararı almıştı. Bu amaca yönelik ilk Müttefik konferansı, Londra'da 12 Şubat-10 Mart tarihleri arasında yapılır. Burada Türkiye ile yapılacak barışın genel prensipleri ve taslak metin üzerinde anlaşmaya varılır. Teknik detaylar üzerindeki çalışmalar ise 10 Nisan'a kadar sürer. Bu son dönemdeki çalışmaların ağırlıklı noktası, antlaşmanın Boğazlarla ilgili olan bölümüdür;

⁹⁰ A.y., s. 373. Parlamentoda süregelen tartışmalarda da dile getirildiği gibi, İngiltere bir yandan ülke dışına gönderdiği asker sayısını azaltmak istiyor, bir yandan da, İstanbul meselesinde olduğu gibi, İngiltere'nin daha çok asker yollamasına, hatta yeni bir savaşın kaynağı olabilecek bir durumun oluşabileceği kararlara yönelebiliyordu. *Parliamentary Debates*, 125 (1920): 1957. Hâlbuki İngiltere her zaman denizlerde güçlü olmakla övünmüştü; ama iş karada büyük miktarlarda asker kullanımına geldiğinde, kendisini yeterince güçlü hissetmemişti. İngilizler için karada askerî güç kullanımı, ancak kıyılara yakın kesimlerde, deniz gücünün desteğiyle güvenli ve uygulanabilir olmuştur.

⁹¹ *Parliamentary Debates (Commons)*, Vol. CXXXV (February, 19209, ss. 1949-2062. Bunun temelinde, Türkler İstanbul'da bırakılırsa, Müttefiklerin deniz ve kara gücünün kontrolü altında kolaylıkla tutulabileceği düşüncesi vardı. Yok, eğer İstanbul'dan çıkarılır ve Başkentleri Anadolu'ya taşınırsa, bu İngiliz Savaş Gemilerinin silahlarının ulaşamayacağı bir mesafe olurdu.

daha açık bir ifadeyle, yeni Boğazlar rejiminin nasıl olacağı ve ne şekilde uygulanacağına yönelik olarak oluşturulan, detaylı taslak metinlerdir.

Bu toplantılar sırasında Lloyd George ve Curzon, Boğazlarla ilgili kararların her aşamasında, yönlendiren, hatta belirleyen olarak etkin olmuşlar; esas itibari ile görüşmeler de, onların belirlediği çerçevede dâhilinde sürdürülmüştür.

Boğazlarla ilgili ele alınan konulardan birincisi İstanbul'dur: Bu, şehrin Türk kimliğinin, ya da bu şehirdeki Türk hâkimiyetinin devam edip etmeyeceği ikilemidir. Konferansa katılan bütün liderler, artık Türkleri buradan çıkarmanın çok kolay olmadığı noktasında görüş birliği içindedirler. Bu yöndeki kabine kararı nedeniyle İngiliz Başbakanı, gönülsüzce de olsa benzer bir yaklaşımı benimser. Bu meseleyi, Başbakan açısından daha kabul edilebilir bir forma sokacak olan öneri ise Curzon'dan gelir ve diğerlerince de kabul edilir. Buna göre Türkler İstanbul'da kendi hâkimiyetlerini sürdürebilir; ama bu Barış Antlaşmasının bütün yükümlülüklerini yerine getirmeleri şartına bağlanmalıdır⁹².

Boğazlar üzerindeki kontrolün ne şekilde kurulacağı, ya da uygulanacağı konusu, üzerinde tartışılan ikinci husustur. Lloyd George, İstanbul'un Türk kimliğinin devamına, istemeyerek de olsa, onay vermiştir; ama Boğazların kontrolü meselesinde, çok daha hassas bir yaklaşım içindedir. Türkleri, hiç değilse bu "suyollarının muhafızlığından" uzak tutabilecek bir formülün bulunması gerektiğine inanır⁹³. Öte yandan, Boğazların kontrolü hususu, aslında askerî bir konudur; dolayısıyla, Müttefiklerin yeni ve uzun süreli bir askerî sorumluluğu üzerlerine almaları anlamına gelmektedir. Bu ise Müttefiklerden hiç birinin gönüllü olarak istemeyeceği bir duruma işaret etmekte; büyük ölçüde ekonomik, askerî ve siyasi bir yük getirmektedir.

⁹² DBFP, "Notes of an Allied Conference, February 21, 1920", . Doc. No. 20, Vol. 4, s. 178. Daha sonra bu yaklaşım, şöyle formüle edilir: Türk Sultanı ve Hükümeti İstanbul'da devam ettirecektir, fakat bu karar, barış antlaşmasının hükümlerinin uygulanması ve bu antlaşmada yer aldığı şekliyle, azınlıkların haklarının korunması şartına bağlı olacaktır. Müttefikler, Boğazların ve Marmara Denizi'nin güney hattı boyunca ve Türkiye'de-Avrupa'da, askerî işgal hakkını saklı tutmaya devam edecektir. Nakleden, Howard, a.g.e., not 27, s. 93. Daha sonra bu, biraz daha resmî bir ifadeyle, Sevr Antlaşmasının 36. Maddesinde yer almıştır. Bu madde için bkz. Hurewitz, a.g.e., not 2, Vol II, ss. 81. Orijinal Antlaşmanın tamamı için, bkz. *Great Britain Parliamentary Papers*, 1920, Treaty Series No. 11, Cmd. 964, ss. 16-32. Antlaşmanın siyasi maddeleri için, bkz. Hurewitz, a.g.e., not 2, Vol II, ss. 81-87; Anderson, a.g.e., not 2, ss. 170-173.

⁹³ *Parliamentary Debates*, 125 (1920): 1967, 1971.

Bu nedenlerden dolayı, Boğazların hem Avrupa, hem de Asya kanadındaki Türk kontrolünü tamamıyla ortadan kaldırmak ve bunu Müttefik kontrolü ile değiştirmek hedefine yönelik girişimlerde bulunmak yerine, şimdi Lloyd George'un, yavaş yavaş, Müttefik kontrolünü daha sınırlı ve stratejik bir noktada yoğunlaştıran; ama aynı zamanda, daha az güçle, daha etkin bir denetlemenin yapılabileceği bir denklem arayışına girdiği anlaşılır. Önceki tavrından farklı olarak, bu noktada, askerî yetkililerin tavsiyelerine ihtiyaç duyduğu gözlenir. Onun önerisiyle, Boğazların tarafsızlığını muhafaza etmesi için gereken asgari gücün ne kadar olabileceği konusunda, askerî uzmanlara danışılmasına karar verilir⁹⁴. Hazırlanan askerî raporlara ve bunlarda yer alan önerilere göre⁹⁵, Barış Antlaşmasının ilgili 39. maddesi şekillenir⁹⁶.

Barış Antlaşmasının Boğazlarla ilgili bölümünün üçüncü meselesi, kurulacak yeni Türk Devletinin Avrupa'daki sınırı ile ilgilidir. Fazla bir tartışma konusu olmaksızın, 18 Şubat 1920'de Avrupa yakasında Çatalca sınır olarak kabul edilir⁹⁷.

Boğazlarla ilgili görüşmeler esnasında tartışılan dördüncü konu, Boğazlar Sorununun çözümüne yönelik plan çerçevesinde, çok kilit bir konumu olacağı düşünülen, Boğazlar Komisyonunun kurulmasıdır⁹⁸. İngiltere'

⁹⁴ Bu uzmanların araştıracakları, sadece mümkün olan en düşük asker sayısı değil; fakat aynı zamanda, bu askerlerin sürekli işgal halinde olacağı, asgari Boğazlar toprağı miktarının ne kadar olabileceği konusudur. *DBFP* "Notes of an Allied Conference," Doc. No. 6, ss. 46, 48, 50.

⁹⁵ Hazırlanan askerî rapora göre, 30.000 kişilik bir insan gücü, artı İstanbul'daki deniz gücü, barış antlaşmasının maddeleri uygulamaya geçene kadar yeterli olacaktır. Daha sonra bu gücün miktarı güvenli bir şekilde 10.000 asker, artı üç garantör devletin muhafızlığına indirgenabilir. Yine bu rapora göre, azaltılmış asker gücü ile Boğazların serbest geçiş özelliğinin korunabilmesi için, Boğazların ve Marmara Denizi'nin her iki tarafında ve Marmara ve Ege Denizi'ndeki adalarda ve Çanakkale Boğazı'nın girişinde tarafsız ve askerden arındırılmış (neutralized and demilitarized zones) bölgeler oluşturulmalıdır. *DBFP* "Proceedings of Inter-Allied Naval and Military Representatives, February 16, 1920" ss. 124-125.

⁹⁶ Bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, Vol II., ss. 81-82; Anderson, *a.g.e.*, not 2, 171-172.

⁹⁷ Doğu Trakya'nın geri kalan kısmı Yunanistan'a bırakılır. Askere arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin, Boğazlar ve Marmara'nın, Asya tarafında kalan kıyı toprakları üzerinde, hükümranlıklarını korumasına izin verilir. *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, February 18 and 20, 1920", Doc. No. 14 and 18, ss. 121-22, 158-159.

⁹⁸ Bu Komisyon gerçekten çok önemlidir; çünkü Boğazlardan serbest geçişi denetleyip düzenleyecek yegâne kontrol mekanizması olarak düşünülür. Buna ek olarak, İstanbul'u da içine alan Avrupa Türkiye'si üzerinde idari bir kontrol gücüne haiz olması planlanır. *DBFP*, "Draft Synopsis", s. 126. Fakat Lloyd George, bu maddeye ve komisyonun sorumluluklarının bu denli genişlemesine şu sözlerle karşı çıkar: "Şurası açıkça anlaşılmalıdır ki Müttefikler, ne Avrupa Türkiye'sini, ne de İstanbul'u yönetmeyeceklerdir." *A.y.*, Doc. No. 20, s. 179. Gerçekten de, bu dönemde giderek değişen askerî, ekonomik ve siyasî şartlar, İngiltere'nin askerî sorumluluklarını çoğaltmayı değil, azaltmayı gerekli kılmaktadır.

nin planı, Boğazları, askerî yönden, üç Müttefik devletin kontrol edeceği; geçiş düzenlemelerini ise, Boğazlar komisyonunun yapacağı bir sistemi kurmaktır. Buradaki temel prensip, askerî olarak, bu stratejik suyollarının anahtarını elde tutabilmek; ama bu sorumluluğu, Müttefikler dışındaki ülkelerin de yer alacağı, uluslararası bir komisyon ile paylaşmamaktır. İngiltere'nin bu yöndeki çabası başarılı olur ve Boğazlar Komisyonu'nun askerî bir sorumluluğu olmaz⁹⁹.

Boğazlar Komisyonunun kompozisyonuna gelince, İngiltere hem Müttefikleri hem de Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri içine alacak geniş bir katılımdan yanadır¹⁰⁰. Sevr Antlaşması'nın ilgili maddeleri ise (38, 39, 40) buna göre düzenlenir¹⁰¹.

Bütün bu maddelerden çıkan sonuç, sadece Boğazlarla ilgili hükümlerine bakıldığında bile, Antlaşma taslağının genel havasının bütünüyle cezalandırmaya yönelik olduğudur. Antlaşmanın maddelerinin neredeyse tamamı üzerinde İngiltere'nin etkin rol oynadığı düşünülürse, bu çok şaşırtıcı değildir. Bunlara ek olarak, Sevr Antlaşmasının taslak metinleri görüşülürken, durumu Türkiye açısından biraz daha zorlaştıran çok önemli bir gelişme olur. Müzakereler devam ederken, 28 Şubat'ta, ulusal hareketi yürütenlerin, Anadolu'da yüz binlerce Ermeni'yi öldürdüğü yönünde duyumlar alınır. Bu büyük bir heyecana sebep olur. Bir yönüyle buna bir tepki, fakat asıl itibarıyla, ileriye yönelik karşı bir önlem olarak, Lloyd George'un çabalarıyla, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgaline karar verilir¹⁰².

Bu olay gündeme yeniden, bu sefer ciddi bir biçimde, Müttefiklerin, bu sert barış maddelerini uygulatabilirlik kudretinin ne derecede olduğu, sorunu getirir. İngiliz Genelkurmayının buna yanıtı, hiç olmadığı

⁹⁹ Buna göre oluşturulan düzenlemeye göre, "Komisyon'un, Boğazlardan serbest geçişin tehlikede olduğunu düşünmesi halinde, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetlerin Komutanını bilgilendirmesi ve gerekli görülen askerî hareketin ise, onun sorumluluğunda olması" kararlaştırılır. *DBFP* "Notes of a Conference, March 1, 1920", Doc. No. 40, s. 321.

¹⁰⁰ Kararlaştırıldığı şekliyle Komisyon, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya (eyer Milletler Cemiyetine katılırsa), Birleşik Devletler (eyer isterse), Japonya; Curzon'un ısrarıyla, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ı (eyer Milletler Cemiyetine katılırsa) içine alır. Büyük Devletler iki oya, küçük devletler bir oya sahip olur ve başkanlık Büyük Güçler arasında rotasyona tabi kılınır. *DBFP* "Notes of a Conference, Doc. No. 40", ss. 316-317.

¹⁰¹ Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, s. 81; Anderson, *a.g.e.*, not 2, ss. 171-172.

¹⁰² *DBFP*, "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 5, 8 and 10 March 1920", Vol. 7, No. 38, ss. 300-306, No. 50, ss. 412-416, 419-422, No. 55, ss. 45-457.

yönündedir¹⁰³. Churchill, böylesine ağır maddeler içeren bir Antlaşmanın dayatılabilmesi için elde yeterli asker gücünün bulunmadığı yönünde uyarır. Ona göre, İstanbul Hükümetine bu barışı kabul ettirmeye çalışmak boşuna bir çaba olacaktır; çünkü Asya'da varlıklarını sürdüren ulusal güçler bunu asla kabul etmeyecektir, Müttefikler ise İstanbul dışında, barışı dayatacak yeterli asker sayısına sahip değildir¹⁰⁴. Lloyd George bu uyarıları görmezden gelerek Müttefiklerin, Türk'e, "barışı dayatabileceğini ve Kemalist kuvvetlerin askerî gücünün büyük ölçüde abartıldığını" göstermesi gerektiğini savunur¹⁰⁵. İşte İstanbul'un 16 Mart'ta Müttefiklerce resmî olarak işgal edilmesi kararı, Lloyd George'un çabaları sonucunda alınır¹⁰⁶. Bu görünüşte Müttefik işgalidir, fakat gerçekte, Barış Antlaşmasının maddelerini Türk Hükümetine kabul ettirmek için başlatılan, geçici (*ad hoc*) nitelikli bir İngiliz işgalidir¹⁰⁷.

Müttefiklerin Sevr'e son şeklini verdikleri San Remo toplantısı ve burada imzalanan (24 Nisan 1920)¹⁰⁸ anlaşmadan birkaç hafta sonra, 11 Mayıs 1920'de Müttefiklerin Sevr Tasarısı, Osmanlı Hükümeti'ne iletilir. Osmanlı Hariciyesi ise, 25 Haziran 1920'de buna çok kapsamlı ve neden uygulanamayacağı konusu iyi temellendirilmiş bir yanıt belgesi ile cevap verir¹⁰⁹. Bu belgede Osmanlı Hariciyesi, kendisine uygulanmaya çalışılan antlaşma

¹⁰³ "Yunan ihtiraslarına gem vurulmadığı sürece" Türkiye ile sorunların çözülüp, barış yapılması, ihtimal dâhilinde bile görülmemektedir. *DBFP* "General Staff Memorandum, April 1, 1920", Vol. 13, s. 56.

¹⁰⁴ *DBFP* Doc. No. 45, Vol. 7, s. 364. Ayrıca, Genel Kurmay'ın 15 Mart'ta ortaya koyduğu gözlemlerine göre, Lloyd George'un, Sultan'ı İstanbul'da bırakarak, gerektiğinde burada bulunan İngiliz Donanmasının silahları ile Türkiye'yi kontrol altında tutabileceği yönünde geliştirdiği stratejinin, artık inandırıcılığı yoktur; "Siyasi güç çoktan Anadolu'daki Ulusalçılara geçmiştir." A.y., "General Staff Memorandum, March 15, 1920", Vol. 1, s. 26. Ayrıca, Churchill' in Lloyd George'a yazdığı ve bu konuları içeren 24 Mart tarihli mektubu için bkz. Churchill, *a.g.e.*, not 63, s. 378.

¹⁰⁵ *DBFP*, Doc. No. 50, Vol. 7, s. 417.

¹⁰⁶ A.y.

¹⁰⁷ Kent, *a.g.e.*, not 84, s. 192.

¹⁰⁸ Bu antlaşma özetle, Sultanlığın İstanbul'da devamını, Müttefiklerin Avrupa Türkiye'sini ve Boğazlar Bölgesini işgal etme hakkını ve Türkiye'nin Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Ege adalarını bırakmasını onaylar. Antlaşmanın teksti için bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, II, 75-77.

¹⁰⁹ Bu cevabi belgenin orijinali, ana hatlarıyla, nitelik ve içerik bakımından, Baskın Oral tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu belgede çok çarpıcı noktalar söz konusudur. Baskın Oran'ın ortaya koyduğu, belgenin eziklik ve yakarış izlerini dahi taşımadığı gibi, çok onurlu ve uluslararası hukuk normları açısından çok iyi belgelenmiş ve temellendirilmiş; oldukça iyi analizlerle ve argümanlarla desteklenmiş bir belge olduğudur. Oran'ın yaptığı karşılaştırmalar, bu belgenin Lozan'da ortaya konulandan hiç geri kalmadığı, aslında pek çok açılardan da benzerlik gösterdiği yönündedir. Bkz. B. Oran, "Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı: Müttefiklerin Sevr Barış Antlaşması Tasarısına Osmanlı Hariciyesinin Yanıtı", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK (Ankara, 15-17 Ekim 1997), ss. 257-274.

hükümlerinin, sağlam temellerden yoksun olduğunu çok iyi ifadelendirmiş; kaybedenler tarafında olsa bile, bu kümede kendisiyle birlikte yer alan diğerlerinden çok daha kötü ve eşitlikten uzak bir muameleye tutulduğunun altını çizmiştir¹¹⁰. Osmanlının bu eşitsizliğe atfı, özellikle Bulgaristan'ın Boğazlar Komisyonuna delege göndermesi konusunda, öylesine gözler önüne serilir ki, başka noktalarda değilse bile, bu konuda Müttefikler Sevr'in ilgili maddesinde değişikliğe giderek, Türkiye'ye Komisyon'da, Bulgaristan ile eşit haklar tanımak zorunda kalır¹¹¹.

Bununla birlikte, Osmanlı Hariciyesi'nin bu cevabi mektubu Müttefikler sathında çok rahatsız edici olmuştur; çünkü buradan anlaşılan, varsayılanın aksine, Osmanlı Hükümeti'nin bu antlaşmayı hiç de kolay kabul etmeyeceğidir. Bu nedendir ki, Osmanlı Hariciyesi'nin mektubuna 16 Temmuz 1920'de verilen cevap çok sert ve tehditkârdır. Burada, Müttefikler nezdinde, Osmanlının işlediği suçlar bir bir sıralanır¹¹². Ayrıca, son söz niteliğindeki ifadeler, antlaşmanın en kısa zamanda imzalanması yönündeki sabırsızlığı

¹¹⁰ Osmanlı Devleti'nin cevabi mektubuna göre: Osmanlı Devleti, "Görünüş itibariyle, İstanbul'da hayati önemi olan suyollarını kontrol edecek ve Boğazların Uluslararası kullanıma açık olmasını güvence altına alacak, uluslararası bir komisyon"; ama gerçekte, "sadece belli devletleri temsil edecek," Boğazlar Komisyonu'nu kabul edemez. "Türkiye ve başka birçok devlet bunun dışında bırakılırken, Başlıca Güçlerin delegelerine iki oy hakkı verilecektir." Dolayısıyla, taslak antlaşma metni, uluslararası olarak "Boğazların hukuki ve siyasi organizasyonunu" sağlayamadığı gibi, esas itibari ile belirli devletlerin, özellikle İngiltere'nin yararına, -böyle bir rejimin beraberinde getireceği bütün risklerle birlikte-siyasi ve askeri bir güç yaratmıştır. Bulgaristan bile bu komisyona delege gönderme hakkına sahipken, Türkiye hiç temsil edilmemektedir. Osmanlı Hükümeti'nin bu şekilde ihlal edilmesi, "Boğazlarda denizciliğin serbestliğini" savunmak için gerekli değildir. "İçinde var olduğu öne sürülen amaçla bağlantılı olarak, Boğazların uluslararası bir hale gelmesini, güvenceye almak bir yana" bu Taslak Antlaşmanın oluşturduğu rejim, "boğazların başka bir devlet tarafından millileştirilmesine (kendi ulusal çıkarları yönünde kullanımına) hizmet edecektir." Boğazların tam anlamıyla uluslararası kullanımına açık hale gelmesi, ancak uluslararası bir organ yoluyla gerçekleştirilebilir, daha açık bir ifadeyle, bütün devletleri bir arada temsil edebilecek hukuki bir organ. Milletler Cemiyeti bu işi gerçekleştirmek için çok uygundur ve mesela tayin edeceği, tarafsız ve yüksek yetkilerle donatılmış bir Vekili yoluyla bu işi gerçekleştirebilir. Osmanlı Devleti, bu Vekilin denetiminde, "bütün devletlerin bayraklarına eşit olarak uygulanacak", Boğazlardan ticari geçiş serbestliğini güvence altına almaya yönelik bütün sınırlamaları, kabul etmeye hazırdır. Burada alınılan önemli hususlar H. Howard'ın kitabından nakledilmiştir. Bkz. Howard, *a.g.e.*, not 27, ss. 97-98.

¹¹¹ Daha önce taslak metin hazırlanırken, Curzon, Fransa'nın önermesine rağmen, Türkiye'nin komisyonda üye bulundurmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü Türkiye'ye hâlâ yenilgiye uğratılmış eski düşman muamelesi yapılıyor ve komisyonda, Yunanistan ve Romanya ile eşit şartlarda temsil edilmesini istemiyordu. *DBFP*, Doc. No. 40. ss. 316-317.

¹¹² Bunlar arasında, Osmanlı Devletinin Merkezi güçler yanında savaşa girmesi; Çanakkale Boğazını kapatarak, en az iki yıl savaşın uzamasına ve Müttefiklerin milyonlara varan insan yaşamıyla yüzlerce milyarlık zarara uğramalarına yol açmasının hatırlanması, dikkat çekicidir. Howard, *a.g.e.*, not 27, s. 98.

gözler önüne sermektedir. Buna göre: "Eğer Osmanlı Hükümeti, Antlaşmayı imzadan kaçınırsa ve imzadan sonra, Anadolu'da otoritesini yeniden kurmak ve Antlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda zaafa düşerse, Müttefikler, antlaşmanın İstanbul ile ilgili olan hükümlerini yeniden gözden geçirmek ve Türkleri Avrupa'dan 'bu defa sonsuza kadar' kovmak zorunda kalacaktır."¹¹³.

Osmanlı Hükümeti'ne, antlaşma konusundaki kararını bildirmesi için, 27 Haziran gecesine kadar süresinin olduğu, bu cevabi mesajla iletilir. Görüleceği üzere çok büyük bir baskı söz konusudur ve yapılabilecek fazla bir şey yoktur; bu nedenle Osmanlı Hükümeti, yukarıda bahsi geçen az bir değişiklikle Sevr Antlaşması'nı¹¹⁴ 10 Ağustos'ta imzalamak zorunda kalır. Ama bilindiği gibi, bu Antlaşmanın onayı sürüncemede kalır ve Osmanlı Meclisi bunu hiçbir zaman onaylamaz¹¹⁵, gelişen olaylar ise, zaman içinde bu Antlaşmanın geçerliliğini kendiliğinden ortadan kaldırır.

Lozan Antlaşmasına Giden Yolda İngiliz Boğazlar Politikası

İngiltere, bu dönemde tarihte ilk defa olarak, her ne kadar aşırı bir isteksizlikle de olsa, bir adım ileri giderek Fransa ve İtalya ile Boğazların ortak askerî kontrolünde yer alır¹¹⁶. 1920 ilkbaharının sonunda tamamlanan Sevr Antlaşmasının içinde yer aldığı şekliyle, bu İngiliz ve Müttefikler kontrolü, Marmara Denizi ve Boğazların her iki tarafında oluşturulan geniş, askerî do-

¹¹³ A.y., s. 98

¹¹⁴ Antlaşmanın tam metni için bkz. *United Kingdom, Foreign Office, Treaty Series No. 11* (1920), *Treaty of Peace with Turkey, Signed at Séves, August 10, 1920, Cmd., 964*; *United Kingdom Foreign Office, Treaty Series No. 12* (1920), *Tripartite Agreement Between the British Empire, France and Italy, Respecting Anatolia, August 10, 1920, Cmd. 963*.

¹¹⁵ Aralık 1919'da Osmanlı Parlamentosu için yapılan seçimlerde, Mustafa Kemal'i ve ulusal hareketi destekleyen vekiller çoğunluğu kazanmıştı. Bununla birlikte Sultan, 16 Mart'ta Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmesini takiben 1920 Nisan'ında Parlamentosu kapatmıştı. Bunun üzerine ulusal hareketi destekleyen vekiller, Ankara'ya gitmişler ve 23 Nisan'da Büyük Millet Meclisi'nin yeni hükümetini kurmuşlardı. Mustafa Kemal burada, bakanlar konseyi'nin ve Meclisin başkanı seçilmişti. Bu arada Sultan tahttan indirilmemiş fakat Müttefiklerin tutsağı olarak kabul edilmişti. 19 Mayıs'ta Meclis, Sevr'i imzalayan Damat Ferit Paşa'yı hain ilan etmişti. Bundan sonra da Büyük Millet Meclisi, "Türkiye'nin büyük bir bölümünün tek Hükümeti" oldu. Roderic Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lozan" *The Diplomats, 1919-1939* içinde, II Vols., (ed.) Gordon A. Craig and Felix Gilbert (Princeton: Princeton University Press, 1953; Atheneum, 1963), Vol. I, s. 180-82; Lewis, *a.g.e.*, not 69, ss. 251-53.

¹¹⁶ Bu İngiliz Politikalarında bir devrim niteliği taşımıştır, çünkü İngilizler, Boğazlarla ilgilenmeye başladıkları 19. yüzyılın ilk yarısından bu yana, hiç bir zaman, Boğazların yönetiminde olmayı istememişler ve bundan özellikle kaçınmışlardır.

nanmadan tecrit edilmiş mıntukalarda, Müttefik güçlerinin sürekli varlığının devamı şeklinde uygulanacaktır. Fakat bu Boğazlar Meselesi'ne Sevri'nin getirdiği çözümden geriye dönüş, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra başlamıştır. Aslında bu antlaşmanın kolay kolay uygulanamaz ve değişimin adeta kaçınılmaz olduğu, 1920 yazı ve sonbaharında, Türklerin bunu asla kabul etmeyeceğinin anlaşılmasıyla kendini hissettirir.

Görünen odur ki, bu antlaşma maddelerini ulusal hareketi yürütenlere kabul ettirebilmek için, hiç istenilmeyen yeni bir savaşa girmek gerekir. Hâlbuki Mart'tan bu yana hazırlanan askerî raporların da açıkça ortaya koyduğu gibi, elde, bunu gerçekleştirebilecek yeterli güç mevcut değildir. Bu nedenle bir kez daha Venizelos ve Yunan ordusundan medet umulur¹¹⁷. Churchill'in dile getirdiği gibi, Sevri Antlaşmasının hazırlanması on sekiz ay almış, ama "daha Antlaşma hazır olmadan, geçerliliğini yitirmişti." Olabilirliği sadece "bir tek şeye kalmıştı: Yunan ordusu."¹¹⁸

Yunan ordusuna duyulan bu güven birkaç ay içinde yerini tedirginliğe, hatta İngiltere dışındaki Müttefikler nezdinde, güvensizliğe bırakır. Bunun en birinci nedeni, Kasım ayında yapılan Yunanistan seçimlerinde Venizelos'un yenilerek, yerine Müttefik ülkelerde savaş suçlusu olarak nefret edilen, Kral Constantine'nin gelmesidir¹¹⁹. Özellikle Fransa ve İtalya bu durumdan çok rahatsız olarak¹²⁰, Anadolu'da ulusal hareketi yürütenlerle bir an önce anlaşmanın bir yolunun bulunması yönünde telkinde bulunurlar. Lloyd George ve Lord Curzon, Yunanistan'daki bu gelişmeden fazlaca etkilenmez-

¹¹⁷ W. N. Meddlcot, *British Foreign Policy Since Versailles, 1919-1963* (London: Methuen and Company, Ltd., 1968), s. 38. Lloyd George'un desteği ile Haziran ayında Yunanlılar, Müttefiklerin İstanbul'u tehdit ettiklerini düşündükleri ulusal güçlere karşı, İzmit yarımadasını işgal ederler. Başka bir koldan daha, Antlaşma maddeleri gereği, Türkleri Trakya ve Edirne'den çıkarmak için harekete geçerler.

¹¹⁸ Churchill, *a.g.e.*, not 63, s. 376.

¹¹⁹ Constantine Kaizer'in kızı ile evlenmiş, Fransız ordularının onu ülke dışına sürgüne göndermesine kadar Alman yanlısı politikalar izlemiş, daha sonra oğlu Alexander tahta geçerek, Venizelos'la birlikte, Müttefikler yanında savaşa girmişti. Fakat sonradan Alexander'ın zamansız ölümü, Yunanistan'daki durumu bütünüyle değiştirmişti. Ondan sonraki gelişmeler, Yunan seçimleri ve Constantine'in yeniden başa geçiş hikâyesi, önemli ayrıntılarıyla Harold Nicolson tarafından anlatılmıştır. Bkz Nicolson, *a.g.e.*, not 51, ss. 253-258.

¹²⁰ *A.y.*, s. 257; Kahle, *a.g.e.*, not 58, s. 50. Özellikle Fransızlar, bu noktada bile İngiltere'nin hâlâ Yunanistan'ın yanında yer almasından ve Kral Constantine'i desteklemesinden öylesine rahatsız olurlar ki, bu durumun kendilerini, Türklerle dostluk kurmaları noktasında desteklediğini düşünürler. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 258.

ler¹²¹, fakat Constantine'in başa gelmesi, İngiltere'de Yunan isteklerine duyulan ilgiyi ve sempatiyi azaltır¹²². Bunun da ötesinde, Parlamento üyeleri Sevr'in gözden geçirilerek yenilenmesi için baskı yapmaya başlarlar¹²³. Sevr'in yeniden görüşülmesi yönünde oluşan bu hava, Lloyd George'u, bir Müttefik toplantısı yapmaya zorlar. 26 Kasım -4 Aralık tarihleri arasında, onun çağrısıyla Londra'da toplanılır.

Bu toplantı sırasında, İtalyan ve Fransız temsilcilerinin ortaya koyduğu görüş, Sevr'in Yunan yanlısı bir Antlaşma olduğu, bu nedenle de, ulusal hareketi yürütenlerin kabul edebileceği bir şekilde, revize edilmesi gerektiğidir. Aslına bakılırsa Fransa bu antlaşmayı henüz onaylamamıştır ve Fransızların İngiliz Büyükelçisi Harding'e naklettiği, "hiçbir kuvvetin, Fransız Hükümeti'ni Sevr'i bu haliyle onaylamaya zorlayamayacağı" şeklindedir¹²⁴. Fransa'nın bu noktadaki önerisi, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazının kuzey bölgeleri ile İzmir'den Yunanlıların çıkarılması yönünde, antlaşmanın yeniden ele alınmasıdır¹²⁵.

Lloyd George, bütün bu yeni arayışlara ve baskılara direnir. Zaten bu konferansı toplamasındaki amaç, Sevr'in Türkler lehine gözden geçirilmesi değil, sadece gelen baskıları bir süre için bertaraf edebilmek, o günü kurtarmak ve biraz da Yunanlılar için zaman kazanmaktır. Başbakana göre, Müttefikler artık Türkleri kontrol edememektedir, Trakya'nın Türklerle geri verilmesi demek, Müttefiklerin Boğazlar üzerindeki kontrolünün tamamıyla kaybı demektir. Oysaki Müttefikler, bütün olumsuz gelişmelere rağmen, hâlâ Yunanistan'ı kontrol edebilmektedir. Bu nedenle Lloyd George bekle ve gör politikasını tercih ederek, herhangi bir değişikliğe gidilmeden önce, Yunan-Türk savaşının ne yönde gelişeceğini beklenmesini, değişikliğin ancak Curzon'un savunduğu şekliyle, Yunanlıların yenilgisi gerçekleşirse ele

¹²¹ Lord Curzon, şartlı da olsa, Yunanistan'a verilen desteğin sürdürülmesi gerektiğini, hatta Constantine yeniden seçilirse, tanınmaması için bir neden olmadığını ileri sürer. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 257. Lloyd George ise, dünyanın o bölgesindeki Yunan halkının dostluğunun, İngiltere açısından, hiçbir ülke için olmadığı kadar önemli olduğunu, bu nedenle de Constantine'in geri dönüşünün, İngiliz-Helen dostluğunu değiştirmeyeceğini dile getirir. *A.y.*, 258.

¹²² *A.y.*, s. 388, 257.

¹²³ Sonyel, *a.g.e.*, not 71, s.86.

¹²⁴ *DBFP*, "Harding (Paris) to Curzon, December 12, 1920", Vol. 13, s. 202. 27 Kasım'da Harding Paris'e Büyükelçi olarak atanmıştı.

¹²⁵ *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, December 3, 1920", No. 98, Vol. 8, s. 843.

alınması gerektiğini ileri sürer¹²⁶. Dönemin genel Müttefik politikalarını yönlendiren Lloyd George olduğu için, bu sefer de belirleyici olur ve dile getirilen Müttefik taleplerinden bir sonuç alınmaz.

Fakat bundan sonra işler, hiç de istenildiği gibi gitmez; Yunanlılar sanılanın aksine, artık, kontrol altında değildir. Kral Constantine, yayılmacı ihtirasları fazla olan birisidir ve Ocak ayı içinde ordularını, Ankara'yı ele geçirmek hedefine yönelik olarak harekete geçirir. İşin ilginç yanı, yakın gelecekte, Fransa, İtalya, hatta İngiltere, Türklerle anlaşmak yönünde adımlar atmak isterken, ikna edilemeyen taraf Yunanistan olur. Bu ülke adeta İngiltere'nin kendi elleriyle yarattığı bir canavara dönüşür.

Bütün gelişmeleri ve bu kötü gidişi görüşmek üzere, Müttefik ülkelerin başbakanları ve Dışişleri bakanları, 25 Ocak'ta Paris'te bir araya gelerek, en kısa zamanda bir çözüme ulaşabilmek için, geniş çaplı bir konferans düzenlemeyi kararlaştırırlar. Curzon'un önerisiyle, Yunanlılar, Türkler (hem İstanbul, hem Ankara hükümetleri) ve Müttefikler olmak üzere, bütün tarafları bir araya getirecek, bir yuvarlak masa konferansı düzenlenmesine karar verilir¹²⁷.

Bunu takip eden dönemde, İngiliz Boğazlar Politikasındaki değişimlerin seyri, Türkiye'nin askerî dirilişi ve Yunanistan'ın Sevri dayatmaktaki başarısızlığı, İngiltere'deki savaş sonrası askerî tasarruf tedbirleri ve en nihayetinde Müttefikler arasında, Boğazlardaki Türk hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesinin hangi ölçüde olacağı konusunda ortaya çıkan görüşlerin seyrine göre belirlenir. 1921'in başından 1922 güzüne kadar olan dönemde, yukarıda belirtilen gelişmeler, Lloyd George ve Lord Curzon'u, Boğazlarda sınırsız geçiş hakkının olması ve bu bölgedeki Türk kontrolünün, Müttefik askerî kontrolü ile yer değiştirmesi yönündeki isteklerinden, yavaş yavaş geri çekilmeye zorlar.

1921'in ilk aylarından itibaren, Sevri'den adım adım uzaklaşarak, Lozan'a doğru uzanan yolda, önemli eşikleri oluşturacak ve bu defa bütün tarafları içinde barındıran, konferanslar¹²⁸ dönemi başlar. İlk önemli safha,

¹²⁶ DBFP, "Notes of an Anglo-French Conference, November 26-Dedember 2, 1920", No. 95, 97, vol. 8, s. 816.; Appendix I to Doc. No. 97, s. 839; Sonyel, a.g.e., not 71, s. 87.

¹²⁷ DBFP, "Notes of an Allied Conference, January 25, 1921", No. 4, Vol. 15, s. 32-33; 36-37.

¹²⁸ Bunlar genellikle, Yunanlılar, Türkler (hem İstanbul, hem Ankara hükümetleri) ve Müttefikler olmak üzere, bütün tarafları bir araya getirecek yuvarlak masa konferansları şeklinde yapılır.

Şubat-Mart 1921 arasında yapılan Londra Konferansıdır. Burada, İstanbul ve Ankara Hükümeti temsilcileri, iki başlılığı ortadan kaldırarak, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in şahsiyetinde, ortak bir irade ortaya koyarlar. Konferansta Sevr'e karşı ileri sürülen Türk Tezinin, Boğazlarla ilgili çözüm konusunda en önem verdiği husus, İstanbul'un güvenliği meselesidir¹²⁹. Bunun sağlanması yönünde öne sürülen şartlar: Sınır olarak, 1913'deki Midye-Enez hattına geri dönülmesi ve Yunanistan'ın Doğu Trakya'dan tamamıyla çekilmesidir¹³⁰. Birleştirilmiş Türk Delegasyonunun, Boğazlarla ilgili olarak üzerinde durduğu ikinci önemli husus, Boğazlardan Serbest geçiş prensibi ile ilgilidir. Buna göre Türkiye, "Boğazlardan serbest geçişi, bütün devletlerin bayraklarına, tam bir eşitlik içinde uygulanmasını güvenceye alan, her karara mutabık kalacaktır," ama belli şartlarla: 1. İstanbul'u tehlikeye atmadığı; 2. Türkiye'nin bütün egemenlik haklarına saygı duyduğu takdirde¹³¹.

Lloyd George, Türk Tezinde yer alan birinci konu ile ilgili olumlu yönde bir adım atmaya ve Yunanistan'ı terk etmeye henüz hazır değildir; ama yine de, Türklerin tatmin edilebileceğini düşündüğü ikinci konu üzerinde bazı düzenlemeler yapılabileceği noktasına gelir. Lloyd George'un politikaları açısından bakıldığında bu yeni bir durumdur ve sonuç itibarıyla de, Müttefikleri Sevr'den geriye çeken, Türkleri ise, Lozan'a giden yolda, ileriye götüren bir adımdır. Bu noktaya gelmesinde, belli gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Her şeyden önce, İtalya ve Fransa, artık İstanbul'da büyük miktarlarda işgal kuvveti bulundurmamayı istememektedirler. Aslına bakılırsa, İngiltere de "orada düzeni sağlamak yolunda, belirsiz bir süre için askerî güç bulundurmaya hevesli değildir."¹³² Bu dönemde, İngiltere içinden gelen yoğun baskılar askerî harcamaların azaltılması yönündedir¹³³. Ayrıca,

¹²⁹ Bekir Sami Bey, konferans sırasında konuyu şu şekilde izah etmişti: "İstanbul'un güvenliği, Boğazların ve Marmara Denizi'nin etrafındaki toprakların Türk olmasını gerektiriyordu; İstanbul doğal ve kaçınılmaz olarak Doğu Trakya'ya bağlıydı, bu sağlanmadığı sürece, şehrin ne güvenliği ne de varlığının devamı olabilirdi." *DBFP*, "Statements made by Constantinople Delegation, March 12, 1921" Appendix 2 to Doc. No. 59, Vol. 15, p. 407.

¹³⁰ *DBFP*, "Statements Submitted by Turkish Delegation", Appendix to Doc. No. 20, Vol. 15, ss. 197-180. Türk Tezini, konferansta dile getiren Bekir Sami Bey'dir, bu şekilde de, asıl muhatapın artık Ankara Hükümeti olduğu, diplomatik bir dille ifade edilmiş olur.

¹³¹ *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, February 23, 1921," Vol. 15, Doc. No. 19, ss. 169-170.

¹³² *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, March 9, 1921", Vol. 15, Doc. 51. ss. 63-64, 66.

¹³³ İngiltere, savaş sonu dönemde Almanya ile Barış imzalanmasına rağmen, barış dönemine giremedi. Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının gecikmesi, Osmanlı topraklarında önemli miktarlarda asker tutulmasını gerekli kıldı. Bunun ise ekonomiye getirdiği yük büyüktü ve İngiltere'de tartışılmaya başlandı. Ağustos 1919'da Hazine'nin ortaya koyduğu yaklaşıma göre, askerî servislerin önceliğinin imparatorluk içinde polis gücü sağlamak şeklinde olmalıydı, yeni bir büyük savaşa hazırlık şeklinde değil. Ayrıca gelecek on yıllık dönemde Avrupa'da büyük

1921'den itibaren, basında ve akademik çevrelerde, Hükümetin Türkiye politikalarını ciddi bir biçimde eleştiren yazılar artmaya başlamıştır¹³⁴. Öte yandan, kısmî de olsa Bekir Sami Bey'in Lloyd George ile 4 Mart'ta yaptığı özel görüşmenin etkisinden bahsedilebilir. Bu, her iki taraf için, İngiliz-Türk dostluğunun yeniden tesisi yönünde düşüncelerin dile getirildiği bir ortam oluşturmuştu. Bu noktadan sonra, Lloyd George'un hâkimiyet ve bağımsızlık konularındaki Türk hassasiyetlerine daha olumlu baktığı söylenebilir¹³⁵. Bütün bunların yanı sıra, Yunanistan'daki liderlik değişimi ve izlenen yeni politikalar, Lloyd George'un bu ülkeye olan güvenini, giderek zedeleyen bir noktaya taşımıştır¹³⁶. Bütün bunların sonucu olarak İngiliz Başbakanı, Türklere de hoş görüneceğini düşündüğü bir denemede bulunarak, Boğazlar üzerindeki askerî kontrolün azaltılması önerisini gündeme getirir. Ona göre "Müttefik kontrolleri ne kadar gevşetirse, o kadar iyi olacaktır."¹³⁷ Bu konferanstan ve Lloyd George'un önerilerinden bir netice alınmaz; Türkler kendi istekleri karşılanmadığı için¹³⁸, Yunanlılar ise, Türklerle

bir savaş olmamalı ve asker sayısı buna göre azaltılmalıydı. Ayrıca Savaş Ofisi, Nisan 1920'de asker sayısını azaltma kararı alarak, 3.500.000'den (Kasım 1918 itibarı ile), 370.000'e (Kasım 1920) indirdi. Ayrıca 1921'de hükümet üzerinde artan siyasî baskılar da, harcamaların mümkün olduğunca azaltılması yönündeydi. Bu konudaki tartışmalar için bkz. David French, *The British Way in Warfare, 1688-2000*, (London: Unwin Hyman, 1990), 180-181.

¹³⁴ Bunlardan bazıları şunlardır: A. J. Toynbee, "The Denouement in the Near East" *The Contemporary Review*, Vol. CXII (October, 1922), ss. 409-418; H.C. Wood, "The Anatolian War" *Fortnightly Review*, Vol. CX (September, 1922) ss. 492-500; V. Chirol, "Our Policy since the Armistice" *The Times*, September 18, 1922.

¹³⁵ Bu dönemde Lloyd George, Türkiye üzerindeki ekonomik ve mali kontrollerin gevşetilmesini destekleyen bir noktaya gelmişti. Bunu, Müttefiklerin Dışişleri Bakanlıkları tarafından dayatılmaya çalışılmış bir hata olarak telakki ediyordu. *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, March 10 1921", Doc. No. 53 and 56, ss.375 and 394.

¹³⁶ Bu konferansa katılan İtalyan Dışişleri Bakanı Count Sforza'nın anılarında naklettiğine göre, "Lloyd George yeni Yunan rejimine daha az sempati duyuyor ve Yunanistan'ın geleceği noktasında daha az güven duymaya başlıyordu." Count C. Sforza, *Diplomatic Europe Since the Treaty of Versailles* (New Haven: Yale University Press, 1928), s. 63.

¹³⁷ *DBFP*, "Notes of an Allied Conference, March 9, 1921", Vol. 15, Doc. 51. ss. 63-64, 66. Bu önerinin kapsamı içinde özetle şunlar vardır: Askerden arındırılmış alanların genişliğinde büyük çaplı indirimler; Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazının kuzey kıyıları haricindeki tüm Boğazlar bölgesinde Türk hâkimiyetinin yeniden restore edilmesi; Müttefik işgal güçlerinin miktarında azaltmaya gitmek ve bu güçleri sadece Gelibolu yarımadası ile sınırlı tutmak. *A.y.*, "Notes of an Allied Conference, March 9, 1921", Vol. 15, Doc. 51. ss. 63-64, 66.

¹³⁸ Konferansın sonuna doğru, Lloyd George ve Bekir Sami Bey arasında yapılan özel görüşmede, Lloyd George Bekir Sami Bey'i, getirilen yeni önerilerle, Türklerin İstanbul ve Boğazlarda özgürlüğünün yeniden tesis edildiği konusunda ikna etmeye çalışır. Fakat Bekir Sami Bey, Trakya ve İzmir'in Türkiye'nin geleceği bakımından vazgeçilemez olduğunu ve bunlar da geri alınmadan, bir anlaşmanın olamayacağını belirtir. Lloyd George için Trakya'daki Türk istekleri kabul edilemez niteliktedir. *DBFP* "Interview Between Lloyd George and Bekir Sami, Mart 16, 1921" Doc. No. 65, s.441.

yürüteceği savaşta daha fazlasını kazanacağını düşündüğü için kabul etmez¹³⁹.

Genel olarak bakıldığında, bu konferanstan bir sonucun alınmadığı düşünülebilir; ama mercekle incelendiğinde, İngiltere'yi, yürüdüğü yolda yalnız bırakan oluşumların ilk nüvelerinin burada oluştuğu görülecektir. İngiltere'nin dikkati dışında, Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında, bu iki devletin İngiltere ile yollarını ayıracak ve Sevr'in gözden geçirilerek düzeltilmesini kolaylaştıracak önemli görüşmeler ve anlaşmalar yapılır¹⁴⁰. Ankara Hükümeti ile İngiltere'nin iki müttefiki arasında gelişen ve anlaşmalarla sonuçlanan bu yakınlaşma, İngiliz Hükümeti'nin Parlamentoda ciddi biçimde eleştirilmesine yol açar¹⁴¹. Bütün bunlara ek olarak, Rusya ile de bir dostluk antlaşması imzalanır ve bu ülke, Ankara'daki Ulusal Parlamento'yu, Türkiye'nin asıl temsilcisi olarak kabul eden ilk devlet olur (16 Mart 1921)¹⁴². Görüleceği üzere İngiltere'nin eski ve hali hazırdaki müttefikleri birer birer, Ankara'ya yaklaşan ve İngiltere'den uzaklaşan bir yaklaşım içine girmişlerdir.

¹³⁹ Yunanlılar Doğu Trakya'yı ellerinde tutmaktadırlar, İzmir'de ise herhangi bir ödüne hiç yanaşmak niyetinde değildirler. Üstelik daha da fazlasını ele geçirmek imkânı vardır. 23 Mart 1921'de yeniden saldırıya geçerler.

¹⁴⁰ Ekonomik ödümler karşılığında İtalyan ve Fransız temsilcileri, Anadolu'daki askerlerini geri çekmeyi kabul ederler. Sevr'in değiştirilmesi yolunda, Fransız temsilci, Suriye-Türkiye sınırındaki Türk taleplerini desteklemeyi; İtalyan temsilci ise benzer bir biçimde, Türklerin Trakya ve İzmir'i geri almak yolundaki taleplerini desteklemeyi taahhüt eder. Davison, *a.g.e.*, not 115, s. 189; Sonyel, *a.g.e.*, not 71, ss. 101-105. Curzon bu olan biteni öğrendiğinde, ortak düşmanla yapılan bu gizli anlaşmalar nedeniyle adeta ateş püskürür. *DBFP*, "Curzon to Rum-bold, March 29, 1921, and Curzon to Harding, March 29, 1921", Vol. 17, ss. 96-98. Her ne kadar bu çok özel anlaşmalar Ankara'daki Meclis tarafından onaylanmasa da, bunlar, takip eden dönemde yapılacak ikili görüşmelerin esasını oluşturur. Fransa ile buradan yola çıkılarak, Ekim 1921'de Franklin-Bouillon Anlaşması yapılır. Bu İngiltere'nin arkasından yapılan bir anlaşmadır. Buna göre Fransa, Antalya'yı Türkiye'ye geri vererek ve bu ülke ile yaptığı savaşı sona erdirerek, kendi açısından Sevr'i tek taraflı olarak değiştirir. Davison, *a.g.e.*, not 115, s. 193; Sonyel, *a.g.e.*, not 71, s. 135-138. Anlaşmanın metni için, bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, Vol. 2, 97-100. Devamında da İtalya ile anlaşmalar yapılır. Bu görüşmeler için bkz. Sonyel, *a.g.e.*, not 71, ss. 141-143.

¹⁴¹ Bunların akabinde, İngiltere'deki House of Common'daki üyeler, Türk-Fransız ve Türk-İtalyan anlaşmalarının içeriklerinin yayınlanması konusunda ısrar etmişler ve İngiltere'nin bunlar imzalanmadan önce danışılıp danışılmadığı konusunda bilgilenmek istemişlerdi. Fakat Hükümetin bunlara yönelik net bir cevabı yoktu, sadece bunların farkında olduklarını ve ilgili hükümetlerle, konu üzerinde görüşme talebinde bulduklarını dile getirmekle yetinmişlerdi. *Parliamentary Debates (Commons)*, Vol. CXI (April 18, 1921), p. 1514. Ashında konu ile ilgili zamanında bilgi sahibi olamamışlardı. Bu sözler bir nevi bu durumun kabulüdür.

¹⁴² Kahle, *a.g.e.*, not 58, s. 52.

Bundan sonraki süreçte, Fransa ve İtalya, Türklere karşı Yunanistan'ı savunan ve İngiltere'yi destekleyen bir konumdan artık çok uzaktadırlar¹⁴³. Önceleri, Boğazların savunusunu, Müttefiklerin uhdesi altında, tamamiyle askerî bir mesele olarak kabul ederler ve kimseyi karıştırmak istemezlerken, geldikleri nokta itibariyle bunu, "bütün Dünya'nın" siyasî bir sorunu olarak görmeye meylederler¹⁴⁴.

Bu arada, Anadolu'da süregelen savaşta, Yunanlıların beklenen başarıyı gösterememesi ve Türklerin ise giderek güçlenmesi, sonuca ulaşmayı geciktiriyor; barışın bir an önce sağlanmasını isteyen Müttefikler açısından bir çıkmaz oluşturmuyordu. Bu duruma bir çözüm getirmek için, İngiltere bu dönemde bir kez daha girişimde bulunur ve uzlaşmayı hedefleyen yeni öneriler hazırlar. Türklere sunulması düşünülen bu yeni teklifin mimarı Curzon'dur ve İngiltere'nin o güne kadar Trakya ve Boğazların kontrolü konusunda takındığı katı tutumdan ödün vermeyi vaat eder. Teklifin ilk göze çarpan maddesi, sınırları, Midye'nin (Midia) Güneyindeki Çatalca hattından Marmara Denizi'ndeki Tekirdağ'a (Rodosto) kadar genişletilen, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısının Türkiye'ye verilmesi şeklindedir¹⁴⁵. Burada hedeflenen, kısmî bile olsa, Türklerin İstanbul'un güvenliği konusundaki kaygılarını bertaraf etmeye çalışmak, bu şekilde de, başlatılması düşünülen görüşmeler için farklı bir zemin oluşturmaktır. Bununla birlikte önerilen, istenilen sonuç için gerekeni sağlamaktan uzaktır, çünkü Türklerin istediği Midye-Enez (Enos-Midia) hattıdır; hem diğer müttefiklerce, hem de İngiliz Genel Kurmayı¹⁴⁶ tarafından desteklenen de budur. Fakat bu dönemde Curzon'a sunulan raporlar, "Boğazlardan serbest geçiş güvenliğinin ancak, Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısındaki hâkimiyetin

¹⁴³ Bu zamana kadar Fransa çoktan Türk ulusal hareketinin önemini ve ciddiyetini anlamış, her ne kadar başlangıçta Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını desteklediyse de, sonradan saf değiştirmiştir. Aslında en başından beri, hem Fransa hem de İtalya, Yunanistan'ın Barış Antlaşmasındaki kazançlarından memnun değillerdi. Ayrıca Yunanlıların, Doğu Akdeniz'de İngiliz hâkimiyetini sağlamak amacıyla, bu ülkenin ajansı olarak çalıştıkları şüphesini taşıyorlardı. Bkz. Yapp, a.g.e., not 53, s. 318.

¹⁴⁴ DBFP, "Notes of an Allied Conference, August 10, 1921", Vol. 15, Doc. No. 94, ss. 659.

¹⁴⁵ DBFP, "Memorandum by the Marquess Curzon of Kedleston Respecting Intervention Between Greece and Turkey, October 7, 1921," Doc. No. 405, Vol. 17, s. 428.

¹⁴⁶ Mesela bu dönemde İngiliz Genel Kurmay Başkanı General Wilson, Türkiye'ye yönelik olarak oluşturulan politika'nın bütünüyle değişmesi gerektiğini hararetle savunuyordu. O İngiltere'nin Türkiye ile yeniden dost olmasını istiyor ve İzmir, Trakya, Edirne İstanbul ve Boğazların da Türkiye'ye geri verilmesini savunuyordu. Bkz. Sir C.E. Callwell, *Field Marshall Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*, II Vols. (London: Cassell and Company Limited, 1927), Vol II, ss. 313, 293-294.

Türklere geri verilmemesiyle mümkün olabileceği" düşüncesini ön plana çıkarmaktadır¹⁴⁷.

Burada dikkati çeken diğer bir öneri ise Boğazların fiziki kontrolü ile ilgilidir. Aralık sonuna kadar iyice belli olur ki, Müttefik kuvvetler, artık, fiziki olarak Boğazların kontrolünde yer almakta hevesli değildirler. Müttefiklerce yalnız bırakılan İngiltere de, Boğazlarda uzun süreli bir polis gücü rolünü üstlenmek istemez. Bu nedenle de Lord Curson, Boğazların kontrolü için Milletler Cemiyeti'nin sorumluluk almasını önerir¹⁴⁸. Boğazların daha geniş çaplı bir uluslararası kontrole geçmesini öngören bu teklifin altında yatan, Türkleri masaya yöneltebilecek bir itici güç oluşturmaktır¹⁴⁹. İngiltere açısından bakıldığında bu önemli bir tavizdir, çünkü fiiliyatta oluşacak durum, aslında, askerî kontrolün Türkiye'ye geri dönmesiyle eş anlamlıdır. Hem Loyd George, hem de Lord Curson, Milletler Cemiyeti kontrolünün gerçek bir kontrol olmaktan çok uzak olduğunu farkındadır¹⁵⁰. Sonuç olarak geline bu durum, bir yandan Müttefiklerin Boğazları kontrol etme iradesindeki büyük çöküşün ifadesidir; diğer yandan da, İngiltere'nin Türkleri, Boğazların hâkimiyetinden men etme politikasının, artık iflâs ettiğinin bir delilidir. Fakat Müttefiklerin bunu kabul edebilmesi için biraz daha zaman gerekecektir.

Hazırlanan bu yeni öneriler paketi¹⁵¹, Fransız ve İtalyanlara, görüşülmek üzere, 30 Aralık'ta sunulur¹⁵². Ancak, Müttefikler arasındaki müzakereler Mart 1922'ye kadar başlamaz. Bunun en önemli sebebi, Fransa'da meydana gelen yönetim değişikliğidir; Briand'ın yerine başbakan olarak, oldukça sert bir kişiliği olan Poincaré gelmiştir. Yeni Fransız Başbakanı, konferanslardan hiç hoşlanmamaktadır ve karşılıklı görüşlerin yazılı olarak iletilmesini ister; bu da öneriler konusunda karara varılmasını geciktirici bir rol oynar. Selefinin aksine, Pioncaré, İngiliz önerilerinin, müzakereler için uygun bir zemin oluşturmadığı görüşündedir. Ona göre bunlar, daha çok Yunan yanlısı bir

¹⁴⁷ DBFP, Enclosure to Doc. No. 496, Vol. 17, s. 539.

¹⁴⁸ DBFP, "Memorandum of Proposals for discussion at the Conference of Allied Foreign Ministers on the Revision of the Treaty of Sévres, December 30, 1921" Enclosure to Doc. No. 496, Vol. 17, ss. 536-541. Buna göre Milletler Cemiyeti, yıllık olarak, Uzmanlar Komisyonu'nu yollayacak ve onlar da silahlardan arındırılmış olan bölgeyi inceleyerek, raporlarını hazırlayacaklar, a.y., 541-42.

¹⁴⁹ A.y., s. 541.

¹⁵⁰ DBFP, "Notes of an Allied Conference, December 3, 1920", Vol. 8, Doc. No. 98, s. 844.

¹⁵¹ İki yeni öneri dışındakiler, Mart ayındaki Londra Konferansında ortaya konulanların tekrarıdır.

¹⁵² DBFP, "Memorandum of Proposals for Discussion at the Conference of Allied Foreign Ministers on the Revision of the Treaty of Sevres, December 30, 1921," Enclosure to Doc. No. 476, Vol. 17, ss. 536-537.

görüntü vermekte ve Türkleri yeterince desteklememektedir¹⁵³. "Fransa, hangi şekilde olursa olsun, Türklerin, Yunan yanlısı bir barış anlaşmasını kabul etmeye zorlanmasına müsamaha etmeyecektir. Fransa, kendisi de böyle bir baskı uygulamayacaktır; çünkü Müttefik çıkarları tehlikede değildir. Türklere, kabul edebilecekleri bir anlaşma sunulmalıdır"¹⁵⁴.

İtalya da benzer bir yaklaşım içindedir. Bu iki ülkenin Türkiye yanlısı bir tavır sergilemesi karşısında, Kral Constantine'in Başbakanı, M. Gounaris ülkesini savunma ihtiyacı duyar. 15 Şubat 1922'de, Lord Curzon'a yazdığı bir mektupta, "İlgili Güçlerin, arabuluculuğu tartıştıkları sırada, Mustafa Kemal'in, Rus, Fransız ve İtalyan kaynaklarından askerî mühimmat aldığını; İngiltere'nin, en azından, Türklere sağlanan miktarlardaki parasal ve teçhizat yardımını kendilerine sağlamadığı takdirde, Yunan ordularının Anadolu'dan çekilmek zorunda kalacağını" bildirir. Curzon'un buna cevabı ise, durumun gerektirdiğinin aksine açık bir cevap değildir. "Askerî durumun, M. Gounaris'in belirttiği kadar acil olmadığı umudunu taşıdığını, bu durumda izlenmesi gereken en iyi yolun, bütün tarafları içine alan diplomatik bir çözüm arayışı olacağını" belirtir¹⁵⁵. Bu dönemde Curzon'un açıkça Yunanistan'ı destekleyen bir tavır ortaya koymamasının ve durumu geçiştirmeye çalışmasının en önemli sebebi, Türklerle, bir an önce anlaşmak istemesidir¹⁵⁶; çünkü meselenin bu şekilde uzayıp gitmesi, Hükümetin de kendi içinde sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır¹⁵⁷.

¹⁵³ DBFP, Enclosure in Doc. No. 496, Vol. 17, ss. 537-39.

¹⁵⁴ DBFP, "Conversation Notes of Curzon-Poincaré Meeting," Doc. No. 508, January 16, 1922, Vol. 17, ss. 576-579.

¹⁵⁵ Nakleden Nicolson, a.g.e., not 51, s. 267.

¹⁵⁶ Taylor, a.g.e., not 10, s. 190.

¹⁵⁷ Daha önce değişik vesilelerle dile getirildiği gibi, Türkiye söz konusu olduğunda hükümet içinde her zaman farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde de benzer bir durum mevcuttur. Churchill, Birkenhead ve Curzon, hâlihazırdaki koşullar itibarı ile bir an önce Mustafa Kemal ile bir anlaşmaya varılmasını istemektedir. Lloyd George ise, henüz Yunanlıları tamamiyle terk etmeye hazır değildir ve kabine üyelerine rağmen, hâlâ gizlice, Yunanlıları desteklemenin yollarını aramaktadır. Bkz. Taylor, a.g.e., not 10, s. 190. Kabinenin Hindistan işlerinden sorumlu Bakanı Montagu ise, savaşın en başından beri, izlenen Türkiye politikasına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu dönemde Montagu, Lloyd George'un politikalarına yönelik eleştirilerini artırmış; hatta mesele, Yunanistan'ın İngiltere'den yardım isteyen girişimleriyle bir kabine krizine bile dönüşmüştür. Yunan Başbakanı Gounaris'in mektubu, İngiltere'nin Yunanistan'a yeni bir saldırıya girişebilmesi için yardım edeceği söylentilerini çıkarmış, bunun ise Hindistan'daki yansımaları çok olumsuz olmuştu. Bu gelişme üzerine, Hindistan Valisi Montagu'yu arayarak, bu söylentinin doğru olmadığını belirten ve Türklere yönelik güçlü bir sempatiyi de içinde barındıran bir belge yayımlamak için izin istemiştir. Montagu ise kabineye danışmadan buna izin vermiştir. 4 Mart 1922'de yayımlanan bu bildiriye karşı, Curzon'un tepkisi ise büyük olmuştur. Bu aslında Kabinenin karar vermesi gereken ve asıl itibarı ile de kendi Bakanlığının yetki alanında olan bir konudur, dolayısıyla, kabinede büyük tartışmalara sebep olur. Lloyd George'un da Curzon'un yanında yer alması, Montagu'nun istifası ile sonuçlanır. Bkz. Nicolson, a.g.e., not 51, s. 267-68. A.J.P Taylor ise Montagu'nun istifasına sebep olarak, Lloyd George'un

Türklerle Yunanlılar arasında uzlaşmaya dayalı bir barış anlaşması hazırlanmasına yönelik Müttefik Konferansı 22-26 Mart arasında Paris'te yapılır. İngiltere adına Lord Curzon katılır¹⁵⁸. Meselenin Boğazlarla ilgili bölümü, yoğun olarak 24 Mart'ta görüşülür. Burada ağırlıklı konu Trakya'dır. Her ne kadar Curzon, Midye-Enez hattı konusundaki Fransız ısrarını bertaraf edebilse de¹⁵⁹, müzakereler öylesine çetin geçer ki, Aralıkta sunulandan daha ileri giden, yeni önerilere razı olmak durumunda kalır. İlk olarak, daha önce Yunan-Türk sınırı olarak kabul edilen Çatalca hattının, Te-kirdağ'ın (Rodosto) batı noktasından, kuzey-kuzeydoğu tarafında, Bulgaristan sınırına uzanan yeni hat ile değiştirilmesine, onay verir¹⁶⁰. İkinci olarak ise, Çanakkale Boğazı'nın Asya tarafındaki kıyısının Türk hâkimiyetine geri verilmesini kabullenir; Türkleri ikna etmek için, Çanakkale'deki Müttefik işgal hattı kaldırılacaktır¹⁶¹. İngiltere açısından bakıldığında bu oldukça ileri bir ödündür, çünkü daha bir ay öncesinde hazırlanan askerî raporlar, Boğazların etkin bir kontrolünün ancak, Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasının Müttefiklerin elinde olması halinde yapılabileceği yönündeydi¹⁶². Dolayısıyla bu yeni durum, İngiltere'nin Boğazları kontrol etme noktasındaki isteğinin giderek azaldığının bir göstergesidir. Ayrıca bu konferans sırasında, Curzon tarafından, Boğazların Kontrolünün, Müttefiklerin yerine Milletler Cemiyetine verilmesi önerisi ve bu yönde görüş birliğine varılması da, bu durumu destekler niteliktedir¹⁶³. Bütün bunlar sonuç itibari ile Boğazların, yeniden Türk Boğazları haline dönüşebilmesinin yolunu açmaktadır.

Yunan yanlısı politikalarına karşı gösterdiği tepkiyi gösterir. Bkz. Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. Asıl sebep ne olursa olsun, bu istifa kabinenin yakın bir zamanda çatırdayacağıının ilk sinyallerini verir; bir bakıma da, sonunda Lloyd George'un istifasına uzanan gelişmelerin başlangıcını teşkil eder.

¹⁵⁸ Harold Nicolson, Curzon'un Paris'e gitmeden önce, Türk Hükümeti Temsilcileriyle 16 Mart'ta, Carlton House Terrace'de görüşme yaptığını ve onlara, Türklerin ateşkesi kabul etmeleri halinde Yunanlıları, Anadolu'yu tahliye etmeleri için ikna etmeye çalışacaklarına söz verdiğini belirtir. Bkz. Nicolson, *a.g.e.*, not, 51, s. 268.

¹⁵⁹ Bu dönemde İngiltere, Yunanistan'ı tamamıyla terk etmeye hazır değildir. Ayrıca, Gelibolu'nun Türklere geri verilmemesi, İngiltere'nin hayatı çıkarları için gereklidir. *DBFP*, Doc. No. 564, Vol. 17, s. 708. Hâlbuki Türkler, Edirne'yi de içine alan Doğu Trakya'nın geri verilmesi noktasında ısrarcıdır. Yusuf Kemal Bey'in Londra temasları sırasında bu açıkça dile getirilmiştir. Bu temaslarla ilgili olarak bkz. Sonyel, *a.g.e.*, not, 71, ss. 146-51.

¹⁶⁰ *DBFP*, "Minutes of a Foreign Ministers' Meeting, March 25, 1922" Doc. No. 565, Vol 17, ss. 724-27.

¹⁶¹ *DBFP*, Doc. No. 564, Vol. 17, s. 710.

¹⁶² Bkz. Not 147.

¹⁶³ Buna göre Milletler Cemiyeti'ne Boğazların kuzey kıyıların kontrol edecek bir askerî heyet oluşturması konusunda ya hemen, ya da daha sonra olmak üzere başvurulmasına karar verilir. *DBFP*, "Minutes of a Foreign Ministers' Meeting, March 24, 1922" Doc. No. 564, Vol. 17, s. 709.

Hazırlanan bu yeni öneriler metni, Yunan ve Türk taraflarında 3 Nisan'da sunulur. Plana göre bu, ateşkes imzalanması için gerekli zemini oluşturacak; ateşkes ise, Yunan güçlerinin Anadolu'dan tahliyesini ve buraların Türklere iadesini sağlayacaktır¹⁶⁴. Söz konusu tahliye'nin dört ay içinde tamamlanması öngörülür. Yunan tarafı, önerilen ateşkesi kabul eder, yalnız barış maddeleri konusunda çekincelerini korur. Türk tarafı ise, "Müttefik önerilerinin, İngiliz Hükümeti'nin Yunanlıları korumak ve yardım etmek için geliştirdiği diğer bir savaş hilesi"¹⁶⁵ olduğunu düşünür ve karşı talepler öne sürer. Bunların en temel noktası, herhangi bir anlaşmaya bağlanmaksızın, Anadolu'dan Yunan tahliyesi'nin hemen başlamasıdır. Ancak Curzon ısrarını sürdürür, Türkler ateşkesi ve Müttefik Barış önerilerini kabul edinceye kadar, tahliye başlamayacaktır¹⁶⁶.

Karşılıklı restleşmelerin ardından, ateşkes görüşmeleri çıkmaza girer ve 1922 yazı boyunca sürüncemede kalır. Bu arada Temmuz ayında Fransa'nın 'Mart prensiplerinin' yeniden önerilmesi teklifi gelir; fakat önemli bir farkla, bu defa Müttefikler, herhangi bir görüşme başlamadan, önce ateşkesin yapılması yönünde, evvelce ileri sürdükleri şartı geri çekmelidirler¹⁶⁷. Bu öneri haberi Yunanistan'a ulaştınca, Kral Constantine, önemli bir risk almaya karar verir; askerlerinin büyük bir bölümünü İzmir'den çekerek, Marmara Denizi'ndeki Tekirdağ'a çıkarır ve İstanbul'u ele geçirme isteğini ilan eder. Müttefikler ise onun bu hareketine karşı olduklarını ve gerekirse güç kullanarak engelleyecekleri bilgisini ulaştırırlar¹⁶⁸. Bu durum karşısında Constantine vazgeçmek zorunda kalır. Hâlâ Yunan sempatisini içinde barındıran, kendi ülkesinin de katılmak durumunda olduğu bir kararla, onların bu şekilde durdurulmasını içine sindiremeyen, Lloyd George, olay akabinde Parlamentoda bir konuşma yapar. Türkler nezdinde, müttefiklerin gerçek niyetinin ne olduğu konusunda soru işaretleri uyandıran bu konuşma, özetle şu düşünceleri dile getirir: "Kemalistler barışı kabul etmeyecekler, çünkü onlara tatmin edici ateşkes maddeleri vermeyeceğimizi söylüyorlar; ne var ki biz

¹⁶⁴ DBFP, Annex to Doc. No. 568, Vol. 17, s. 750.

¹⁶⁵ Sonyel, a.g.e., not 71, s. 165. William Hale'e göre, Kemalistlerin bu öneriyi reddetmelerinin en büyük sebebi, Anadolu'dan Yunan tahliyesi olmadan ateşkes yapılırsa, Yunanlıların bunu yeniden toparlanmak için bir fırsat olarak kullanabilecekleri endişesidir. Bu nedenle Yunan tahliyesinin acilen yapılmasını talep etmişlerdir. Bkz. W. Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, (London: Frank Cass, 2000), s. 52.

¹⁶⁶ A. y., s. 166.

¹⁶⁷ Nakleden Nicolson, a.g.e., not 51, s. 269.

¹⁶⁸ A.y., s. 269; Taylor, a.g.e., not 10, 190.

Yunanlıların ellerindeki bütün güçleriyle savaşmalarına izin vermiyoruz. İnsanlarının on-on iki yıldır bir savaştan ötekine sürüklendiği ve sınırsız kaynakları olmayan bu ülkenin (Türkiye), Kemalistlerce en sonunda tüketileceği bir noktaya gelebilmesi umuduyla, belirsiz bir süre için daha, durumun böyle devam etmesine izin veremeyiz.¹⁶⁹ Bu sözler, dolaylı da olsa Yunanlıların desteklendiği ve bu ülkenin Türklerle savaşa devam etmeye teşvik edildiği; ya da Mart önerilerinin, Yunanistan lehine revize edilebileceği ihtimallerini akıllara getirir.

Bu arada Ağustos ayı boyunca, Türk Hükümeti'nin temsilcisi Fethi Okyar Londra'dadır. Bu dönemde sürdürülen Türk diplomasisinin bir kaç hedefi vardır. Her şeyden önce, geçmişten edinilen tecrübelerle, Mustafa Kemal, düşmanla diyalog imkânlarını açık tutmaya büyük önem vermektedir¹⁷⁰. Öte yandan, bütün dünyaya, eğer, Ulusal Paktın hükümleri yerine getirilebilirse, Türkiye'nin hâlâ barış istediği anlatılmalıdır¹⁷¹. En nihayetinde de, yapılması bir süredir planlanan ve hazırlıkları tamamlanmak üzere olan karşı taarruz için zaman kazanabilmek, düşmanı bir süre için oyalayabilmek¹⁷²; mümkünse de, henüz vakit varken, son bir hamle öncesinde, barışa bir şans tanımaktır. Fethi Bey'in misyonu, yaptığı basın toplantılarıyla, Türk tezini dünyaya anlatmak yönünde başarılı olur. İngiliz gazeteleri ve dünya basını bundan bahseder, hatta İngiliz Parlamentosundaki bazı üyeler de bundan

¹⁶⁹ *Great Britain, Parliament, Parliamentary Debates (Commons)*, 5th series, 157 (1922): 1997-2006; Sonyel, *a.g.e.*, not 71, ss. 168-69; Nicolson, *a.g.e.*, not. 51, s. 170. Bu sözlerin altında, eğer Yunanlıların istedikleri gibi yahut tüm güçleriyle savaşmalarına izin verilirse, Türklere karşı üstün gelebilecekleri düşüncesi yatmaktadır. Bu durumu Lloyd George'un Yunan sempatisine bağlayabiliriz; ama onun bu yöndeki düşüncesini etkileyebilecek sebepler de yok değildir. Şubat 1922'de Sir Samuel Hoare'in hazırlayıp, İngiliz Hükümetine sunduğu raporda, Yunan Ordusunun, Türk ordusuna karşı çok daha güçlü olduğu ısrarla belirtilmekte, Yunan zaferinin yakın olduğu vurgulanmaktadır. Yine buna göre, İngiliz Hükümeti, Yunan tarafını desteklemelidir, çünkü ileri sürdükleri son derece mantıksız şartlar nedeniyle, barışa Türklerle ulaşmak mümkün değildir. Nakleden Oya Köymen, "Anglo-Turkish Relations, 1919-1922" *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Vol. VIII, (1967), s. 25. Belki de Lloyd George, bu rapordan da etkilenmiştir.

¹⁷⁰ Ömer Kürkçüoğlu, "Turco-British Relations Since the 1920s" ed. William Hale and Ali İhsan Bağış, *Four Centuries of Turco British Relations*, (Northgate: The Eothen Press, 1984), s. 82.

¹⁷¹ Fethi Okyar'ın Atatürk'ün kendi misyonuna ilişkin yaklaşımını anlatan sözlerinden alınmıştır, nakleden Osman Okyar, "Turco-British Relations in the Inter-War Period: Fethi Okyar's Mission to London", ed. William Hale and Ali İhsan Bağış, *Four Centuries of Turco British Relations*, (Northgate: The Eothen Press, 1984), s. 71.

¹⁷² *A.y.*, s. 74.

etkilenir¹⁷³. Fakat İngiliz Hükümeti ile konunun ayrıntılı müzakeresi konusunda, istenilen gerçekleştirilemez¹⁷⁴. Bu arada yeterli zaman kazanılmış, diplomatik girişimlerden bir sonuç alınmadığı için de, Türkler açısından, harekât öncesindeki belirsizlik ortadan kalkmıştır.

En sonunda 26 Ağustos'ta başlayan Türk harekâtı, Yunanlılara karşı beklenen başarıyı sağlar ve adım adım işgal altındaki topraklar geri alınır. 30 Ağustos'ta, Curzon'un özel sekreteri Fethi Okyar'ı arayarak, İngiliz Dışişleri Bakanı'nın kendisi ile acele görüşmek istediğini bildirir. Beklenen görüşme gerçekleştiğinde, Curzon, Fethi Okyar'dan, daha fazla kan dökülmesini engellemek için, Ankara Hükümeti'nin ateşkesi isteyip istemeyeceğini araştırmasını ister. Mustafa Kemal'in buna cevabı, Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi, Yunanistan ve Türkiye arasında azınlıkların değişimi ve savaş tazminatıdır¹⁷⁵. Fethi Okyar, Türk isteklerini iletir, fakat cevabın verilmesinin uzun zaman alabileceğini düşünerek, daha fazla vakit kaybetmeden geri döner. Bu arada, 2 Eylül'de Atina'daki İngiliz elçisi Curzon'a, "Yunan ordularının büyük bir yenilgiye uğradığı ve Yunanistan'ın "Anadolu'nun hemen tahliyesi esasına dayalı" ateşkes imkânlarını araştırdığı bilgisini iletir¹⁷⁶. Bundan sonra, Anadolu'da yaşanan hikâyenin son safhasına girilir; zafer kazanarak ilerleyen Türk ordularıyla, İngiliz birliklerini karşı karşıya getiren ve İngiltere'yi yeni bir savaşın eşiğine taşıyan gelişmeler Çanakkale'de yaşanır. Burası bir kader anıdır ve geleceğin nasıl olacağını belirler.

Çanakkale Krizi: İngiltere İçin Zor bir Karar

Zafer kazanan Türk orduları kuzeye doğru, Boğazları geçmek, sonrasında da, Trakya'yı ve İstanbul'u almak üzere ilerlerler. Yenilen Yunan orduları, Boğazdan geçişi kontrol etmek üzere Çanakkale'de bulunan, İngiliz askerî birlikleri ile ilerleyen Türk birlikleri arasındaki engeli kaldırmıştır. Bir

¹⁷³ Avam kamarasındaki muhalefet Milletvekilleri, Lord Curzon'a Fethi Okyar'ın beyanları hakkında ne düşündüğünü sorarlar. İçlerinden birisi, Ankara Hükümeti'nin bir Bakanı, üstelik ünlü bir Türk devlet adamı olan bu zatı niye 14 gün boyunca bekletip, görüşmediğini sorarlar. *A.y.*, s. 72.

¹⁷⁴ Türk istekleri, İngiliz Dışişleri Bakanlığına iletilir ama Lord Curzon ile görüşme, ancak Türk karşı harekâtı başladıktan sonra 30 Ağustos'ta mümkün olur. Fethi Okyar'ın Londra temaslarının ayrıntıları için bkz. *a.y.*, ss. 72-74.

¹⁷⁵ *A.y.*, 74.

¹⁷⁶ *DBFP*, "Bentwick (Athens) to Curzon, September 2, 1922", Doc. No. 754, Vol. 17, s. 946.

piyade taburu ve bir topçu birliğini barındıran İngiliz askerleri ise, bölgede dağınk, küçük müfrezeler halinde konuşlanmış ve yeterince güçlü değildir. Bu nedenle, 11 Eylül'den itibaren burada, dört millik bir alanı çevreleyen, siper ve dikenli tellerden oluşan bir savunma hatı hazırlanır. Bu hattın ötesinde de, Çanakkale'nin iki mil dışına kadar genişleyen, Marmara Denizi'nden Ege'ye kadar yayılan seksen millik bir tarafsız bölge oluşturulur. Bölgedeki İngiliz komutanına, Türklerin bu kuşağı geçmesine izin vermesi emri ulaştırılır¹⁷⁷.

İşte bu çok kritik gelişmeler karşısında, durumu görüşmek üzere İngiliz Kabinesi 15 Eylül'de toplanır. Bundan önceki gün, Pioncaré, Mustafa Kemal'e gönderilecek ve Boğazlar hattını ihlal etmemesi yönünde imada bulunacak bir uyarıya katılmayı kabul etmiştir. Görünüştaki bu Fransız işbirliğinden hareketle, Kabine, Türklerin bu işgal alanını tehdit girişimine müsamaha etmeme kararı alır: Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçme, ya da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını alma girişimine karşı savaşarak direnecektir. Curzon bu toplantıda, Kemalistlerin, Müttefik kuvvetlerine karşı, herhangi bir şekilde ateş etmeye cesaret edeceklerini varsaymak 'çok büyük ve saçma bir abartıdır' düşüncesini dile getirirse de, Kabinayı ikna edemez¹⁷⁸. Herhangi bir risk almamak için, bölgedeki birliklerin güçlendirilmesine karar verilir. Ancak bu İngiltere'nin tek başına yapabileceği bir şey değildir. Bu nedenle, Müttefiklere, Dominyonlara ve Balkan Devletlerine, Boğazların özgürlüğü'nün tehlikede olduğu uyarısını yapan ve bu tehlikeye karşı silah gücüyle direnmeye davet eden, telgraflar yollanır (15 Eylül)¹⁷⁹. Bu telgrafların gönderilmesinin ardından Curzon dinlenmek üzere 16 Eylül'de Hackwood'a gider. İşte ne olursa onun ayrıldığı günün öğleden sonrasında olur. O güne kadar kabinede Türk yanlısı grubun içinde yer alan ve zaman zaman da Lloyd George'un Türkiye politikasını eleştiren Churchill; şaşkıncu bir biçimde, şimdi Başbakanın yanında yer almaktadır, daha da önemlisi tavrını Türklerle savaşmaktan yana koymaktadır.

Curzon'un ayrılışının ardından, aynı günün öğleden sonrasında Churchill, İngiltere'nin savaşmaya karar verdiğini açıklayan ve arkasında Müttefik

¹⁷⁷ Çanakkale'de yaşanan bu kriz Walder tarafından oldukça detaylı olarak incelenmiştir. Bilgiler büyük çoğunlukla yayınlanmamış Kabineler tutanaklarına dayanmaktadır. Bkz. David Walder, *The Chanak Affair*, (New York: The Macmillan Company, 1969), s. 197-204.

¹⁷⁸ Nakleden Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 271.

¹⁷⁹ *A.y.*, s. 272.

ve Dominyon desteğinin olduğu intibamı veren bir bildiri yayınlar ve bu gazetelerde de yer alır. Özetlemek gerekirse bildiri, "Kemalist güçlerin İstanbul ve Çanakkale'ye yaklaşmaları karşısında, Ankara Hükümeti'nin talep ettikleri noktalarda bir uzlaşmaya varılırsa bu, son savaşta Türkiye üzerine kazanılan zaferin tüm sonuçlarının kaybedilmesinden başka bir şey olmayacaktır." şeklinde başlar. Devamında, "İngiliz Hükümeti Boğazlardan gerçek ve sürekli serbest geçişi hayati bir gereklilik sayar... Kemalistlerin heyecanlı ruh hali ve aşırı talepleri karşısında, sadece diplomatik harekete güvenmek, boşuna ve tehlikeli olacaktır. Türklerin şiddetli ve düşmanca saldırılarına karşı, Asya ve Avrupa arasında uzanan bu derin suyolunun serbestliğini korumak ve savunmak için yeterince güç mevcut olmalıdır... İngiliz Hükümeti, Dominyon Hükümetlerine ve Yabancı Güçlere, şimdiye kadar zaten çok büyük fedakârlıklarda buldukları çıkarların müdafaasında, birliklerle temsil edilmelerine davet eden, bir başvuruda bulunmuştur... Majeste'lerinin Hükümeti'nin niyeti, Charles Harrington'un kullanımında olan güçleri, eğer gerekirse önemli ölçülerde, takviye etmektir ve Akdeniz'de bulunan İngiliz Donanmasına, Türklerin, tarafsız bölgeleri ihlal etmesine veya Avrupa kıyısını herhangi bir geçme girişimlerine, her yoldan karşı konulması yönündeki emirler de çoktan verilmiştir." sözleri yer alır¹⁸⁰. Olabilecek muhtemel sonuçları itibari ile bu bildiri, İngiliz Hükümeti'ni ciddi bir biçimde bağlayan çok önemli ve sorunlu ifadeler içermektedir.

Her şeyden önce, Türklere karşı gerekirse savaşılacağına dair açık bir meydan okumadır; ama bu İngiliz kamuoyunun desteğinden yoksundur. Halkın neredeyse tamamı, yeniden bütün imkânların kullanılacağı bir savaş istememektedir. Diğer önemli bir husus, Churchill bunu gazetelere verirken, büyük ihtimalle, Dominyon Hükümetleri'nin her durumda, İngiltere'nin yanında olacağını varsayımıştır. Belki gönderilen telgraflara olumsuz bir cevabın gelmemiş olması da bu düşünceyi güçlendirmiştir. Fakat Churchill çok önemli bir ayrıntıyı atlamıştır; o da İngiltere ile Dominyonlar arasındaki zaman farkıdır. Telgraflar 15 Eylül Cuma günü gönderilmiştir; mevcut saat farkı nedeniyle, ilgili kişiler ancak Pazartesi günü görüp, cevap verme imkânına sahip olabilmişlerdir¹⁸¹. Kendilerine önceden danışılmadan ve herhangi bir yöndeki cevabi mesajları beklenilmeden, gazetelerde destekleri

¹⁸⁰ Churchill, *a.g.e.*, not 63, ss.452-54; Howard, *a.g.e.*, not 19, s. 269; Nicolson, *a.g.e.*, not 51, ss. 272; Walder, *a.g.e.*, not 177, ss. 213-18.

¹⁸¹ Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. 190, not 1 içinde.

varmış izleniminin yaratılmış olması, hoşnutsuzluk yaratmıştır. Sonrasında sadece Newfoundland ve Yeni Zelanda destek sözünü vermiş, Güney Afrika moral desteği vermekle yetinmiş, Kanada'nın cevabı ise olumsuz ve çok sert olmuştur. Buna göre "Kanadalılar imparatorluğun savaşlarına katılmaya hazırdır, ama İmparatorluğun savaşlarının ne olduğu konusunda, Büyük Britanya Hükümeti'nin tek ses gibi davranmasına, izin vermeye hazır değildir."¹⁸² Bu karşı çıkış ile Dominyon statüsü ilk defa olarak, Dominyon bağımsızlığı olarak açıkça sergilenmiştir¹⁸³.

Bu bildirin, diğerlerine göre çok daha mühim bir başka sonucu, İngiltere'nin Müttefikleri ile ilişkilerine yaptığı olumsuz etkidir. Curzon, adeta savaş çıkırtkanlığı yapan bu bildiriye sonradan, gazetelerde büyük bir 'şaşkınlıkla' okur. Kendisinin yokluğunda ve danışılmadan yayınlanmasına oldukça tepkilidir. En büyük endişesi ise, bunun özellikle Fransa ile zaten çok hassas dengeler üzerine oturan ilişkileri germesi, hatta koparması ihtimalidir¹⁸⁴. Churchill'in ve onu destekleyen Lloyd George'un net bir şekilde göremediği, bundan böyle, Fransa ile hiç bir şeyin kolay olmayacağı gerçeğidir. Yakın bir zamana kadar, Lloyd George'un liderliğinde İngiltere, Müttefikleri, Türkiye meselesinde, kendi politikaları doğrultusunda manipüle edebilmeyi başarmıştı; ancak, hali hazırdaki süreçte, sinyalleri bir süre önce ortaya çıkan ve Pioncaré ile daha da bir ağırlık kazanan, farklı ve yer yer baskın bir Fransız diplomasisi vardır. Bu yeni yaklaşımın en temel özelliği, Fransız kimliğinin ön planda olmasıdır: Müttefiklerin geleceğini ilgilendiren hiç bir karara, Fransa'ya danışılmadan, üzerinde yeterince tartışılmadan ve Fransız onayı alınmadan, artık ulaşılamaz. Curzon'un önceki tecrübeleri, özellikle Mart önerilerinin hazırlanması aşamasında, bu durumu açıkça ortaya koymuştur.

Fransa'nın tepkisi, Curzon'un endişelerini doğrularcasına, oldukça sert olur. Pioncaré göre bu bildiri, çok kışkırtıcı bir ifade tarzına sahiptir. Üstelik yayınlanmadan önce, Fransa'ya hiç danışılmamıştır¹⁸⁵. Bu kızgınlığın bir sonucu olarak, 18 Eylül'de gönderdiği bir telgrafla, Çanakkale'deki birliklerin çekilmesi emrini verir. İngiliz Büyükelçisi Hardinge ile yaptığı görüşmede

¹⁸² Nakleden Köymen, *a.g.e.*, not, 169, s. 26

¹⁸³ Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. 191.

¹⁸⁴ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 272.

¹⁸⁵ Howard, *a.g.e.*, not 19, s. 269,

ise, İngiltere'yi 'savaş politikası gütmekle' suçlar¹⁸⁶, hâlbuki izlenilmesi gereken yol diplomatik kanalları sonuna kadar kullanmaktır. Bu arada İtalyanlar da savaştan yana olmazlar ve Mustafa Kemal'e tarafsız kalacaklarını bildirirler. Dolayısıyla, İngiltere, bu hassas zamanda Müttefikleri tarafından yalnız bırakılır. İlerleyen Türk orduları karşısında, savaş ihtimali, her zamankinden daha da yakındır ve İngiltere bu tehlike karşısında tek başınadır.

Bütün bu olumsuz gelişmeleri bertaraf edip, Müttefik birlikteliğini yeniden sağlayabilmek için Curzon, Paris'e gider. Burada, Pioncaré ile görüşmeler beklenilenin de ötesinde, karşılıklı sert suçlamalar nedeniyle, oldukça zorlu geçer. Fransa, Türkiye ile barış yapmak noktasında kararlıdır. Pioncaré, "eğer ki İngiltere kendisini, Barış konferansı toplanmadan önce, Doğu Trakya ve Ulusal Pakt ile ilgili olarak, Türklere söz vermek hususunda, Fransa ile birlikte hareket etmeye hazırlamadıysa, o zaman, Fransa bu yolda tek başına devam etmek zorundadır" diyerek Curzon'u uyarır¹⁸⁷. Curzon ise gelinen noktada, Türklerin isteklerini kabul etmekten başka çare olmadığını farkındadır, çünkü tersi bir durum, yeni bir savaş anlamına gelecektir. Bununla birlikte, görüşmeler sırasında, olabildiğince, Trakya ve Gelibolu konusunda Mart 1922 önerilerini savunmaya devam eder. İşin ilginç yanı, elinde, Doğu Trakya konusunda verilecek tavizi kabul eden bir kabine onayı da mevcuttur¹⁸⁸. Fakat konferansın son bölümüne kadar bu kartı ortaya koymayı istemez. Bunun bir kaç nedeni olduğu düşünülebilir. Birincisi, böyle bir durum, o güne kadar sürdürülen Yunan yanlısı bir politikanın tamamıyla ve hemen terk edilmesi anlamına gelecektir. İkincisi, Çanakkale'deki İngiliz birlikleri çok zayıf bir durumdadır. Curzon, konferans sürdüğü müddetçe, Mustafa Kemal'in ileri bir harekette bulunmayacağını bilmektedir. Bu şekilde, birliklerin kuvvetlendirilmesi için zaman kazanılmıştır¹⁸⁹. Üçüncü ve en önemli mesele ise Gelibolu'dur. İngilizler, adım adım da olsa, Türklerin istediği noktalarda ödünler vermeyi kabul etmişlerdir; ama iş Gelibolu'ya geldiğinde, işte orada çok zorlanmışlardır. Burası Çanakkale 1915 ve orada yaşananlar demektir İngiltere için. Bu nedenle ki, 20 Eylül'de Paris'teki konferansın açılışında Curzon, Gelibolu

¹⁸⁶ DBFP, "Hardinge to Curzon, September 19, 1922", Vol. 18, s. 33.

¹⁸⁷ DBFP, "Notes of an Anglo-French Conference, September 20, 1922" Vol. 18, Doc. No. 41, ss. 42-45.

¹⁸⁸ DBFP, "Notes of an Allied Conference, September 23, 1922", Vol. 18, Doc. No. 51, s. 95.

¹⁸⁹ DBFP, Editör'ün notundan, Vol. 18, no. 34, s. 84.

için "Britanya İmparatorluğu'nun kutsal ve yüce menfaatidir" ifadesini kullanmıştır¹⁹⁰. Bu sözler, Çanakkale savaşlarının, orada yaşanan hüsranın ve kayıpların, henüz tamamıyla unutulmadığını göstermektedir. Bu yerlerin, Türklere geri verilmesini kabul etmek kolay değildir. Belki de bu nedenle Churchill, uzun zaman Lloyd George'un Türkiye politikalarını eleştirdiği ve kabinede Türkiye yanlısı grup içinde yer aldığı halde, iş Çanakkale ve Gelibolu'ya gelince, birden bire değişmiş ve burada direnmek ve gerekirse savaşmak gerektiğini savunmuştur¹⁹¹. Ama zor da olsa, zaman, karar zamanıdır. Curzon sonunda yapılması gerekeni yapar ve bir uzlaşma noktası bulunur. Türklere sunulacak ateşkes önerisinin bir parçası olarak, Trakya'da istenilen tavizin verilmesine karar verilir. Plana göre, General Harrington, Fransız meslektaşının da desteği ile Mudanya'da Mustafa Kemal ile buluşacak, önerileri ileticek, sonrasında da Barış Antlaşması imzalanana kadar, Türklerin, ötesine geçmemeleri gereken, bir sınır çizgisi-hattu belirleyecektir¹⁹².

Bu arada Mustafa Kemal, Curzon'un tahmin ettiği gibi, Paris'teki görüşmelere bir şans tanımak amacıyla, İngiliz'leri zorlamak yerine, bir süre için beklemeyi tercih etmiş; taleplerini ise, Müttefiklere Fransızlar eliyle çoktan iletmiştir. Türk istekleri şu noktaları kapsar: İstanbul; Meriç Nehri sınırına kadar Trakya; Anadolu; silahlardan arındırılmış-tarafsız hale geldiğinde, Boğazlarda hâkimiyet. Ayrıca 15 Eylül 1922'de yapılan görüşme sırasında Mustafa Kemal, Çanakkale Boğazından serbest geçiş için, her türlü güvenliği sağlamak yönündeki isteğini belirtir ve tahkimde bulunmayacağı sözünü verir. Ama buna karşın, Marmara Denizi'nin kuzey kıyıları boyunca,

¹⁹⁰ DBFP, "Opening Session of the Conference, September 20, 1922" Vol. 18, Doc. No. 41, s. 41.

¹⁹¹ Benzeri bir tereddüt ve çelişkili gibi görünen tavır Lloyd George'da da sezilir. 24 Eylül'de, Lord Curzon, Paris'ten Londra'ya döndüğü gün, Lloyd George, bir açıklama yapar ve her ne kadar, İngiltere hâlâ Boğazlardan serbest geçiş için hayati önemde görmekte ise de, mevcut durumda, geriye kalan tek seçeneğin, uluslararası, ya da Milletler Cemiyeti kontrolü olduğunu belirtir. Devamında ise, İngiltere'nin, Gelibolu ve Çanakkale'yi kendi çıkarları için tek başına elinde tutmayı ve bütün sorumluluğu tek başına üstlenmeyi istemediğini vurgular. Nakleden, Howard, a.g.e., not 19, ss. 270-71. Hâlbuki sonrasında, 29 Eylül'de, Çanakkale ve Gelibolu ile ilgili olarak alınan ve gerekirse, Türklere ateş açılacağını, başka bir deyişle savaşılacağını bildiren ültimatonda, Lloyd George'un da büyük etkisi vardır. Dolayısıyla, önceki açıklamayla çelişkili bir durum sergiler.

¹⁹² Nicolson, a.g.e., not 51, s. 274.

İstanbul'u bir sürpriz saldırıdan korumak için, birtakım savunma mekanizmalarının yerleştirilmesinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir¹⁹³.

Paris'teki görüşmeler bir anlaşma noktasına varmış ve iş bunu Türklerle müzakere etmeye kalmışken, Yunanistan'da umulmadık bir gelişme olur ve kral Constantine tahttan indirilerek, ikinci defa sürgüne gönderilir. Yeni hükümet Venizelos politikalarına yakındır. Venizelos da, Lloyd George'dan ülkesine destek istemek üzere Londra'ya gelir. Bu gelişmelerden ve İngiltere nezdinde, Yunan sempatisinin artmasından endişelenen Türkler, ileri doğru harekete geçerler ve tarafsız bölgeye girerek, dikenli tellerle çevrili alanın dış kısmına kadar gelirler¹⁹⁴. Oradan öteye geçmezler; ama geri de çekilmezler, beklerler. Bu ciddi olduklarının bir göstergesidir; aynı zamanda da, hâlâ barışa bir şans tanıdıklarının.

İngiliz kabinesinde ise sağduyu değil, heyecan hâkimdir. Gerekirse savaşmak kararı baskın çıkmıştır. Bunun bir kaç sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi Çanakkale 1915'te yaşananlar ve Gelibolu'ya atfedilen kutsal değer. İkincisi, Boğazlar bölgesinin en dar noktası olması nedeniyle, buranın, Boğazların kontrolünde stratejik bir öneminin olması. Üçüncüsü, ilerleyen Türk kuvvetleri karşısında, zayıflık göstermemek, dolayısıyla, İngiliz ulusal itibarını muhafaza edebilmek isteği¹⁹⁵. Dördüncüsü ise, yaklaşan seçimler nedeniyle, yaratılacak ulusal heyecan dalgasıyla, seçim zaferi kazanabilmek hedefi¹⁹⁶. Curzon'un aksi yöndeki bütün çabalarına rağmen, Kabine, Charles Harrington'a, Kemalistlere, geri çekilmedikleri takdirde, savaşla tehdit eden bir ultimatomu, hemen teslim etmesi yönündeki talimatı, bildirmeye karar verir. Curzon'un hiç değilse, yirmi dört saatlik bir gecikmeyle gönderilmesi yönündeki ısrarları da sonuçsuz kalır¹⁹⁷. Sadece içeriğindeki ifadeleri biraz

¹⁹³ Walder, *a.g.e.*, not 177, s. 182. Curzon, Paris'e hareket etmeden önce Türk isteklerinden, Harding'in raporu nedeniyle haberdardı. Harding, Pioncaré'in Mustafa Kemal'in Boğazlarda, ya Milletler Cemiyeti, ya da Müttefikler arası bir Komisyonun kontrolünü kabul edebileceğini, fakat kendisinin, ilkini tercih ettiğini, bildirdiğini de rapor eder. *BDFP*, "Harding to Curzon, September 19, 1922," Vol. 18, s. 34.

¹⁹⁴ Bölgedeki İngiliz komutanı, Türklerin tellerin arasından sırtıklarını not eder. Nakleden Walder, *a.g.e.*, not 177, s. 283. Nicolson da buradaki durumu benzer bir şekilde şu sözlerle dile getirir: Türkler, dikenli telle çevrili bölgenin hemen dışında belirmişlerdi, hiç bir şekilde kaba olmayan, dostane bir bekleyle, bizim zayıf hattımıza bakarak sırtıyorlardı. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 275.

¹⁹⁵ Yapp, *a.g.e.*, not, 53, s. 319.

¹⁹⁶ Taylor, *a.g.e.*, not, 10, s. 191.

¹⁹⁷ Curzon biraz zaman istemektedir, çünkü Pioncaré'den Franklin-Bouillon'u, Mustafa Kemal'e göndermesini ve Barış konferansı toplanmadan önce, Meriç Nehri'ne kadar uzanan

olsun yumuşatabilir¹⁹⁸. Burada, Mustafa Kemal'e, belirtilen zaman dilimi içinde askerlerini hemen geri çekmesi, aksi takdirde, Çanakkale'deki İngiliz gücünün ateş açacağı, uyarısı (ültime) vardır¹⁹⁹.

İşte herkes için geleceği değiştiren kader anı, burada belirir ve İstanbul'da bulunan iki İngiliz'in soğukkanlı kararlılığıyla, başka bir mecraya girer. İngiliz işgal kuvvetlerinin komutanı General Charles Harrington ve Yüksek Hükümet Temsilcisi Sir Horace Rumbold²⁰⁰, Lord Curzon gibi, bulunan zaman dilimi için, bu emrin uygulanmasının doğru olmayacağına karar vererek, talimatları görmezden gelirler; bunun yerine, diplomasiye, dolayısıyla barışa, son bir şans tanınır.

11 Ekim'de General Harrington, İsmet Paşa ile Mudanya'da buluşur. İngilizler tarafından, barışın yolunu açacak son şart da kabul edilir. 11 Ekim'de Mudanya Ateşkesi imzalanır. Böylelikle, Doğu Trakya'dan Yunan tahliyesi, dolayısıyla, bu bölgenin, Türk hâkimiyetine geri dönüşü, onaylanır²⁰¹. Bundan sonra barış görüşmeleri için hazırlıklar başlar²⁰².

İngiliz askerî kuvvetlerinin Çanakkale'de yaşadıkları, İngiliz Boğazlar politikasının son dayanağını da yıkmıştır. Yunanlıların çöküşü, Türklerin zaferi, Fransa ve İtalya'nın zayıf tavrı; İngiltere'nin Doğu Trakya'daki direncini kırmış; Gelibolu ve Marmara Denizi'nin bütün kuzey kıyısının, Türk hükümlerine geri dönüşünü, onaya zorlamıştır. Ayrıca 1922 Ekim'inde İngiliz Generalleri tarafından hazırlanan bir memorandum, Türklere karşı, bundan sonra, koşulların istenildiği gibi dikte edilebileceği, işgal altındaki

Doğu Trakya'yı geri alabileceği güvencesini vermesini istemişti. Sonyel, *a.g.e.*, not 71, s., 176; Walder, *a.g.e.*, not 177, s. 289. Bu şekilde, Kemal'i basturabileceğini ve daha sakin bir ortamda ateşkes görüşmelerinin yapılabileceğini, dolayısıyla barışın yolunun açılacağını umuyordu. Oysaki bu ültimat, her şeyi alt üst edebilirdi.

¹⁹⁸ Mosley, *a.g.e.*, not 62, ss. 232-233.

¹⁹⁹ Walder, *a.g.e.*, not 177, ss. 279-81.

²⁰⁰ Daha önce İngiliz Yüksek Hükümet Temsilcisi (High Commissioner) olarak bir asker olan Admiral de Robeck görev yaparken, 1920 Aralıkta yerine, çok deneyimli bir diplomat olan ve önceki görevi de Varşova elçiliği olan Horace Rumbold getirilmiştir.

²⁰¹ Mudanya Ateşkesi'nin maddeleri için bkz. Walder, *a.g.e.*, not 177., ss. 303-318. Öncelikle Yunan kuvvetleri Meriç Nehri'nin gerisine kadar çekilecek, bu yerler Müttefik birlikleri tarafından, en sonunda Türklere geri iade edilene kadar, zapt edilecektir. Bkz. Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 276.

²⁰² *DBFP*, "Curzon to Hardinge, October 12, 1922", vol. 18, ss. 188-90.

bir ulus muamelesi, yapılamayacağı gerçeğini de ortaya koymuştur²⁰³. Artık şartlar değişmiştir. İşin sonunda, barış masasına Türklerin elinde, yenilgiye uğrayan taraf olarak, oturmak da vardır. Sonuç itibari ile Çanakkale krizi Büyük Britanya İmparatorluğu'nu, Türk Boğazları üzerinde, Türk hâkimiyetinin yeniden oluşmasını kabule mecbur etmiştir. Bir başka açıdan ifade etmek gerekirse, bu kriz, Müttefiklerin Boğazlar üzerindeki kontrolünü sona erdirecek, nihai darbeyi indirmiştir. Çanakkale'de yaşananlar, yine tarihi etkilemiştir; ama bu sefer, barışa doğru.

Hükümet Krizi ve Lloyd George'un Siyaset Sahnesinden Silinişi

Çanakkale'de bir büyük kriz böylece atlatılmış ve gereksiz olacağı sonradan iyice anlaşılmış olan bir savaştan son anda dönülmüştür. Ama bunun hazmedilebilmesi ve yankılarının atlatılması, hiç de kolay olmamıştır. Lozan görüşmeleri öncesindeki hazırlıklar safhasında, İngiltere bir de, emareleri bir süredir hissedilen ama son noktanın Çanakkale krizi sırasında ve sonrasında gelişmelerle yaşandığı, hükümet krizi ile karşı karşıya kalmıştır.

Bütün akılları meşgul eden ve sonunda da Muhafazakâr (Conservative) Parti'yi hükümetten çekilmeye götüren, barışa diplomasi kullanılarak ulaşabilmek imkânı varken ve bütün diplomatik yollar henüz tüketilmemişken; neden riskli olanın ve ülkeyi bir maceraya sürükleyebilecek, savaş seçeneğinin tercih edildiği noktasıdır. İstanbul'daki iki İngiliz yetkilinin, sağduyulu ve suçlanmayı göze alan cesaretleri sayesinde, tamamıyla gereksiz olacağı artık anlaşılmış olan, mutlak bir savaştan son anda dönülmüştü ve bu nedenle de bu insanlar, normal şartlarda kınanmaları gerekirken, Kabinenin takdirini görmüşlerdi²⁰⁴. Ama ülkeyi böyle bir riskten korumak görevi, bu iki kişinin mi, yoksa hükümetin ve aslında her zaman kontrolü elinde tuttuğu bilinen, Lloyd George'un mu olmalıydı? Bu sorunun cevabı çok açıktı ve yöneldiği yer, artık politikaları açısından güvenilmez olduğu düşünülen Başbakan'dı.

Lloyd George, Partinin ve İngiliz halkının açık desteğinin olmadığı bir yolda, kendi düşünceleri ve prensipleri doğrultusunda hareket etmiştir. Gelinen nokta itibari ile Muhafazakâr Parti, kendilerinin yanlış yönlendirildiği ve Çanakkale'de yaşananların gereksiz yere abartıldığı sonucuna varmıştır.

²⁰³ Nakleden, A.L. Macfie, *The Straits Question, 1908-36* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1993), s. 181.

²⁰⁴ Nicolson, a.g.e., not 51, s. 275.

Ama Lloyd George, kendi bildiğinin doğru olduğu kanısını sürdürmekte kararlıdır. Dış politikada barıştan yana ve diplomasiyi ön plana çıkaran bir tavır sergilemek yerine, saldırgan ve incitici ifadeler kullanmaktan çekinmez bu dönemde. Özellikle 14 Ekim'de Manchester'da yaptığı konuşma, sınırları ve sabırları zorlayan niteliktedir ve mevcut duruma hiç uygun değildir. Burada Lloyd George, Türklere boğaz-kesen barbarlar şeklinde bahseder ve İstanbul ve Trakya'yı onların kanlı katliamından kurtardıklarını dile getirir. Fransızları ise, dönecek ve cesaretlerinin yetersiz olduğu anlamına gelebilecek sözlerle itham eder²⁰⁵. Elbette ki bunlar, bir barış konferansının toplanması arifesinde, masaya oturacağınız insanlar için kullanacağınız ifadeler değildir. Üstelik Lord Curzon, kendisini bu konuda dikkatli olması hususunda, özellikle uyarmıştır. Bu bardağı taşıran son damla olur onun için; Başbakan'ın hem Türklere, hem de Fransızlara açıkça hakaret ettiği düşüncesindedir²⁰⁶. Bu nedenle de Dışişleri Bakanı, kendisinin onaylamadığı kararların alındığı, düşüncelerinin-uyarılarının hiçe sayıldığı ve alanına sürekli müdahalenin olduğu bir ortamda, daha fazla çalışamayacağı kanısına vararak, 16 Ekim'de istifasını verir.

Bu arada Muhafazakâr Parti de için için kaynamaktadır. Bir süre önce sağlık sebeplerini öne sürerek görevden ayrılan ve bu Parti için çok önemli bir isim olan Bonar Law²⁰⁷, Lloyd George'un Çanakkale politikasının hatalı olduğu düşüncesindedir, 6 Ekim'de *The Times*'a verdiği demeçte "Biz tek başına, dünyanın polisi gibi hareket edemeyiz"²⁰⁸ sözleriyle eleştirisini dile getirmiştir. S. Baldwin ise, Muhafazakâr Parti'ye çok bağlıdır, ama Lloyd George'un güvenilmez politikaları ile bu Parti'yi mahvedeceği görüşündedir ve parti toplantısında bunu, "büyük dinamik bir güç, çok kötü bir şeydir" sözleriyle ortaya koyar²⁰⁹. Olumsuz gidişi ve hükümet üzerinde azalan halk desteğini görmek üzere, 19 Ekim'de yapılan toplantıda, Muhafazakâr Milletvekilleri, yaklaşan genel seçimlere, Partinin tek başına girmesi yönünde oy kullanırlar ve mevcut koalisyon Hükümeti'ni artık desteklemeyeceklerini be-

²⁰⁵ Nicolson, *a.g.e.*, not 51, s. 279;

²⁰⁶ Mosley, *a.g.e.*, not 62, s. 240; Walder, *a.g.e.*, not 177, ss. 322-28;

²⁰⁷ Bonar Law, uzunca bir süre, Lloyd George'un politikalarını milletvekillerine anlatan ve onunla diğerleri arasında arabulucu ve denge görevi gören bir kişidir. Sağlık sebeplerini ileri sürerek, 1921 baharında görevden ayrıldığında, aslında, Lloyd George'un politikalarını tasvip etmediği ve bu nedenle görevden ayrıldığı düşüncesi de akllara gelmiştir.

²⁰⁸ Nakleden Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. 192.

²⁰⁹ *A.y.*, s. 192; Edwards, *a.g.e.*, not 10, s. 475. Burada söz konusu olan dinamik güç, Lloyd George'dur.

yan ederler²¹⁰. Bu haberi alan Lloyd George'un istifa etmesi bir zaruret haline gelir²¹¹. Bir Başbakanın, Parlamentosunda güven oylaması, ya da seçim sonucuna bağlı olmadan, milletvekillerinin özel bir toplantısında aldıkları karar neticesinde, istifaya zorlanması, İngiliz siyasî tarihinde ender görülen bir durumdur²¹²; ne garip bir tecellidir ki, Lloyd George'a nasip olur. Bu karar onu, siyaset sahnesinden, bir daha dönememek üzere uzaklaştırır.

Lloyd George'un, temel prensipleri itibarıyla, Türkleri, Çanakkale 1915'den dolayı cezalandırmayı hedefleyen ve son ana kadar sürdürmeye azmettiği bir politika, her şeyin başladığı ve belki de bittiği yerde, Çanakkale'de, onun siyasî kariyerinin de sonunu getirmiştir.

Lozan Görüşmeleri Öncesi Ortak Cephe Arayışı

Lozan görüşmelerine gelindiğinde, askerî gerçekler ve içinde bulunulan şartlar itibarı ile Boğazların Türk kontrolüne geçeceği, hem İngiltere, hem de Müttefikleri tarafından çoktan kabul edilmiştir. Dolayısıyla, bu dönem diplomasisinin üzerinde yoğunlaştığı asıl mesele, Türkiye'nin kontrolü ve hâkimiyeti altında iken ve Müttefik işgal güçlerinin bulunmadığı bir ortamda, Boğazlardan serbest geçişin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusudur. Lozan görüşmelerinin Boğazlarla ilgili bölümünün odak noktasını da bu sorun teşkil eder.

Bu dönem İngiliz Dışişlerinde, Lloyd George'un etkisinden uzak, daha serbest davranabileceği düşünülen Lord Curzon²¹³ vardır. Fakat enteresan bir biçimde, ilk defa olarak, Boğazlarla ilgili meselelerin nasıl çözümlenebileceğine yönelik ayrıntılı bir planı, kararlaştırılmış ve çerçevesi oluşturulmuş bir politika bütünü yoktur. Bu durum, 14 Kasım'da, barış konferansında, ele alınabilecek önemli konuların neler olduğunu ele aldığı ve Müttefik ülkelere gönderdiği taslak metinde de görülmektedir²¹⁴. Burada, İngiltere'nin yıllar boyunca en büyük sorunu olan Boğazların kontrolü meselesi hiç gündeme gelmezken, "Boğazların Serbestliği prensibi, bütün Müttefikler tarafından kabul edilir" ibaresi ile yetinilmiş; bu prensibin nasıl

²¹⁰ Sonuç, 87'ye karşı 187 oyla alınır. Bkz. Edwards, *a.g.e.*, not 10, s. 476.

²¹¹ 26 Ekim'de Parlamento fes edilerek seçime gidilir. 15 Kasım'da yapılan seçimler, Muhafazakâr Parti'yi iktidara getirir. Bonar Law Başbakanlığında kabine acilen kurulur. Lord Curzon ise Dışişleri Bakanı olarak devam eder.

²¹² Taylor, *a.g.e.*, not 10, s. 192.

²¹³ Kasım seçimlerinin ertesi günü kurulan Bonar Law Hükümetinde, Başbakanın talebiyle, Lord Curzon Dışişleri görevine devam eder.

²¹⁴ *DBFP*, "Curzon to Graham and Curzon to Hardinge, November 14, 1922" Vol. 18, ss. 272-74.

uygulanacağı, hangi gemiler için geçerli olacağı, savaş ve barış zamanlarında ne şekilde gündeme geleceğine yönelik açıklamalar yer almamıştır. Dolayısıyla en kararlı olunan nokta serbestliktir, fakat içi doldurulmamış bir prensip olarak mevcuttur ve müttefiklerle görüşmeye bırakılmıştır.

Bunun çok önemli bir sebebi olduğu söylenebilir; o da Curzon'un her şeyden önemli saydığı, Müttefik birlikteliğinin sağlanmasıdır. Uzunca bir zamandır çeşitli biçimlerde yaşanan ve Çanakkale Krizi sırasında hat noktada hissedilen Müttefik ayrılığı, İngiltere'yi hem rencide etmiş, hem de bütün dünyanın gözleri önünde, itibarını sarsmıştır. Dolayısıyla, ikinci bir örneğe tahammülü yoktur. İşte bu nedenle Curzon, barış konferansı öncesinde, temel noktalarında anlaşmış bir Müttefik planının oluşturulması noktasında ısrarcı olmuştur. Fransa, İtalya ve İngiltere'nin üzerinde tamamıyla anlaşma sağlamadığı bir konferansı toplamanın anlamsız olacağı görüşündedir²¹⁵. Pioncaré'ye, "Avrupa'nın yüzüne karşı ve Türklerin gözleri önünde, Hükümetini ve ülkesini, başlıca müttefikleri ile açıkça anlaşmazlığa düşmenin utancıyla baş başa bırakamayacağını" bildirir²¹⁶. Buna karşılık Pioncaré de, Türklere karşı, Müttefikleri ile birleşik bir cephe oluşturacağı konusunda söz verir²¹⁷.

18 Kasım'da Paris'te yapılan görüşmelerde Curzon'un temel hedefi, önerilecek Boğazlar antlaşmasının maddeleri ve Lozan'da ne yapacakları, ya da, ne yapmayı istedikleri konusunda, ortak bir anlayışı benimseyebilmektir²¹⁸. Bu nedenle, Türklere önerilecek antlaşmanın maddelerinin, içerik kısımlarının doldurulması işini Pioncaré'ye bırakır. Onun ortaya koyduğu önerileri de kabul eder. Dolayısıyla, Boğazlarla ilgili Türklere sunulan maddeleri formüle eden, İngiltere değil Fransa'dır. Curzon da önerileni, Fransız Formülü üzerinden herkesin anlaştığı, Müttefik planı olarak ortaya koyar²¹⁹.

Lozan'da başlayan görüşmeler, çeşitli taktiklerin, manevraların ve diplomatik becerilerin yarıştığı, gerçekten zor bir zaman dilimini kapsar²²⁰. Cur-

²¹⁵ *DBFP*, "Curzon to Hardinge, November 11, 1922" Vol. 18, s. 251.

²¹⁶ *DBFP*, "Curzon to Hardinge, November 12, 1922" Vol. 1, s. 259.

²¹⁷ *DBFP*, "Hardinge to Curzon, November 13, 15, 1922", Vol. 18, ss. 267, 275.

²¹⁸ *DBFP*, "Notes of Meeting Between Curzon, Pioncaré and Avezzana, November 18, 1922" Vol. 18, Doc. No. 204, s. 301.

²¹⁹ *DBFP*, "Curzon to Crowe, November 28, 1922", Vol. 18, ss. 345; "Crowe to Curzon, November 25, 1922", Vol. 18, ss. 334-35.

²²⁰ Lozan'daki görüşmeler, gerçekten çok çetin geçer. Heyetler arasındaki görüşmelerin ayrıntıları oldukça ilginçtir. Bu dönemin, farklı kaynaklar ışığında, mukayeseli incelenmesi sonucu oluşacak tarihi, buradaki makalenin sınırlarını zorlayacağı için, başka bir makalenin konusu olarak ayrıca ele alınacaktır.

zon, Müttefiklerin planını hazırlayan değil, ama sunan ve iyi bir orkestra şefi gibi yöneten rolünü üstlenir.

20 Kasım'da başlayan müzakereler, zorlu safhalardan geçerek, 31 Ocak'ta Boğazlarla ilgili nihai Müttefik önerilerinin sunulduğu noktaya kadar gelir. Türkler bunu 5 Şubat 1923'te kabul ederler. Burada varılan mutabakat, 24 Haziran 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasının, Boğazlar Sözleşmesi olarak, bir parçası olur²²¹.

Boğazlarda Sınırlı Serbestlik ve Yeniden Türk Kontrolü

Lozan görüşmeleri öncesinde Müttefiklerin, görüşmeler süresince de Lord Curzon'un temel stratejisi, Boğazlardan Serbest geçiş prensibini, Türklere kabul ettirmek üzerine kurulmuş; müzakereler bu esas üzerinden yürütülmüştür. Müttefiklerin, savaşın en başından beri hem fikir oldukları tek konu budur; geçen bunca zaman ve harcanan çabalar sonunda, elde edebilecekleri tek yarar da yine budur. Bu prensibi uluslararası bir kural olarak yerleştirmek, öylesine önemli bir meseledir ve bu konuyla öylesine meşguldürler ki, içinde buldukları atmosfer, Türklerin de aslında bu konuya ne kadar yakın bir duruş içinde oldukları gerçeğini fark etmelerine engel olur.

Aslında bu husus, çok uzun bir zamandan beri Türk çevrelerinde tartışılmaktadır. Dönemin farklı koşulları; Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin, bu suyollarını kullanmak yönünde giderek artan talepleri ve uluslararası ilişkilerin değişen niteliği, zaten Türkiye'yi bu yönde düzenlemeler yapmak yönünde zorlamaktadır. 1915'ten bu yana da, Boğazlarda rejim değişikliğinin olması yönünde *de facto* bir kabul söz konusudur²²². Do-

²²¹ *DBFP*, "Rumbold to Curzon, July 24, 1923", Vol. 18, ss. 972-73. Antlaşmanın tamamı için, bkz. Hurewitz, *a.g.e.*, not 2, Vol. II, ss. 124-127.

²²² Ulrich Trumpener, 1915'te Rusya'yı Müttefiklerinden ayırmak ve Almanya ile ittifak yapmaya teşvik etmek yönünde düşünülen planlar çerçevesinde, Türk Boğazları üzerinde, Rusya lehine rejim değişikliği yapılmasının da gündeme geldiğini belirtir. Kitabının V. Bölümü tamamıyla bu konuda yapılan çeşitli görüşmelere ayrılmıştır. Bkz. U. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-18* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1968), ss. 140-166. Alman Dışişleri Arşivine dayandırarak verdiği bilgiye göre, 18 Eylül 1915'te, Sait Halim Paşa, Alman Elçiliği'ne resmî olarak, Almanya'nın şu noktaları, bir barış anlaşmasının zemini olarak Rusya'ya iletebileceğini bildirir: "Türk Hükümeti, coğrafik konumu nedeniyle, Rusya'nın, Boğazların ortak ekonomik ve askerî kullanımına hakkı olduğunu tanır. Hükümet, bu meseleyi, Rus hükümeti ile sükunetle tartışmaya hazırdır, fakat diğer güçlerin olmadığı bir ortamda. Türkiye, Boğazlar boyunca, Rusya'nın serbest ticari taşımacılığına, Türkiye üçüncü bir devlette savaş halinde iken bile, garanti sağlar. Rus savaş gemilerinin geçişine ancak, Türk İmparatorluğunun güvenliği için alınacak belirli önlemler çerçevesinde izin verilebilir, fakat bu konuda bir anlayış kısa sürede sağlanabilir." *A.y.*, s. 147. Rusya, Almanya ile bir ittifaka sıcak

layısıyla, Lozan görüşmeleri sırasında, Boğazlardan serbest geçiş prensibine karşı, Türk delegasyonu tarafından sergilenen soğuk tavır, aslında müzakere sisteminin doğası gereğidir. Burada, görüşmelerin akışı içinde yerinde gösterilecek yumuşama tavrı ile başka önemli noktalarda, istenilenin elde edilmesi hedeflenmiştir.

Lozan görüşmeleri sonucunda Boğazlar konusunda ortaya çıkan, özelde İngiliz ve genelde de Müttefik başarısı olarak sunulan sonuç, Boğazlardan sınırlı geçiş serbestisi ve Boğazlar Bölgesinde silahlardan arındırılmış alanların ve kısmî Türk kontrolünün oluşmasıdır. Yukarıda vurgulanmaya çalışıldığı gibi, Boğazlardan Serbest Geçiş Prensibi, Türkiye'nin uzun zamandır zaten olması gerektiğini düşündüğü, ama diplomatik bir ustalıklarla, karşı tarafın, büyük mücadeleler sonucu elde ettiği, bir başarıymış gibi algılamasını sağladığı bir neticedir.

Dar bir kapsam içinde değerlendirildiğinde, belki bu Müttefikler açısından önemli bir kazanç olarak da nitelenebilir; ama geniş bir ölçekten bakıldığında, elde edilenin, aslında bir politikanın iflâsı ve İngiliz ve Müttefik güçlerinin 1922'ye kadar kontrolü çoktan kaybettikleri bir alanda elde edebileceklerinin en iyisi olduğu anlaşılabilir²²³.

Sevr Antlaşmasının ortaya koyduğu Boğazlar çözümüyle mukayese edildiğinde, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, İngiltere'nin Savaş ve Barış zamanı, Boğazlarda koşulsuz serbest geçiş hakkının olması ve Türkleri, Boğazların kontrolünden, mahrum etme noktasında geliştirdiği politikasının, başarısızlığa uğradığını gösterir.

Her ne kadar, Boğazların tarafsız bir konuma getirilmesi ve silahlardan arındırılmış bölgelerin oluşturulması, Türklerin Boğazlar üzerinde, tümenden

bakmadığı için, bu konuda herhangi bir gelişme olmaz. Öte yandan, Kemalistler de Boğazlarda serbest geçiş yönünde bir rejim değişikliğine soğuk bakmazlar. Bu makalede değinildiği gibi, 1921 Londra görüşmeleri sırasında ve 1922 yılında Fransa ile yapılan görüşmelerde, Boğazlardan serbest geçişi, prensipte kabul edebileceklerini belirtirler. Daha da enteresan bir bilgi, Oya Silister Köymen'den gelmektedir. Kendisi, *The Times*'a ve *TBMM Zabıt Ceridesine* dayandırarak verdiği bilgide, 26 Ağustos 1922 öncesi, Boğazların Serbestliği ilkesinin, Ankara Hükümeti tarafından önerildiğini ve İngiliz Hükümeti tarafından, gizlice red edildiğini belirtir. Bkz. Köymen, a.g.e., not 169, s. 25.

²²³ Bu maddelere göre: 1. Boğazlar üzerinde ve Çanakkale Boğazının girişinde bulunan Ege Adaları üzerinde Türk hâkimiyeti yeniden inşa edilir; 2. Her ne kadar yeni Boğazlar komisyonu tamamıyla teknik bir yapıya sahip ve fiziki bir kontrol gücünden yoksun olsa da, Türk üye, bu komisyonun daimi üyesi olarak kabul edilir; 3. Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurması, gerektiğinde, silahlardan arındırılmış bölgelerden asker geçirmesi, Gelibolu'da asker bulundurması ve Marmara Denizi'nin güney kıyısını yeniden güçlendirmesi kabul edilir. Daha geniş bilgi ve sözleşmenin maddeleri için bkz. Hurewitz, a.g.e., not 2, Vol. II, ss. 124-127.

bir kontrole sahip olmasını engeller ise de, Sözleşme fiziksel olarak, Türklerin bu silahlardan arındırılmış bölgeleri korumalarını garanti edecek bir mekanizma getirmez. Bu Türk onuruna bırakılmıştır.

Belki de en önemli olarak, 1. ve 2. maddelerin karşılıkları altında, Boğazlar üzerinde, dolaylı gibi görünen, uygulandığı takdirde ise, somut bir gerçekliğe dönüşecek, Türk kontrolü yeniden inşa edilir. Bu maddeler, savaş zamanında ve savaşan (belligerent) olarak Türkiye'yi, düşman ülkelerin ticarî ve askerî gemilerinin geçişine Boğazları kapatma hakkıyla donatır²²⁴.

Tam da bu madde değil midir ki, İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişini engelleyen ve Gelibolu başarısızlığına sebep olan; bunun bir daha olmasını engellemek, Boğazlardan serbest geçiş hakkını güvenceye almak ve Türkiye'yi Boğazları kapatabilecek konumdan uzak tutmak için değil midir bütün çabalar? Peki, ne değişmiştir de bu noktaya gelinmiş ve her şey sil baştan olmuştur?

Cevap çok açıktır, artık savaş zamanı ihtirasları çok geride kalmış ve barış zamanı gerçeklerine dönülmüştür. Mevcut siyasî, ekonomik ve askerî realiteler, bunca yıldır izlenen politikaların sürdürülmesini imkânsız kılmaktadır. Artık masada, yenik sayıldığı için bütün olumsuz şartları kabule zorlanan bir ülke değil; karşı karşıya kaldığı ayrımcı ve kötü muameleye rağmen, zafer kazanan ve eşit şartlarda müzakere hakkına sahip olan bir Türkiye vardır.

Sonuç

Savaş sonu dönemde izlenen İngiliz Boğazlar politikası, gerçekçi olmaktan çok uzaktır; genel İngiliz çıkarları ile çelişen bir nitelik taşıdığı gibi, İngiltere'nin geleneksel olarak izlediği, Türkiye politikası ile de ters orantılıdır. Bu politikanın temelini oluşturan esaslar, Lloyd George'un yönetim tarzının ve kişisel algılamalarının sonucunda formüle edilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik, siyasî ve askerî şartlar ve bunların stratejik yansımaları iyi hesap edilmeden, tamamıyla cezalandırma ve sorumluya gerekenin yapılması mantığıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle başarısızlığa uğraması ve değişime zorlanması kaçınılmazdır. Bilindiği gibi devletlerin yaşamlarında sürekli düşmanlar ve düşmanlıklar yoktur; ülkelerin varlıklarını sürdürme istekleri ve bu yöndeki çıkarları buna izin vermez. Bu nedenle, değişim geç de

²²⁴ A. y.,ss. 124-125.

olsa gerçekleşir. Lloyd George gibi, bu gerçeği göremeyip direnenler ise, bedelini siyaset ve tarih sahnesinden çekilmekle öderler.

Meseleye, Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihi açısından bakıldığında da, 1915-23 dönemi çok istisnai bir konum arz eder. Hiç bir dönemde, münasebetler bu kadar süre gerilim yüklü; İngiltere'nin Türkiye politikası da, bu kadar hasmane olmamıştır. Öte yandan, İngilizlerin kendi siyasî tarihleri açısından incelendiğinde de, dönem farklı bir yapı sergilemektedir. Lloyd George'un Savaş Kabinesi ve devamındaki Koalisyon Hükümeti süresindeki siyasetini inceleyen tarihçiler, hiç de demokratik ifadelerle tanımlanamayacak bir sürece işaret etmektedirler. Herkesin, büyük ölçüde, üzerinde hem fikir olduğu nokta, Lloyd George'un ülkeyi bir diktatör gibi yönettiğidir. Alınan bütün kararlarda bu tavır kendini hissettirir. Bu makalenin kapsamı içinde, zaman zaman değinildiği gibi, Türkiye ile ilgili yürütülen politikalarda da bu tutum hâkimdir. Dolayısıyla, Türkiye'ye yönelik politikaların arkasında, bütünleşmiş bir halk ve siyasetçi desteğinin olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Aksine, Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik politikaları, kabine içinden, Parlamentodan, akademik çevrelerden ve gazetelerden eleştirilerle karşılaşmıştır. Dolayısıyla, bu dönem Türkiye'ye yönelik hükümet politikalarının arkasında bir uzlaşma olmadığını söylemek, gerçeğe yakın bir saptama olacaktır.

Bu makalede, olayların gelişimi içinde yer yer ortaya çıktığı ve Henry Wilson'un anılarında da, sıklıkla bahsedildiği gibi²²⁵, kabine içinde en hararetli, uzun süreli tartışmalar ve görüş ayrılıkları, Türkiye üzerinde yaşanır; Lloyd George'un Türkiye politikalarına karşı muhalefet hiç eksik olmaz. Ama tartışmalar neyi işaret ederse etsin, Başbakan, bunları sadece dinlemekle yetinir; sonunda kararlar yine onun istediği yönde alınır.

Bütün bunlar 'demokratik gelenekleriyle tanınan ve demokrasinin de erken bir zamanda yerleştiği bilinen bir ülke halkının, nasıl olup da, Lloyd George'un ben merkezli ve baskıcı politikalarını bu kadar zaman kabullenebildiği,' sorusunu gündeme getirir. Bunun cevabı, savaş sonu dönemin o çok zorlu sürecini, kendinden emin bir görüntü sergileyen, güçlü bir liderin itici gücü sayesinde atlabilmek isteğidir. Lloyd George'un dinamizminin bunu

²²⁵ Callwell, *a.g.e.*, not 146, ss. 293-94. Wilson'un günlüğü, Lloyd George'un savaş sonu Türkiye politikaları konusunda, kabinede yaşanan görüş ayrılıklarını ortaya koyan çok önemli bir kaynaktır. Özellikle Wilson, Lloyd George'un Yunan yanlısı politikalarına sürekli muhalefet etmiştir.

sağlayabileceği düşüncesi, onun politikalarına katlanmayı gerektirmiştir. Ama bunun da bir sınırı olmuş, İngiliz siyasî hayatında ender rastlanan bir şekilde, İngiliz Başbakanı, seçim sonucu sebebi ile ya da güven oylamasının yeterli desteği sağlayamaması nedeniyle değil, Milletvekillerinin özel bir toplantıda aldıkları kararın neticesinde, görev süresi dolmadan istifaya zorlanmıştır. Garip bir tecelli olarak, Lloyd George'un mimarı olduğu bir politika artık tamamıyla yok olurken, beraberinde onu yaratanı da alıp götürmüştür.

1915-23 arası dönemde gelişen İngiliz Boğazlar politikasının esası Savaş ve Barış zamanı, Boğazlarda koşulsuz serbest geçiş hakkının olması ve Türkleri, hem İstanbul'un hem de Boğazların kontrolünden, mahrum etme prensibi üzerine kurulmuştur. Fakat savaş sonu dönemin getirdiği, siyasî, askerî ve ekonomik dengelerdeki farklılaşma ve bunların stratejik algılara yansımaları, bu politikanın uygulanmasını imkânsız kılarak yavaş yavaş değişime zorlamıştır. Müttefik güçlerin Boğazları askerî olarak kontrol etmedeki isteksizliği ile başlayan geriye dönüş, Yunanlıların Sevr'i kabul ettirmedeki yetersizliği ve İngiltere dışındaki Müttefiklerin ise, Sevr'in Türkler lehine düzeltilmesinden yana tavır almasıyla belli bir merhaleye erişmiştir. Türklerin, Yunanlılara karşı kazandığı zaferle bir dönüm noktasına ulaşan süreç, Çanakkale'de İngiliz birliklerinin yaşadığı krizle nihai noktasına varmıştır. Geçen bunca zaman ve harcanan emeklerin İngilizlere ve Müttefiklerine kazandırdıkları, Boğazlardan sınırlı geçiş serbestisi ve Boğazlar Bölgesinde silahlardan arındırılmış alanların ve kısmî Türk kontrolünün oluşmasıdır. Bir kazanç gibi sunulan sonuç, aslında bir politikanın iflâsı ve İngiliz ve Müttefik güçlerinin 1922'ye kadar kontrolü çoktan kaybettikleri bir alanda elde edebileceklerinin en iyisidir. Zamansa, Lozan'da eksik kalan kısmı onarmış, Montraux ile Boğazlarda kısıtlı olan Türk hâkimiyetini, tümünden tam bir hâkimiyete çevirmiştir; beraberinde getirdiği geçiş kısıtlamalarıyla.

